

Tomáš Marvan

Otázka významu
Cesty analytické
filosofie jazyka

SCHOLIA

Obsah

<i>Předmluva</i>	7
I. Frege o smyslu a významu	13
II. Russellova teorie deskripcí	31
III. Deskriptivistická teorie vlastních jmen a Kripkeova alternativa	47
IV. Davidson I: Návrh teorie významu	65
V. Davidson II: Radikální interpretace	81
VI. Grice: Intencionální sémantika	101
VII. Inferencialismus Sellarse a Brandoma	117
VIII. Quine I: Analytické a syntetické	133
IX. Quine II: Neurčitost překladu a nevymezenost reference	149
X. Teorie řečových aktů a rozhraní mezi sémantikou a pragmatikou	165
Dodatek: Lewisova definice konvence	181
<i>Summary</i>	185
<i>Citovaná literatura</i>	187
<i>Rejstřík</i>	199

Vydání knihy bylo umožněno díky velkorysému podpoře stipendia Vzdělávací nadace Jana Husa.

Ediční rada SCHOUA:

Mgr. Jaroslav Novotný, Ph.D. (předseda); prof. PhDr. Ivan Blecha, CSc.;
doc. PhDr. Ladislav Benyovszky, CSc.; PhDr. Jan Horský, Ph.D.;
prof. PhDr. Mojmir Horyna

Recenzenti:

Prof. PhDr. Petr Kotátko, CSc.
Prof. RNDr. Jaroslav Peregrin, CSc.

Tomáš Marvan:

Otázka významu.

Cesty analytické filosofie jazyka

Vydalo vydavatelství Togga, spol. s r. o., Volutová 2524, Praha 5
v edici SCHOUA ve spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze

© Tomáš Marvan, 2010

Jazyková korektura: Světlana Pavlíková

Obálka: Lukáš Příbaf

Typografie a sazba z písma Anselm: Dušan Neumahr

Tisk: Tiskárny Havlíkův Brod, a. s.

Vydání první, Praha 2010

© TOGGA, 2010

ISBN 978-80-87258-33-0

Předmluva

Filosofové všech dob se příležitostně zabývali otázkami o povaze jazyka: již u Platóna, Descarta, Locka a dalších autorů nalezneme pozoruhodné úvahy na toto téma. Teprve ve 20. století se však filosofie začala jazykem zabývat intenzivně a systematicky. Tento zvýšený zájem o jazyk se snad nejvíce projevil u tradice tzv. „analytické“ filosofie, která se v první polovině minulého století formovala zejména v Německu, Rakousku, Polsku a Velké Británii, aby se poté rozšířila po celém světě. Mluvíme-li tedy o „filosofii jazyka“ dnes, máme zpravidla na mysli ústřední proud v rámci analytické filosofie, na jehož počátku stojí německý logik a filosof Gottlob Frege. Právě Frege totiž dal svými originálními pojmovými distinkcemi filosofickému zkoumání jazyka zcela nový rozměr – dalo by se říci, že narysoval hlavní obrysy teritoria, v němž se analytici filosofové jazyka víceméně pohybují až do dnešních dnů. V této práci půjde o filosofii jazyka v tomto úzce vymezeném smyslu.¹

Jak na úvod přiblížit povahu analytické filosofie jazyka jako oboru? Nejlépe snad selektivním výčtem problémů, jimiž se představitelé tohoto směru zabývají. Tyto pro-

1 V textu budu často hovořit pouze o „filosofii jazyka“, nikoli o „analytické filosofii jazyka“; filosofie jazyka se ale samozřejmě ve dvacátém století rozvíjela i v jiných myšlenkových tradicích, například v saussurovském strukturalismu či poststrukturalismu.

blémy jsou charakterizovány buď obecnějšími otázkami typu:

- Čím je dáno, že některé zvuky či obrazce na papíře nemají žádný význam a některé ano?
- Co je to jazyk?
- Co je to jazykový význam – je to nějaká entita, nebo nikoli?
- Jsou jazykové konvence nezbytné pro jazykovou komunikaci?
- Jaké složky řečového aktu lze rozeznat?

nebo detailnějšími otázkami typu:

- Co je významem vlastních jmen?
- Je význam věty vyčerpán určením podmínek, za kterých je tato věta pravdivá?
- Jakou formu by měla mít teorie významu pro nějaký konkrétní jazyk?
- Lze v jazyce odlišit analyticky pravdivé věty od pravd syntetických?
- Nakolik jsou pro komunikaci relevantní mentální stavy mluvčího a jeho interpreta?

apod. Jak uvidíme, běžně dochází k tomu, že filosofové jazyka na tyto otázky odpovídají velmi rozdílně a o jednot-

livá řešení se vedou ostré spory. Tento fakt svědčí o tom, že autoři, kteří se k analytické filosofii jazyka hlásí nebo jsou k ní řazeni, neuplatňují nějakou obecně přijímanou metodu řešení filosofických problémů a neodvolávají se na nějaká nezpochybnitelná dogmata; jejich styl práce se nicméně typicky vyznačuje snahou o přesnost argumentace a důrazem na jasnost a přehlednost výkladu.²

o o o

V rámci analytické filosofie jazyka můžeme rozeznat dva poněkud odlišné přístupy, které se paralelně rozvíjely od samých počátků tohoto hnutí: můžeme mluvit o „čisté“ a „aplikované“ filosofii jazyka. Zatímco v aplikované filosofii jazyka není předmětem zkoumání sám o sobě, nýbrž figuruje v rámci zkoumání nějakého specifického filosofického problému (například klasického sporu mezi realismem a idealismem) nebo při pokusech o demaskování nějakého filosofického problému jako pseudoproblému, v rámci čisté filosofie jazyka jde o otázky po povaze jazyka a jazykového významu. Já jsem se v této knize rozhodl sledovat linii čisté filosofie jazyka, která odhlíží od využitelnosti výsledků tohoto zkoumání pro tradič-

² Srov. k tomu Peregrin, *Kapitoly z analytické filosofie*, kap. 1.

nější filosofické obory (tato využitelnost je ale podle mého názoru evidentní).³

Tato knížka si nicméně neklade za cíl podat vyčerpávající přehled problémů a teorií v rámci analytické filosofie jazyka, a to ani v její čisté podobě. Toto omezení je dáno nejen tím, že analytická filosofie jazyka je dnes již mimořádně rozvětvený obor s bohatou minulostí, ale i ryze praktickými důvody: mým záměrem bylo podat vykládanou látku takovým způsobem, aby tato publikace mohla být využívána i jako podkladový materiál pro jednosemestrový vysokoškolský kurz. To, co následuje, bylo ve své prapůvodní formě zveřejněno jako cyklus přednášek, které jsem pronesl na Filozofické fakultě UK v Praze v zimních semestrech let 2005 a 2007 – a přestože se výsledný text samozřejmě od přednášek v mnohém liší, formát vysokoškolských přednášek do značné míry stojí v pozadí rozvržení počtu, délky i obsahové náročnosti jednotlivých kapitol.

3 Rozhodl jsem se také rezignovat na přísně chronologické řazení látky a zaměřil se spíše na co možná nejsrozumitelnější předvedení hlavních teorií filosofie jazyka a nastínění jejich systematických souvislostí; určitý prostor jsem věnoval i kritickým ohlasům na tyto teorie, abych předešel polemický styl typický pro tuto myšlenkovou tradici. Historičtější zaměřený výklad v češtině nabízí Valentova práce *Problémy analytické filosofie*. Valenta se nicméně zaměřuje na širší spektrum analytické filosofie (a to jen v její rané fázi).

Chtěl bych také zdůraznit, že výběr probíraných témat je v jistém ohledu subjektivní: odráží se v něm můj názor na to, které problémy a teorie tvoří páteř analytické filosofie jazyka. Z toho plyne, že na některá témata, která jsou v úvodních do filosofie jazyka celkem běžně vykládána, se v této práci nedostane buď vůbec, nebo jen okrajově – k těmto tématům patří například sémantika tzv. „indexických“ výrazů nebo problematika metafory. Snad lze ale tyto obsahové mezery do jisté míry kompenzovat odkazem na příslušná hesla ve slovníku *Základní pojmy filosofie jazyka a mysli*, jejichž součástí jsou seznamy vybraných prací v češtině, případně slovenštině. Konečně, za zmínku jistě stojí i to, že v následujícím textu kladu menší důraz, než je snad obvyklé, na vazbu mezi filosofii jazyka a moderní logikou, jejíž rozvoj byl pro tento obor mimořádně důležitý, a nesleduji ani úzké propojení, někdy dokonce až splynutí filosofie jazyka s moderní lingvistikou.

o o o

Závěrem bych rád poděkoval všem, kteří se podíleli na tom, že tuto knížku nyní držíte v rukou a že je zbavena řady chyb, stylistických přehmatů a dalších vad na kráse. Jmenovitě bych chtěl poděkovat Tomáši Hříbkovi a Ma-

riánu Zouharovi za cenné konzultace ke konkrétním nejasnostem, které mne při psaní zaskočily. Zvláštní dík patří Petru Koťátkovi a Jaroslavu Peregrinovi, kteří přečetli celý rukopis knihy a poskytli mi řadu cenných postřehů, oprav a návrhů. V neposlední řadě děkuji posluchačům mých přednášek na FF UK za dotazy a náměty, které mi pomohly učinit výklad přehlednějším a přesnějším.

I. Frege o smyslu a významu

Gottlob Frege (1848–1925) se zásadním způsobem pokusil systematizovat pojem jazykového významu. Centrálním prvkem jeho teorie významu je rozlišení mezi *smyslem* a *významem* jazykového výrazu. Zastavme se však nejprve u tzv. *referenční teorie významu*, abychom na jejím pozadí mohli Fregeovu distinkci narysovat.¹ Referenční teorie nabízí jednoduchý a přehledný model jazykového významu. Podle této teorie má výraz nějaký význam tehdy, pokud tento výraz k něčemu referuje, tj. na něco mimo sebe odkazuje – zpravidla na něco z mimojazykové oblasti. Významem výrazu „Mont Blanc“ je určitá hora v Alpách, významem výrazu „Martin Scorsese“ je určitá osoba apod. Význam celých vět lze dle této teorie vyložit na základě významu slov, ze kterých se daná věta skládá, tedy na základě jejich referenčních vlastností.

Tato teorie však trpí určitými problémy, jimž se Fregeovo rozlišení, jak uvidíme, úspěšně vyhýbá. Aby se výklad nestal zbytečně komplikovaným, budeme se držet singulárních termínů čili výrazů, které označují pouze

1 Nápád prezentovat Fregeovu pozici kontrastem k přímočaré referenční teorii přejímám z knihy Williama Lycana *Philosophy of Language*, zejména kap. 1.4.

jeden objekt.² Za prvé, ne každý singulární termín zastupuje něco, co aktuálně existuje nebo historicky existovalo, jak je vidět na fikčních jménech jako „Sherlock Holmes“ a „Pegas“. Stoupenci referenční teorie by podle všeho byli nuceni prohlásit, že tato jména význam zcela postrádají, což je protiintuitivní. Za druhé, referenční teorie nedokáže vysvětlit tu skutečnost, že některé výroky o identitě jsou informativní. Vezměme si větu

Toyen je Marie Čermínová.

Jelikož oba její individuové výrazy referují k téže osobě, tato věta by se v rámci referenční teorie významu chápala jako triviální tvrzení o tom, že určitá osoba je totožná sama se sebou. Ve skutečnosti však lze jen stěží popřít, že obdobná tvrzení identity mohou mít netriviální informační hodnotu: ne každý, kdo něco ví o Toyen, totiž ví, že to byla Marie Čermínová (a naopak). A za třetí, podle referenční teorie by mělo být možné nahradit singulární termín v nějaké smysluplné větě jiným singulárním termínem, který referuje k témuž předmětu, aniž by se tím jakkoli změnil význam dané věty a její pravdivostní hodnota. Vezměme si ale třeba větu

Petr věří, že Gottlob Frege je génius.

Představme si, že Petr neví, že Frege sepsal knihu s názvem *Základy aritmetiky*. Potom ale nebude možné na-

2 Objekt je zde chápán široce, jako zastřešující termín pro fyzické objekty, osoby, čísla apod. Fregeův termín pro singulární výrazy je „vlastní jméno“. I výraz typu „laureát Nobelovy ceny za literaturu z roku 2006“ je proto ve fregeovském pojetí vlastním jménem, protože označuje pouze jedno individuum. Totéž dále platí například o výrazu „pět“, který podle Fregea označuje příslušné číslo.

1. Frege o smyslu a významu

hradit v naší větě výraz „Gottlob Frege“ výrazem „autor *Základů aritmetiky*“ a říci:

Petr věří, že autor *Základů aritmetiky* je génius.

Kdyby význam výrazů spočíval výhradně v tom, k čemu referují, tento problém by zjevně nemohl vůbec vzniknout: koreferující výrazy by bylo možné zaměňovat zcela libovolně. Ve skutečnosti je však zaměnitelnost koreferujících termínů bezproblémová pouze v tzv. *referenčně transparentních kontextech*; v *netransparentních* – nebo jak by řekl Frege, *nepřímých* kontextech je zpravidla blokována. Nepřímé kontexty jsou typicky uvozeny slovesy pro poziční postoje, jejichž pomocí uvádíme nějakou osobu či osoby do vztahu k vyjádřené propozici (k těmto slovesům vedle „věřit“ patří „domnívat se“, „vědět“, „předpokládat“, „vzpomínat si“, „obávat se“ atd.).³ kromě těchto případů vzniká nepřímý kontext i tehdy, když se příslušný referující výraz stává součástí nepřímé řeči nebo přímé citace (jako ve větách „Petr řekl, že Gottlob Frege je génius“ a „Petr řekl: „Gottlob Frege je génius“), případně když vystupuje v modálních konstrukcích začínajících slovy „je možné“ nebo „je nutné“.

Frege upozornil na to, že analýza významu musí odhalit víc než jen referenční složku jazykového výrazu. Vezměme si opět příklad. Větu „Toyen je Marie Čermínová“ by Frege do jisté míry analyzoval stejně jako příznivci referenční teorie. Obě vlastní jména, „Toyen“ i „Marie Čermínová“, skutečně referují k témuž individu – popírat to by bylo absurdní. Frege by řekl, že mají tentýž význam (*Bedeutung*). U obou výrazů je ale nadto třeba rozlišit to,

3 Proto se nepřímým kontextům někdy říká *propoziční kontexty*.

čemu Frege říká *smysl* (*Sinn*). Smysl Frege vymezuje jako *způsob danosti* referentu.⁴ K téže osobě se zde takřikajíc dostáváme různými cestami, prostřednictvím různých smyslů, které jsou spojeny s výrazy „Marie Čermínová“ a „Toyen“. Referent výrazu je tedy určen jeho smyslem, zatímco naopak to neplatí. Kromě toho platí, že s tímtož referentem se může pojit libovolný počet fregovských smyslů. Vztah smyslu a referentu k jazykovému výrazu shrnuje Frege tak, že výraz „znamená či označuje svůj referent a vyjadřuje svůj smysl“.⁵

Jak tedy Fregova distinkce řeší uvedené potíže, s nimiž si přímočará referenční teorie neví rady? V případě termínů pro neexistující jsoucna odpadá hrozba jejich bezobsažnosti z toho důvodu, že ačkoli tyto termíny postrádají referent, mají přesto fregovský smysl, a tudíž nejsou zcela bezobsažné.⁶ Informativnost některých tvrzení identity rovněž nepředstavuje pro Fregovu teorii problém. Tato informativnost je v jejím rámci vysvětlena tak, že i když mají dva výrazy, například „Toyen“ a „Marie Čermínová“, totožný referent, liší se jejich smysly, neboť tento jejich společný referent je v obou případech určen odlišně. Tvrzení „Toyen je Marie Čermínová“ je tak pro někoho, kdo zná dotyčnou osobu pouze pod jedním z těchto jmen, skutečně informativní.

Zbývá vyřešit problém zaměnitelnosti koreferujících výrazů v nepřímých kontextech. Frege předložil tezi, že výraz v nepřímém kontextu neoznačuje svůj referent, nýbrž svůj *smysl*. Například ve větě „Petr věří, že autor Zá-

4 Abych se vyhnul zmatkům, budu místo Fregova termínu „význam“ užívat modernější termín „referent“.

5 'O smyslu a významu', s. 43; překlad drobně upraven.

6 Jak ale Frege tvrdí, věty, které obsahují jména bez (aktuálních či historických) nositelů, nejsou pravdivé ani nepravdivé.

kladů aritmetiky je génius“ neoznačuje singulární výraz „autor *Základů aritmetiky*“ Gottloba Frega, jak by tomu bylo v případě věty

Autor *Základů aritmetiky* je génius

stojící mimo nepřímý kontext; nýbrž označuje smysl tohoto výrazu. Z uvedeného vyplývá, že výrazy, které se vyskytují v nepřímých kontextech, mají totožný referent *jen zdánlivě*: jelikož výrazy v těchto kontextech referují ke svým obvyklým smyslům, a jelikož se tyto smysly liší (jako se v našem příkladu liší smysly výrazů „Gottlob Frege“ a „autor *Základů aritmetiky*“), nejedná se vlastně o výrazy koreferující, a problém zaměnitelnosti koreferujících výrazů u nich tím pádem vůbec nevzniká.

Frege je ovšem pevně převědčen, že u výrazů v přímých kontextech je princip zaměnitelnosti koreferujících výrazů zachován. Vyplývá to ostatně z jednoho ze základních principů jeho sémantiky, z tzv. *principu kompozicionality*. Tento princip stanovuje, že referent „složného výrazu“ (rozumí se věty) je jednoznačně určen referenty jeho částí (slov) a způsobem jejich spojení. Platnost tohoto principu zaručuje, že nahradíme-li ve větě nějaký výraz libovolným jiným výrazem s totožným referentem, referent celé věty se nemůže změnit.

Referentem singulárního termínu je nějaký objekt – osoba, planeta, číslo apod. Jak si ale máme představit referent *věty*? Zde nám vodítka poskytuje právě zmíněný princip kompozicionality. Frege se ptá, co na větě zůstává nezměněno tehdy, když její termíny libovolně nahrazujeme termíny s totožnou referencí. Tímto parametrem podle něj může být jedině její *pravdivostní hodnota*, z čehož přímočaťe vyvozuje, že pravdivostní hodnota *je* re-

ferentem věty. Pravdivostní hodnoty přitom Frege chápe rovněž jako předměty, byť předměty *sui generis* – říká jim *Pravda* a *Nepravda*. A protože pro Frege je vlastním jménem vše, co označuje nějaký jednotlivý objekt, setkáváme se občas v jeho textech s označením věty jako „vlastního jména pravdivostní hodnoty“.

Povaha smyslu

O referentu singulárního výrazu či věty máme nyní dostatečně jasnou představu: je to vždy nějaký konkrétní nebo abstraktní objekt. Obrátíme se nyní k otázce, jakou povahu má fregovský smysl. Začneme opět u smyslu singulárního termínu a pak se obrátíme ke smyslu věty. Smysl, jak již víme, určuje referent. Nabízí se proto konstruovat smysl singulárního výrazu, například vlastního jména v běžném gramatickém smyslu, jako *deskriptivní určení*, které vyčleňuje příslušný referent. Tento přístup nachází určitou oporu v následující pasáži ze studie 'O smyslu a významu' ('Über Sinn und Bedeutung'), která je bohužel naším jediným vodítkem ohledně Fregovy koncepce smyslu singulárních výrazů:

U pravých vlastních jmen jako „Aristotelés“ se ovšem mohou mínění o smyslu rozcházet. Někdo by jim mohl mínit například toto: žák Platóna a učitel Alexandra Velikého. Kdo toto činí, spojuje s větou „Aristotelés pocházel ze Stagairy“ jiný smysl než ten, kdo by za smysl tohoto jména bral: ze Stageiry pocházející učitel Alexandra Velikého. Pokud význam zůstává týž, lze kolísání smyslu tolerovat, jakkoli je třeba vyhýbat se mu ve výstavbě dokazujících věd a v dokonalém jazyku ho vůbec nepřipouštět.⁷

7 'O smyslu a významu', s. 37, pozn. 2.

Je však otázkou, zda můžeme těchto pár vět, které neobsahují žádné obecné vymezení toho, co je smyslem vlastního jména, ale pouze konkrétní příklady, a navíc se vyskytují jen v poznámce pod čarou, pokládat za bernou minci. Kromě toho se v nich nikde netvrdí, že deskriptivní určení se pojí i s jinými druhy singulárních výrazů než s „pravými vlastními jmény“, takže otázka po povaze smyslu těchto dalších výrazů zůstává otevřená.⁸

V každém případě ale můžeme říci, že smysl výrazu je něco objektivního, jak Frege ukazuje v následujícím přirovnání. Představme si pozorovatele, který si prohlíží Měsíc dalekohledem. Na jedné straně se nachází Měsíc sám – ten zde hraje tutéž roli jako referent jazykového výrazu. Na opačném konci nalezneme subjektivní obraz Měsíce na oční sítnici pozorovatele. Tento obraz je Fregem přirovnán k subjektivní představě, která užívání jazykových výrazů doprovází: stejně jako nemůžeme sdílet své soukromé představy, liší se dle individuální konstituce i obrazy Měsíce na sítnicích jednotlivých pozorovatelů. A konečně, mezi těmito jevy se nachází obraz Měsíce v dalekohledu, který Frege přirovnává ke smyslu jazykového výrazu. Smysl je – na rozdíl od představ – objektivní, protože může být sdílen různými pozorovateli. Jak ale z příměru s Měsícem rovněž plyne, v povaze smyslu tkví, že je vždy vázán na konkrétní perspektivu. Referent výrazu je vždy dán určitým „jednostranným“ způsobem, tak jako je planeta Venuše jednou dána jako „hvězda viditelná jako první na ranní obloze“, podruhé jako „hvězda viditelná jako první na večerní obloze“. Po-

8 Otázkou je i to, zda Frege skutečně navrhuje, abychom deskriptivní určení typu „žák Platóna a učitel Alexandra Velikého“ jednoduše ztotožnili se smyslem jména „Aristotelés“. Tento přístup vede k určitým problémům, na které bude upozomeno níže.

čet těchto možných perspektiv, a tudíž i smyslů nějakého výrazu, nelze předem ohraničit.

Jak se to má se smyslem celé věty? Frege je přesvědčen, že stejně jako má věta jako celek jeden referent, buď *Pravdu*, nebo *Nepravdu*, má i svůj jeden smysl. Tomuto smyslu věty říká *myšlenka (Gedanke)*.⁹ Myšlenka proslovené či zapsané věty udává její pravdivostní podmínky – podmínky, za nichž je daná věta pravdivá.¹⁰ Je však evidentní, že zcela jinou věc je to, zda věta skutečně je, nebo není pravdivá, tedy zda označuje *Pravdu* nebo *Nepravdu*, jak by řekl Frege. K tomu potřebujeme znát nejen její smysl, ale i tu část reality, o které hovoří.¹¹

Co dalšího můžeme říci o povaze fregovské myšlenky? Předně lze uvést, že na úrovni smyslu věty platí obdobný princip kompozitionality jako na úrovni větné reference: smysl složeného výrazu (věty) je plně určen smysly jednotlivých výrazů (slov), které tato věta obsahuje, a způsobem jejich složení. Dále, Frege pojímal myšlenku tak, aby se vyhnul veškerému subjektivismu a psychologismu (jak ostatně vysvítá již z uvedeného přímeru s dalekohledem).

9 Viz Frege, 'Myšlenka'.

10 Frege ovšem doslova říká, že smysl věty vyjadřuje tu okolnost, že pravdivostní podmínky věty jsou *naplněny*; viz Frege, *Grundgesetze der Arithmetik I*, § 32. Tato formulace ale není příliš šťastná. Pokud bychom ji četli zcela přímočaře, dospěli bychom k závěru, že smysl každé pravdivé věty je vždy totožný, totiž že je to myšlenka: „lato věta je pravdivá“, což se zdá být absurdní. Je proto rozumnější chápat Fregovo vyjádření v tom duchu, že věta udává nějaké *konkrétní* pravdivostní podmínky, o nichž se uvedením věty do diskurzu naznačuje, že jsou podle mluvčího naplněny. Srov. k tomu Kemp, 'Meaning and Truth-Conditions', zejm. s. 483 n.

11 Je třeba mít na paměti, že ne každá věta podle Frege vyjadřuje myšlenku. Například neindikativní věty, tj. rozkazy, doplňovací otázky (na které nelze odpovídat jen „ano“, nebo „ne“) a další typy vět, které nejsou ohodnotitelné z hlediska pravdivosti/nepravdivosti, myšlenky nevyjadřují. Z toho vysvítá, že Fregovi nešlo o konstrukci zcela obecné teorie významu.

Větný smysl nemůže být něco psychického či mentálního, protože to je jednak *soukromé*, jednak *proměnlivé*, zatímco smysl je *objektivní a neměnný*. Kdyby byl smysl věty něčím soukromým, nebylo by podle Frege možno vyložit jazykovou komunikaci, protože k soukromým obsahům myslí druhých nemáme přímý přístup. Myšlenku proto Frege pokládá za obyvatele toho, čemu doslova říká „třetí říše“: první říše, svět *skutečného*, se skládá z fyzických předmětů, druhá, svět *mentálního*, z psychických entit, tj. subjektivních smyslových vjemů a představ, a třetí z *myšlenkových obsahů*, resp. ze „všech možných smysluplných myšlenek“. Z toho plyne, že myšlenka není obsahem vědomí osoby v tom smyslu, v jakém jsou takovým obsahem smyslové vjemy a představy. Myšlenka se může stát *předmětem*, nikoli však *obsahem* vědomé mysli. Jinými slovy, jakkoli myšlenka není obsahem vědomí myslícího, přesto se podle Fregova mínění něco v tomto vědomí musí na myšlenku „zaměřovat“. Rovněž tak platí, že myšlenky, na rozdíl od představ a vjemů, nepotřebují žádné nositele, stejně jako je nepotřebují fyzické věci vnějšího světa: myšlenka existuje nezávisle na uchopující individuální mysli, tak jako planeta existuje a má své vlastnosti nezávisle na tom, zda ji někdo pozoruje.¹²

Myšlenka sama nepodléhá žádné změně, v některých případech se ale může měnit to, jaká myšlenka se s určitou větou pojí. To se týká vět s *indexickými* a *demonstrativními* výrazy typu „já“, „zde“, „pozitř“, „toto“, jejichž referenty jsou dourčovány kontextem užití věty. U nich dochází k tomu, že syntakticky vzato tатаž věta v ústech

12 Kolman (*Logika Gottloba Frege*, s. 182–185) nicméně upozorňuje na to, že myšlenky nejsou podle Frege nezávislé na lidském rozumu, a v tomto smyslu nejsou něčím na nás dokonale nezávislým.

rozdílných mluvčí nebo v rozdílných časových okamžicích vyjadřuje odlišné myšlenky. Tyto změny v tom, jaká myšlenka je vyjádřena, jsou samozřejmě reflektovány i v pravdivostním ohodnocení příslušné věty – například věta

Jsem ospalý

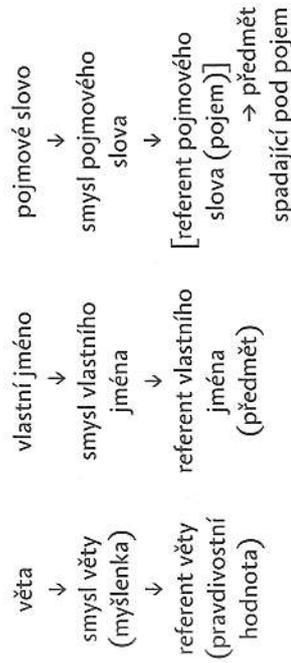
je pravdivá, nebo nepravdivá v závislosti na tom, kdo a kdy ji vysloví. Frege proto zdůrazňuje, že věta s indexickými prvky vyjadřuje úplnou myšlenku teprve tehdy, když jsou specifikovány všechny její kontextové parametry. Naproti tomu například Pýthagorova věta vyjadřuje stále tutéž myšlenku zcela bez ohledu na to, kdo a kdy ji pronese nebo na ni pomyslí.

K povaze myšlenek konečně patří i to, že v některých případech – v jakémsi protikladu k větám s indexickými prvky – může dojít k tomu, že syntakticky různé věty vyjadřují tutéž myšlenku. Platí to například u dvojice vět „Oslovuji Petra“ a „Petr je mnou osloven“, u (přesného) překladu nějaké věty do jiného jazyka a u dalších výrazových variant téhož sdělení. Nelze tedy říci, že syntakticky odlišné věty vždy vyjadřují odlišné myšlenky: otázku tožnosti či rozdílnosti vyjádřených myšlenek je třeba posuzovat individuálně, případ od případu.

Případ „pojmových slov“

Očekávali bychom, že u „slov pro pojmy“ či „pojmových slov“, jak Frege nazývá predikátové výrazy jako „je člověk“, „je velryba“ apod., bude smysl a referent do značné míry analogický smyslu a referentu singulárních výrazů – a tedy především, že referentem predikátu je

množina předmětů, které pod něj spadají. Tak tomu ale není. Ve Fregově sémantice predikátových výrazů se totiž objevuje ještě jeden dodatečný krok. Frege to přehledně ukazuje ve schématu, které zakreslil do dopisu Edmundu Husserlovi ze dne 24. 5. 1891:¹³

Je tedy sice pravda, že ve větě

Tento list je zelený

spadá list, na který ukazuji, pod pojem označený výrazem „je zelené“, avšak není jeho referentem. Referentem příslušného predikátu je pojem sám, který Frege chápe jako nefyzickou entitu, stejně jako jsou nefyzickými entitami i *Pravda* a *Nepravda*. Pravdivostní hodnoty ale Frege chápe jako objekty, zatímco pojmy jsou podle něj *funkce*. Podstatou funkce je to, že je – právě v kontrastu k objektu jakéhokoli druhu – *neúplná* či *nenasyčená*, že vyžaduje doplněk, tzv. *argument* funkce, který sám o sobě není součástí toho, co funkční výraz identifikuje.¹⁴ Paradigma-

¹³ Frege, *Wissenschaftlicher Briefwechsel*, s. 96.

¹⁴ Frege tedy funkci nemyslí, jak je dnes běžné, množinu uspořádaných dvojic.

tické jsou věty složené ze singulárního termínu a predikátu. Například ve větě

Christian Bale je herec

je jednoargumentová funkce označená predikátovým výrazem „() je herec“ doplněna individuem označeným vlastním jménem „Christian Bale“ a přiřazuje tomuto individuu hodnotu Pravda, neboť hodnota této funkce, věta „Christian Bale je herec“, je pravdivá; pokud bychom tentýž predikátový výraz doplnili jménem individua, které není herecem, tataž funkce by tomuto individuu přiřadila hodnotu Nepravda.¹⁵ Predikáty ale samozřejmě mohou být i vícemístné, a tehdy označují víceargumentové funkce – vztahy. Tak je tomu například ve větě

Petr je manžel Hany,

kde predikátový výraz „() je manžel ()“ vyžaduje doplnění dvěma argumenty.¹⁶ Nenasycenost patří k podstatě predikátů a jimi označovaných pojmů již z toho důvodu, že jediné s odkazem na ni lze podle Frege vysvětlit, že smysluplné věty „drží pohromadě“ a nejsou pouhými seznamy objektů, k nimž jejich výrazy referují.

Jak Frege upozorňuje, predikát může mít smysl i referent, ale přesto být „prázdný“, tj. nemusí pod něj spadat žádný předmět. Zajímavý případ pak tvoří věty, v nichž

15 Obecně to můžeme vyjádřit tak, že referentem predikátového výrazu je funkce z předmětů do pravdivostních hodnot.

16 Logické spojky a kvantifikátory Frege chápe jako funkční výrazy. Spojky označují jedno- či víceargumentové funkce z pravdivostních hodnot do pravdivostních hodnot, kvantifikátory funkce z pojmů do pravdivostních hodnot. K přehlednému výkladu srov. Miller, *Philosophy of Language*, s. 15–19.

na jmenné (neregovsky řečeno: subjektové) pozici stojí nikoli singulární termín, ale další predikát. To se týká vět formalizovatelných pomocí univerzálního a existenčního kvantifikátoru a jejich negací. Vezměme si větu

Všechny velryby jsou savci.

Frege se domnívá, že tato věta jen zdánlivě hovoří o konkrétních zvířatech. Ve skutečnosti podle něj vyjadřuje vztah mezi pojmy VELRYBA a SAVEC, resp. podřazuje první druhému.¹⁷ Tuto podřazenost pojmů však musíme pro úplnost ještě odlišit od spadání jedné pojmů pod druhé. Frege uvažuje takto: Představme si, že za nějakým účelem pokládáme za vhodné pořídit seznam všech pojmů, pod něž spadá jen jeden předmět, a tyto pojmy pak shrnout pod jeden pojem zastřešující. Jelikož pod tento zastřešující pojem spadají nikoli předměty samotné, ale výhradně pojmy, například pojem MĚSÍC PLANETY ZEMĚ, můžeme mu říkat „pojem druhého řádu“. Vztah mezi pojmem prvního a druhého řádu se ale kvalitativně liší od zmíněného vztahu pojmové nadřazenosti/podřazenosti, neboť pojem SAVEC, který je nadřazen pojmu VELRYBA, není pojmem druhého, nýbrž prvního řádu: spadají pod něj nikoli pojmy, nýbrž živočichové.¹⁸

17 Frege, *Die Grundlagen der Arithmetik*, § 47.
18 Tamtéž, § 53.

Stojí za zmínku, že Fregovo pojetí reference pojmových slov má jeden překvapivý důsledek: být ve větě

Toto město znám velmi dobře

označuje výraz „toto město“ skutečně určité město, ve větě

Pojem KÚŇ není prázdný

neoznačuje výraz „pojem KÚŇ“ již pojem, ale *objekt*. Tento objekt vznikl transformací z pojmu jakožto nenasycené funkce, stal se jeho „zástupcem“, který nelze s pojmem samotným ztotožnit (protože pojem samotný je *vždy* nenasycený). Frege to označuje za projev nedokonalosti přirozeného jazyka a nabádá nás, abychom tento jev při hovoření o pojmech měli vždy na paměti.¹⁹

Některé nejasnosti Fregovy analýzy

(1) Vraťme se k otázce, co je smyslem „pravých vlastních jmen“. Jak jsme viděli, Frege naznačuje, že jejich smysly úzce souvisí s deskriptivními určeními, pomocí nichž jsou určovány jejich referenty. Chápat smysl vlastního jména jednoduše jako nějakou *jazykovou entitu* by však nebylo rozumné. Takový smysl – alespoň pokud se budeme držet Fregových příkladů – by se totiž skládal z dalších vlastních jmen (například deskriptivní určení „žák Platóna a učitel Alexandra Velikého“ obsahuje vlastní jména „Platón“ a „Alexandr Veliký“), a tato jména by opět vyjadřovala nějaký svůj smysl. Smyslem těchto nových vlastních jmen budou ale *ex hypothesi* nová deskriptivní

19 Viz Frege, 'Über Begriff und Gegenstand'.

určení, která budou obsahovat další vlastní jména (atd.). Pointa je zřejmá: ztotožníme-li smysl vlastního jména se sadou jazykových výrazů, spustíme nekonečný regres smyslů. Zdá se proto, že fregovské smysly pravých vlastních jmen (a ostatních singulárních výrazů) by neměly být ničím jazykovým. Ostatně tento závěr podporuje i Fregova teze, že myšlenka, smysl věty, je *sama o sobě nejazyková*, že je to smyslovým orgánům nepřístupné abstraktní jsoučno, které teprve v jazyce získává svůj „smyslový háv“. Smysl vlastního jména by tedy také mohl, analogicky k myšlence, být sám o sobě ničím mimosmyslovým, ne-jazykovým. V jazyce formulované deskriptivní určení referentu vlastního jména by potom nebylo s jeho smyslem ztotožnitelné: takové deskriptivní určení bude jen *udávat* smysl výrazu, který je sám o sobě zcela nejazykový.

(2) Frege zastává názor, že výraz v nepřímém kontextu referuje ke svému nepřímému významu, tj. ke svému smyslu. Analogický posun přitom podle něj nastává i na úrovni smyslu: výraz v nepřímém kontextu nevyjadřuje svůj běžný, nýbrž svůj *nepřímý* smysl.²⁰ Tento posun ve smyslu výrazu je vyžadován Fregovou tezí, že smysl výrazu určuje jeho referent: jelikož se referent výrazu v nepřímém kontextu mění, nutně se mění i samotný jeho smysl. Co má však tento nepřímý smysl být? Frege na jednom místě říká, že chceme-li hovořit o smyslu výrazu „A“, použijeme k tomu přirozeně výraz „smysl výrazu „A““.²¹ A jelikož má tento výraz zjevně *totožnou referenci* jako hledaný nepřímý smysl, tj. referuje ke smyslu výrazu „A“

20 Frege, 'O smyslu a významu', s. 39.

21 Tamt.

(ať už je tímto smyslem cokoli), zdá se, že jsme nepřímý smysl touto cestou identifikovali.

Má to však jeden háček. K porozumění větě u Fregy postačuje znalost smyslů všech jejích výrazů. Pokud je ovšem věta v nepřímém kontextu, k jejímu porozumění by měla postačovat znalost nepřímých smyslů jejích výrazů. Někdo, kdo nezná běžný smysl jména „Koperník“, však může znát jeho nepřímý smysl (identifikovaný podle Fregova návrhu výrazem „mysl jména „Koperník““), přestože nebude rozumět větám v nepřímých kontextech, v nichž toto jméno vstupuje – například větě

Koperník věřil, že dráhy planet jsou kruhové.

Zdá se tedy, že výraz „mysl jména „Koperník““ nemůže identifikovat nepřímý smysl jména „Koperník“.²² Frege však žádné jiné vysvětlení pojmu nepřímého smyslu nenabízí.

Problematické je i to, že kontext nemusí být pouze jednoduše nepřímý: vedlejší věty uvozené slovesy pro poziční postoje lze smysluplně vkládat do sebe, a to v podstatě bez omezení. Například výraz „autor *Základů aritmetiky*“ se ve větě

Petr pochybuje, že Karel ví, že autor *Základů aritmetiky* je génius

objevuje v dvojité nepřímém kontextu, ve větě

Kristýna má za to, že Petr pochybuje, že Karel ví, že autor *Základů aritmetiky* je génius

²² Tento argument podává Kripke, 'Frege's Theory of Sense and Reference: Some Exegetical Notes', s. 186.

v trojitě nepřímém kontextu (atd.). Zůstaňme u dvojité nepřímého kontextu. Referentem singulárního výrazu v takovém kontextu již není jeho běžný smysl, nýbrž jeho nepřímý smysl; analogicky, daný výraz nevyjadřuje svůj nepřímý smysl, nýbrž *dvojité nepřímý* smysl. Hierarchie vnořených vět, jimiž připsujeme poziční postoje, tedy spouští potenciálně nekonečnou hierarchii nepřímých referentů a nepřímých smyslů, což Fregově teorii nepřímých kontextů ubírá na atraktivitě.²³

(3) Zmínit je třeba i to, že kritéria identity fregovských „myslenek“ nejsou uspokojivě vymezena. V mnoha případech bude obtížné stanovit, zda dvě věty vyjadřují tutéž myšlenku, nebo dvě různé myšlenky. Frege sám se k této otázce bohužel příliš nevyjadřuje a pravděpodobně v ní sám neměl příliš jasno: jeho pokusy o stanovení kritérií identity smyslu věty se objevují jen v nepublikovaných náčrtech a dopisech, přičemž dokonce platí, že některá tato vymezení odporují jiným.²⁴

²³ Například Dummett (Frege: *Philosophy of Language*, s. 267) přímo prohlašuje, že pojem nepřímého smyslu je třeba odmítnout. K dalším kritickým ohlasům viz například Mendelsohn, *The Philosophy of Gottlob Frege*, s. 141.

²⁴ Stov. Kolman, *Logika Gottloba Fregy*, s. 204 n.

II. Russellova teorie deskripcí

V minulé kapitole jsme si mimo jiné všimli toho, jak Fregovo rozlišení mezi smyslem a referentem jazykového výrazu umožňuje obejít problémy přímočaré referenční teorie, podle níž jazykový výraz funguje tak, že přímo označuje nějaký předmět. K těmto problémům, připomeňme si, patří:

- (1) problém reference fiktivních jmen („Sherlock Holmes byl opálený“);
- (2) problém informativnosti některých tvrzení identity („Marie Čermínová je Toyen“);
- (3) problém zaměnitelnosti koreferujících výrazů v nepřímých kontextech („Petr věří, že Gottlob Frege je génius“ vs. „Petr věří, že autor *Základů aritmetiky* je génius“).

Ne všichni analytičtí filosofové ale Fregovu kategorii smyslu výrazu přijímají. Bertrand Russell (1872–1970), jehož teorii denotace se budeme v této kapitole zabývat, rozlišení mezi smyslem a referentem výrazu kritizuje a navrhuje sémantickou teorii, která postuluje pouze výrazy a to, co je jimi označováno. Zastává tedy určitou variantu referenční teorie významu – což přirozeně vzbuzuje otázku, jakým způsobem se jeho teorie úskalím této teorie vyhne.

Russellova teorie, předložená v článku ‘O označování’ (‘On Denoting’) z r. 1905, se zaměřuje především na de-

skriptivní výrazy, jimž odpovídá právě jedno individuum, tedy na tzv. *určité deskripce* (*definite descriptions*).¹ Na první pohled by se mohlo zdát, že určité deskripce, například „nejvyšší hora ve Francii“, jsou typické singulární výrazy, jež fungují tak, že přímo označují individuum, které odpovídá vyjádřené charakteristice. Russell se však důmyslně snaží prokázat, že tato domněnka je iluzorní a že gramatická forma těchto výrazů neodpovídá jejich formě logické.

Intuitivně bychom nejspíš řekli, že věty, jež obsahují určité deskripce, mají subjekt-predikátovou strukturu: kupříkladu věta

(E) Autor *Jména růže* je Ital

má strukturu Fa, kde F zastupuje predikát „je Ital“ a a to individuum, které sepsalo román *Jména růže*. Russell však toto intuitivní pojetí odmítá a tvrdí, že logickou formou věty (E) ve skutečnosti zachycují následující tři výroky uvozené kvantifikátory:

- (a) Alespoň jedna osoba je autorem *Jména růže*.
 $\exists x \text{ } x$
- (b) Nanejvýš jedna osoba je autorem *Jména růže*.
 $\forall x (x \rightarrow \forall y (Jy \rightarrow y = x))$
- (c) Kdokoli, kdo je autorem *Jména růže*, je Ital.
 $\forall x (x \rightarrow \text{Ital})$

1 Určité deskripce (někdy též „identifikující deskripce“) jsou takové výrazy, které v angličtině začínají členem určitým („the“). Českina určitý člen nemá – jedinečnost označovaného individua je v ní naznačována jinými prostředky. Nejblíže určitému členu jsou patrné výrazy jako „ona“, „onen“, „ono“, jejich užití je však vhodné jen v některých kontextech.

Výroky (a) a (b) zajišťují podmínku existence a jedinečnosti. Pokud neexistuje nikdo, kdo napsal *Jména růže*, nebo pokud existuje více takových osob, podmínky pravdivosti těchto výroků nejsou naplněny. Konjunkce výroků (a), (b), (c) je pak ekvivalentní výroku, který formálně zapíšeme takto:

$$(d) \exists x (Jx \wedge \forall y (Jy \rightarrow y = x) \wedge \text{Ital})$$

Tímto způsobem by Russell analyzoval všechny věty, v nichž vystupují určité deskripce.²

Nyní je zřejmé, proč Russell nepokládá deskripce za singulární termíny, navzdory jejich gramatické formě: ve výrocích (a)–(d) nefiguruje žádná individuová konstanta (žádné jméno individua), ale pouze individuové proměnné x a y . Jinými slovy, předpokládaný referent deskripce „autor *Jména růže*“ je v Russellově analýze „rozpuštěn“.³ Tato deskripce může leda odpovídat nějaké individuum, tj. může existovat právě jedna osoba, která sepsala román *Jména růže*. Tato osoba, Umberto Eco, je pro Russella *denotátem* deskripce C.⁴ Je však třeba zdůraznit, že případný denotát deskripce *není součástí jejího významu*. V opačném případě by například deskripce „prezident České republiky“ během historie změnila svůj význam

2 V následujícím se budu držet Russellova úzu a namísto „určitá deskripce“ budu pro jednoduchost psát jen „deskripce“.

3 Deskripce proto Russell označuje za *neříplné symboly* – nemají žádný význam samy o sobě, ale pouze jakožto součást nějaké smysluplné věty.

4 Russell by řekl, že tato deskripce je *denotující výraz*, a pod tento zastřešující termín by dále zahrnul i všechny další jmenné obraty uvozené slovy „všichni“, „někteří“ a neurčitým členem (v angličtině „a“, v češtině „nějaký/a/é“). Kritérium zařazení těchto výrazů do jedné třídy je tedy ryze formální: výraz je denotující čistě svou formou, bez ohledu na to, zda jej skutečně splňuje nějaký denotát, nebo ne.

podle toho, kdo tento úřad v daném období zastává. To Russell pokládá za nepřijatelné: význam výrazu, ať už jej vymezíme jakkoli, by neměl podléhat změnám v závislosti na tom, jak se mění svět.

Řešení problémů referenční teorie významu

Ne každá deskripce má nějaký denotát. To nás znovu přivádí k prvnímu problému referenční teorie významu – k problému výrazů, kterým nic v realitě neodpovídá, a které přesto nejsou zcela bezobsažné. Větou s takto „prázdným“ deskriptivním výrazem je například:

- (F) Současný král Francie je holohlavý.

Tuto větu Russell analyzuje následujícím způsobem:

Alespoň jedna osoba je současným králem Francie, nanejvýš jedna osoba je současným králem Francie, a kdokoli, kdo je současným králem Francie, je holohlavý.

Ve formálním zápisu:

- (a) $\exists xKx$
 (b) $\forall x(Kx \rightarrow \forall y(Ky \rightarrow y = x))$
 (c) $\forall x(Kx \rightarrow Hx)$; konjunkce těchto tří výroků je ekvivalentní výroku:
 (d) $\exists x(Kx \wedge \forall y(Ky \rightarrow y = x) \wedge Hx)$.

Podle takové referenční teorie významu, která deskripci „současný král Francie“ pokládá za běžný singulární ter-

mín, se tato deskripce stane bezobsažnou tehdy, když bude postrádat aktuální referent; a pokud k tomu dojde, stane se bezobsažnou i celá věta (F). Russellovo řešení se však tomuto problému úspěšně vyhýbá. Deskripce „současný král Francie“ sice postrádá denotát, ale jelikož to není singulární termín, věta (F) se nestává bezobsažnou. Stává se pouze *nepravdivou*, protože je nepravdivý jeden z výroků, do nichž je tato věta logickou analýzou rozložena, totiž výrok (a): žádné individuum, které by bylo současným králem Francie, neexistuje.

Russellovu teorii deskripce lze otestovat i na zbývajících dvou problémech prosté referenční teorie významu. Vezměme si nejprve případ vět tvrdících identitu, které nejsou typu „ $x = x$ “. U těch, jak jsme viděli, musí zastránci referenční teorie zaručit jejich informativnost. Jako příklad si vezměme větu

Gordon Brown je současný premiér Velké Británie.

Výraz na pravé straně této věty je deskripce, takže větu lze russellovsky analyzovat takto:

Alespoň jedna osoba je současný premiér Velké Británie, nanejvýš jedna osoba je současný premiér Velké Británie, a kdokoli, kdo je současný premiér Velké Británie, je Gordon Brown.

Ve formálním zápisu:

$$\exists x(PVBx \wedge (\forall y(PVBx \rightarrow y = x) \wedge x = b))$$

(PVB zastupuje predikát „být současný premiér Velké Británie“, b je individuová konstanta označující Gordona

Browna). Tato analýza věty „Gordon Brown je současný premiér Velké Británie“ je zjevně informativní, protože se z ní můžeme dozvědět něco jak o Brownovi, tak o úřadu současného premiéra Velké Británie. I v tomto ohledu je tedy Russellovo pojetí deskripce jako denotujících výrazů úspěšné.

Konečně, jak si Russellova teorie deskripce poradí s problémem zaměnitelnosti koreferujících výrazů v referenčně netransparentních kontextech, jež se Frege pokusil vyřešit pomocí své teze o nepřímém referentu? Intuitivně by se zdálo, že deskripce „autor *Jména růže*“ má totožný referent jako vlastní jméno „Umberto Eco“, a že tudíž toto jméno ve větě

Petr věří, že Umberto Eco je Ital

můžeme onou deskripce nahradit, aniž by se změnila pravdivost dané věty. Pokud ale Petr neví, že *Jméno růže* napsal Eco, bude výsledek takového nahrazení nepravdivý. Russell však, jak již víme, předpokládá, že deskripce „autor *Jména růže*“ má stejný referent jako „Umberto Eco“, odmítá: Umberto Eco není referentem této deskripce, nýbrž jí jen splňuje (je jejím denotátem). Větu „Petr věří, že autor *Jména růže* je Ital“ lze russelsovsky analyzovat takto:

Petr věří následujícímu: alespoň jedna osoba je autorem *Jména růže*, nanejvýš jedna osoba je autorem *Jména růže*, a kdokoli, kdo je autorem *Jména růže*, je Ital.

Russell tak nemusí proti principu zaměnitelnosti koreferujících výrazů vůbec nic namítat, protože pokud větu obsahující nějakou deskripce analyzujeme podle jeho in-

strukcí, s žádným referujícím výrazem nakonec nemáme co do činění: výrazy, které se z gramatického hlediska zdály přímo referovat k nějakému individuu prostřednictvím deskriptivního určení, byly „odanalyzovány“.

Vlastní jména

V předchozím oddíle jsme viděli, jak Russell řeší problémy prosté referenční teorie významu v případě deskripce. Jak si ale poradí s vlastními jmény – rozumí se vlastními jmény v běžném gramatickém smyslu („Aristotelés“, „Olomouc“ apod.), nikoli fregovskými „vlastními jmény“ –, u nichž se problémy referenční teorie projevují také? Připomeňme si třeba větu „Marie Čermínová je Toyen“: pokud chce Russell hájit druh referenční teorie, musí vysvětlit, jak může být tato věta informativní. Stejně tak je třeba vysvětlit i to, proč ve větě

Tereza věří, že Toyen žila v Praze

nemůžeme jméno „Toyen“ nahradit jménem „Marie Čermínová“, přestože obě jména označují tutéž osobu. V té podobě, v jaké ji zatím známe, nám ovšem Russellova teorie k oběma otázkám neřeká vůbec nic, neboť v uvedených větách se nevyškytují žádné deskripce.

Russell zde činí další překvapivý tah a prohlašuje, že vlastní jména jsou ve skutečnosti jen *zkratky za deskripce*. Dokládá to například následující pasáž z jeho přednášek o „logickém atomismu“:

Jméno „Romulus“ ve skutečnosti není jméno, ale druh zkrácené deskripce. Zastupuje osobu, která vykonala to a to, zabila Réma, založila Řím atd. Je to zkratka za tuto deskripce [...] Toto jedno slovo „Romulus“ je vsutku druhem zkrácené či zhuštěné de-

skripce, a pokud je budete pokládat za jméno, dostanete se do logických obtíží.⁵

Touto tezí Russell jednou ranou odrazil námitky proti referenční teorii právě i ve vztahu k vlastním jménům: ta bychom nejprve nahradili příslušnými deskripcemi, a poté bychom věty, v nichž se tyto deskripce vyskytují, analyzovali výše nastiňným způsobem. I v případě vlastních jmen by tak nakonec zmizel intuitivní dojem, že se jedná o referující singulární výrazy.

Pokud ale platí, že ani deskripce, ani vlastní jména nejsou referující singulární výrazy, vnucuje se otázka, jaké výrazy vlastně těmito výrazy jsou – vždyť bylo již několikrát řečeno, že Russell obhajuje určitou variantu referenční teorie významu, podle níž každý smysluplný výraz něco označuje! Odpověď na tuto otázku dává Russellova teorie tzv. *pravých* či *logických* vlastních jmen. Nebudu se pouštět do detailů, protože takový exkurz by nás zavlekl hluboko do Russellovy teorie poznání, a tedy za hranice filosofie jazyka. Pokládám však za nutné zmínit, že jediné výrazy, které skutečně přímo označují své referenty, jsou nakonec podle Russella jen slova „toto“ či „tamto“ aplikovaná na naše momentálně přítomná smyslová data, a dále výrazy pro obecniny, tj. pro vlastnosti a vztahy – slova jako „zelenost“, „být větší než“ apod. Jedině s referenty těchto výrazů jsme totiž podle jeho mínění *přímo obeznámeni*, na rozdíl od fyzických objektů, osob atp.⁶

5 Russell, *The Philosophy of Logical Atomism*, s. 110; srov. tamt., s. 62.

6 Viz Russell, 'Poznání založené na obeznámenosti a poznání založené na deskripci'.

Russell a Frege

V pojetí deskripcí Russellova sémantická teorie zjevně kontrastuje s teorií Fregovou: podle Frege je deskripce singulární termín, který jednak vyjadřuje svůj smysl, jednak označuje svůj referent, tj. entitu, která splňuje vyjádřenou deskriptivní charakteristiku; pokud deskripce vyjadřuje smysl, ale postrádá referent, pak postrádá referent, totiž pravdivostní hodnotu, i věta, jejíž je tato deskripce součástí. Russell naproti tomu pokládá deskripce za denotující výrazy – případná absence jejich denotátu nezabavuje věty, jejichž součástí tyto deskripce tvoří, jejich pravdivostních hodnot. Podívejme se na větu

(G) Autor *Jména růže* je autorem *Foucaultova kyvadla*.

Frege by ji vykládal tak, že deskripce „autor *Jména růže*“ a „autor *Foucaultova kyvadla*“ mají odlišný smysl, ale totožný referent. Russell ale fregovský pojem smyslu deskripce odmítá a navíc tvrdí, že deskripce k ničemu nereferují. Větu (G) by tedy vykládal tak, že se v ní jen konstatuje totožnost denotátu obou v ní vystupujících deskripcí. Logická analýza této věty je však zcela indiferentní k tomu, kdo tímto denotátem je – jak již zaznělo výše, denotát deskripce není pro Russella součástí jejího významu.⁷

7 O deskripcích v Russellově pojetí proto můžeme říci, že jsou *objektově nezávislé*: význam věty (G) se pro Russella nezmění ani tehdy, kdyby román *Foucaultovo kyvadlo* napsal ve skutečnosti někdo jiný než Umberto Eco, například Milan Kundera, ba dokonce ani tehdy, *kdyby tento román nebyl nikdy vznikl*; změnila by se jen pravdivostní hodnota (G). Frege naopak pojímá deskripce jako objektově závislé: pokud deskripce „autor *Foucaultova kyvadla*“ k nikomu nereferuje, postrádá věta, která ji obsahuje, pravdivostní hodnotu. (Pojmy objektově závislých a objektově nezávislých výrazů používají Ludlow a Neale v článku 'Descriptions', s. 289–292.)

Russell ale odmítá fregovský smysl jako samostatnou sémantickou kategorii nejen v případě deskripcí, ale i v případě vět. Russell sice hovoří o *propozicích*, což jsou jakési komplexy, které jsou ve větách tvrzeny. Tyto ruseľflovské propozice však nejsou na rozdíl od Fregových smyslů vět, myšlenek, abstraktní jsoucna, protože jejich složkami mohou být i fyzické předměty, osoby apod. Tento rozdíl v pojetí obou filosofů jasně dokumentují následující úryvky z jejich korespondence z r. 1904. Frege píše, že

Mont Blanc se svými sněžnými poli není částí myšlenky, že Mont Blanc je vyšší než 4000 metrů. [...] Smysl slova „Měsíc“ je částí myšlenky, že Měsíc je menší než Země. Měsíc sám (tj. referent slova „Měsíc“) není částí smyslu slova „Měsíc“; neboť pak by byl také částí oné myšlenky.⁸

Russell na to odpovídá:

Věřím, že Mont Blanc sám, přes všechna svá sněžná pole, je částí toho, co je vlastně tvrzeno ve větě „Mont Blanc je vyšší než 4000 metrů“.⁹

Ve větě je podle Russella tvrzena nikoli myšlenka (kterou Russell v rozporu s Fregovou koncepcí pokládá za psychickou entitu), nýbrž „objekt myšlenky (objektivní věta, mohli bychom říci), jehož součástí je Mont Blanc“.¹⁰ Russell pak odmítá i Fregovu tezi, že všechny pravdivé věty označují tentýž předmět, *Pravdu*, a všechny nepravdivé

8 Frege, *Wissenschaftlicher Briefwechsel*, s. 245; citováno dle Kolman, *Logika Gottloba Fregae*, s. 165; překlad drobně upraven.

9 Frege, *Wissenschaftlicher Briefwechsel*, s. 250 n.; citováno dle Kolman, *Logika Gottloba Fregae*, s. 165.

10 Tamt.; právě onu „objektivní větu“ zde označují modernějším termínem „propozice“.

věty *Nepravdu*. Věty „Měsíc je menší než Země“ a „Mont Blanc je vyšší než 4000 metrů“ jsou sice obě pravdivé, ale neoznačují tentýž předmět, nýbrž tvrdí se v nich dvě odlišné propozice.

Strawsonova reakce na Russellovu teorii deskripcí

Článek Petera F. Strawsona (1919–2006) 'On Referring' z r. 1950 obsahuje pronikavou kritiku Russellovy teorie deskripcí. Jak jsme viděli, Russell dospěl k závěru, že věta (F) – „Současný král Francie je holohlavý“ – je *nepravdivá*; její logická analýza údajně ukazuje, že obsahuje nepravdivý díleč výrok, totiž že existuje alespoň jedno individuum, které je současným králem Francie. Strawson se naopak domnívá, že užitím věty (F) se netvrdí, nýbrž pouze *presuponuje*, že existuje alespoň jedno individuum, které je současným králem Francie. To, že nějaký výrok A presuponuje výrok B (čili že výrok B tvoří presupozici výroku A), platí právě tehdy, když výrok A je buď pravdivý, nebo nepravdivý pouze za předpokladu pravdivosti výroku B. A protože v současnosti předpoklad, že existuje král Francie, naplněn není, musíme podle Strawsona situaci vyložit tak, že užitím věty (F) nebylo vykonáno *žádné* tvrzení, pravdivé, ani nepravdivé. Přestože však v současnosti necxistuje francouzský král, věta (F) je dle Strawsona *smysluplná* („significant“), rozumí se ne zcela bezobsažná, protože bychom ji *mohli* použít k vypovídání o určitém monarchovi – například v roce 1790, kdy byl králem Francie Ludvík XVI.

Tento manévr umožňuje Strawsonovi odmítnout russellovskou analýzu deskripcí a ty rehabilitovat jako skutečně *referující* singulární výrazy, které za příhodných okolností identifikují právě jedno individuum, jemuž se

v tvrzení něco pravdivé, nebo nepravdivé přisuzuje. Referování ale podle Strawsona není něco, co jazykový výraz činí sám o sobě: je to *činnost*, kterou provádějí lidé, kteří jazykové výrazy používají. Stejně tak, věta sama o sobě není pravdivá, ani nepravdivá – takové může být jediné *tvrzení*, tj. její užití v určitém kontextu. Pomocí jedné a téže věty (chápané jako obecný typ jazykového útvaru) vykonáme v závislosti na kontextu jejího užití jednou pravdivé tvrzení, jindy tvrzení nepravdivé, případně – pokud není splněno to, co daná věta presuponuje – nevykonáme tvrzení žádné. Věta sama je prostě jen nástroj, který může být užít tím či oním způsobem, úspěšně, nebo neúspěšně.

Strawson se domnívá, že jeho kritiku russelskované představy o „skryté logické struktuře“ vět obsahujících deskripce podporují i běžné intuice kompetentních uživatelů jazyka. Pokud v naší přítomnosti někdo začne tvrdit, že současný král Francie je holohlavý, sotva podle Strawsona zareagujeme slovy „To není pravda“. Spíše bychom prohlásili něco jako „Vzpamatujte se, Francie již není monarchií“ nebo „Jak by mohl být holohlavý, když neexistuje?“. Kromě toho, proti Russellovu pojetí deskripce podle něj svědčí i ten fakt, že deskripce v mnoha případech nesplňují Russellovu podmínku jedinečnosti, tj. odpovídá jim více než jeden předmět. Například věta „Ten stůl je pokrytý knihami“ sice obsahuje deskripci „ten stůl“ a může ve vhodném kontextu skutečně nějaký stůl identifikovat, to však neznamená, že na světě v současnosti existuje pouze jeden stůl. V rámci Russellovy teorie deskripce bychom nicméně danou větu (neformálně) analyzovali takto:

Existuje alespoň jedna věc, která je stolem, a naneyvýš jedna věc, která je stolem, a cokoli, co je stolem, je pokryté knihami,

což se zdá být absurdní.¹¹

Donnellan: atributivní a referenční užití deskripce

Keith Donnellan (1931–) vnesl do debaty mezi Russelllem a Strawsonem nové světlo svou pojmovou distinkcí mezi *atributivním* a *referenčním* užitím deskripce. Deskripce užitá atributivně vypovídá o jakékoli osobě či předmětu, který splňuje vlastnost, kterou tato deskripce specifikuje. Tímto způsobem užívá deskripce „Smithův vrah“ ve větě

(S) Smithův vrah je šlehný

policejní inspektor, který objeví Smithovu brutálně zohavenou mrtvolu: inspektor chce říci, že Smithův vrah, ať už to je kdokoli, je šlehný. Pokud ve skutečnosti došlo k tomu, že Smith převalcoval balvan, který se nešťastnou náhodou utrhl ze skály, pod níž Smith usnul, deskripce „Smithův vrah“ nikoho nedenotuje. Referenčně užitá deskripce oproti tomu může referovat k určitému individuu i v případě, že toto individuum *nesplňuje* vyjádřenou deskriptivní charakteristiku (ba dokonce i když tuto charakteristiku nesplňuje vůbec žádné individuum). Deskripce ve větě (S) je užitá referenčně například tehdy, když tuto větu mluvčí pronese v soudní síni směrem k člověku, který je z vraždy Smitha obviněn a chová se

11 K dalším podrobnostem srov. Lycan, *Philosophy of Language*, s. 24 n. Russell na Strawsonovu kritiku odpovídá v článku 'Mr. Strawson on Referring'.

silně výstředním způsobem. Mluví zde úspěšně referuje k osobě obžalovaného i pokud se později prokáže, že obžalovaný žádný zločin nespáchal (Smith spáchal sebevraždu, zabil ho někdo jiný než obžalovaný, převálcoval ho balvan apod.). Obecně řečeno, při referenčním užití mluvčí „užívá deskripce k tomu, aby posluchačům umožnil vyčlenit osobu či předmět, o kterém hovoří“.¹² Deskripce užitá referenčně je podle Donnellana jen jedním z možných nástrojů pro zaměření pozornosti na nějakou osobu: mluvčí by za tímto účelem stejně tak dobře mohl užit nějakou jinou deskripce, případně by mohl danou osobu označit jménem nebo na ni ukázat prstem; pouze v atributivním užití se tedy deskripce ve větě vyskytuje „esenciálně“, protože mluvčí nemá k dispozici alternativní prostředky k vyčlenění osoby, o které chce mluvit. Všimněme si také, že pokud se mluvčímu skutečně podaří pomocí referenčně užití deskripce příslušné individuum vyčlenit, vypovídá o něm něco prostřednictvím věty, která je podle Russella nepravdivá (protože obsahuje dílčí výrok, že existuje někdo, kdo splňuje vyjádřené deskriptivní určení, tj. v našem případě Smithův vrah) a podle Strawsona vůbec není způsobila k vykonání tvrzení (protože není splněna jeho presupozice, tj. opět existence Smithova vraha).

Přijmeme-li Donnellanovu distinkci, situace se bude jevit takto: Russellova teorie deskripce se vztahuje jen na deskripce užitá atributivně, Strawsonova teorie naopak atributivní užití deskripce ignoruje a tváří se, jakoby nám při použití deskriptivního výrazu šlo vždy výhradně o referenci ke konkrétnímu objektu, který bychom stejně dobře mohli vyčlenit i pomocí jiných jazykových pro-

12. Donnellan, 'Reference and Definite Descriptions', s. 285.

středků. Kromě toho, Strawsonovo řešení postihuje jen některá referenční užití deskripce v Donnellanově smyslu. Strawson totiž stejně jako Russell předpokládá, že deskripce může být užitá pouze k referenci k tomu individuu, které vyjádřenou deskriptivní charakteristiku skutečně splňuje. Splňování deskripce je však zbytečně silná podmínka jejího referenčního užití, jak ukazuje uvedený příklad se Smithovým vrahem. Nejenže zamýšlený referent nemusí vyjádřené deskriptivní určení aktuálně splňovat, ale ve vhodném kontextu může být deskripce použita referenčně i v tom případě, že mluvčí, případně mluvčí i posluchač, *nevěří*, že referent deskriptivní charakteristiku splňuje. Donnellan to ukazuje v následující pasáži, kterou ocituji v plném znění.

Dějme tomu, že trůn je obsazen mužem, který, jak jsem pevně přesvědčen, je uzurpátor, nikoli král. Dále si představme, že jeho příznivci stejně neochvějně věří, že je skutečným králem. Řekněme, že toho muže chci vidět. Zeptám se tedy jeho následů: „Je král ve svých místnostech?“ Mohu tak úspěšně referovat k muži, k němuž referovat chci, aniž bych přitom sám věřil, že danou deskripce splňuje. Ba dokonce není nutný ani ten předpoklad, že jeho příznivci věří, že je králem. I kdyby k celé té záležitosti přistupovali s cynismem a s plným vědomím toho, že králem není, přesto mohu k zamýšlenému člověku úspěšně referovat.¹³

13. Tamt., s. 290 n.

III. Deskriptivistická teorie vlastních jmen a Kripkeova alternativa

V minulé kapitole byla řeč o tom, že Russell chápe vlastní jména jako pouhé zkratky za deskripce. Co však znamená, že vlastní jméno deskripce zkracuje? Má se tím říci, že význam vlastního jména je *totožný* s významem s ním spojené určité deskripce? To se skutečně zdá vyplývat již ze samotné Russellovy volby termínu „zkratka“: pokud písmeno „v“ zkracuje slovo „vlak“, pak toto písmeno svůj veškerý význam přebírá od slova „vlak“. Proč bychom ale vůbec měli vlastní jména pokládat za zkrácené deskripce? Klíčovým se zde ukazuje především ten fakt, že když se v běžné řeči dotazujeme na význam vlastního jména, typicky otázkou „Kdo je N. N.“, zpravidla se nám dostane vysvětlení v podobě nějaké deskripce – „Ten, co udělal to a to“, „Ten, co se narodil tam a tam“ atp. Kromě toho se ukázalo, že bude-li Russell vlastní jména pokládat za přestrojené deskripce, elegantně se vyhne nedostatkům, kterými trpí primitivní referenční teorie významu jmen.

Pojetí vlastních jmen jako zkratek za deskripce má nicméně svá zjevná úskalí. Za prvé, představa, že každé vlastní jméno zkracuje jen *jednu* deskripce, která vyměňuje jeho význam, je neudržitelná. Jaká deskripce se pojiťcha se jménem „Aristotelés“? „Nejznámější žák Platóna“? „Autor spisu *O duši*“? „Největší logik před Fregem“? Všechny tyto deskripce Aristotela úspěšně identifikují, takže vybrat jednu z nich jako postihující význam jména „Aristotelés“ je svévolné. S tím souvisí další problém de-

skriptivistické teorie: různí lidé mohou s tímtež vlastním jménem spojovat poněkud (či zcela) odlišné deskripce, a přesto mohou o nositeli jména komunikovat. Na tento problém jsme ostatně narazili již při výkladu Fregových názorů na smysl vlastního jména. Ocitujme znovu úryvek z jeho studie:

U pravých vlastních jmen jako „Aristotelés“ se ovšem mohou mínění o smyslu rozcházet. Někdo by jím mohl mít například toto: žák Platóna a učitel Alexandra Velikého. Kdo toto činí, spojuje s větou „Aristotelés pocházel ze Stageiry“ jiný smysl než ten, kdo by za smysl tohoto jména bral: ze Stageiry pocházející učitel Alexandra Velikého.¹

Fixaci společného referentu by v tomto konkrétním případě mohlo zajišťovat obsahové překrývání obou deskriptivních určení spojených s Aristotelovým jménem („učitel Alexandra Velikého“). Avšak deskripce spojené s tímtež jménem mohou být různé a obsahově se překrývat nemusí, což ostatně zaznamenává i sám Russell. To je však v rozporu s deskriptivistickou tezí, že deskripce má totožný význam jako vlastní jméno, které jí zkracuje: pokud se asociované deskripce liší, měly by se lišit i významy užitých jmen (byť by se syntakticky a foneticky jednalo o totéž jméno). Frege se této nesnázi vyhne pomocí svého rozlišení mezi smyslem a referentem jména: pokud se navzdory různosti smyslů podaří zachovat totožnost referentu, komunikace nebude touto růzností ohrožena.² Russell se však k tomuto řešení uchýlit nemůže, neboť

1 Frege, 'O smyslu a významu', s. 37, pozn. 2.

2 Jak ale Frege uvádí, dva mluvčí, kteří spojují s vlastním jménem odlišné smysly, „nemluví [...] touž řečí“, jelikož si nejsou vědomi toho, že svými výrazy označují téhož člověka ('Myslénka', s. 59).

III. Deskriptivistická teorie vlastních jmen a Kripkeova alternativa

Fregovské rozlišení odmítá: pokud se liší deskripce spojené se dvěma jmény, budou se lišit i jejich denotáty.

Jiným problémem deskriptivismu je to, že pokud deskripce „autor teorie deskripce“ zkracuje jméno „Bertrand Russell“ a udává tak jeho význam, věta

Bertrand Russell je autorem teorie deskripce

je *analytická* věta, pravdivá čistě na základě jazyka. Tento důsledek je ovšem sotva přijatelný: to, že Russell předložil teorii deskripce, je empirická pravda, která závisí na stavech světa a nikoli na pouhém významu užitých slov.

Searlova svazková teorie

John Searle (1932–) předložil teorii významu vlastních jmen, která se vyhýbá nastíněným problémům, aniž by přitom opustila deskriptivistický rámec. Searle odmítá názor, že by vlastní jméno bylo přímočarou zkratkou za deskripce, případně za přesně vymezenou skupinu deskripce. Podle jeho názoru je vlastní jméno spíše „věšák“, na který můžeme blížně nespecifikovaný počet deskripce pověsit.³ Užíváme-li vlastní jméno, ponecháváme zpravidla otevřené, jaká deskriptivní určení se pojí s předmětem či osobou, k níž zamýšlíme užitím jména referovat. To však neznamená, že úspěšná reference pomocí vlastního jména je logicky nezávislá na jakýchkoli deskriptivních určeních jeho referentu. Referování prostřednictvím jména dle Searla předpokládá, že jeho nositel má určité vlastnosti, které lze vyjádřit pomocí deskriptivních charakteristik. Fungování tohoto jména v jazykových výmě-

3 Searle, 'Vlastní jména', s. 90. Této teorii se obvykle říká *svazková teorie vlastních jmen*.

nách je pak umožněno tím, že se účastníci rozhovoru shodnou na určitém počtu těchto deskriptivních určení, nikoli však nutně na *všech* určeních „pověšených“ na tomto jménu.

Deskriptivní určení referentu jsou dle Searla neodmyslitelnou, byť implicitní součástí jazykové komunikace z toho důvodu, že pro vyčlenění zamýšleného individua nestačí jen to, že byl nazýván tím a tím vlastním jménem. Jméno „Aristotelés“ nosilo a nosí mnoho osob, takže toto jméno samotné není s to vyčlenit tu jedinou osobu, o níž chceme hovořit. Referent vlastního jména lze tedy podle Searla vyčlenit pomocí souboru disjunktivně spojených deskripcí: například Aristotela lze vyčlenit pomocí inkuzivní disjunkce „nejznámější žák Platóna“ nebo „autor spisu *O duši*“ nebo ... nebo největší logik před Fregem“.⁴ Platí přitom, že individuum, které by nemělo alespoň jednu vlastnost z tohoto souboru, by nemohlo být Aris- totelem.

Tato otevřenost souboru deskriptivních charakteristik, které identifikují nositele vlastního jména, představuje podle Searla výhodu. Vlastní jména používáme nikoli jako zkratky za specifické deskripce, ale *právě proto*, abychom nebyli nuceni přesně stanovovat, jaká konkrétní deskriptivní určení vyčleňují objekt či osobu, k níž chceme referovat.

Kripkeova kritika deskriptivismu

Na problémy deskriptivistické teorie významu vlastních jmen poukazuje americký filosof a logik Saul Kripke (1940–) ve svých přednáškách, které vyšly pod názvem *Pojmenování a nutnost (Naming and Necessity)*. Obecně řečeno, vlastní jméno má podle Kripkea schopnost ozna-

čovat určitou osobu či objekt přímým, bezprostředním způsobem, nikoli teprve oklikou přes deskriptivní určení referentu. V tomto ohledu se Kripkeova teorie do jisté míry podobá pojetí vlastních jmen u Johna Stuarta Mila, podle níž má jméno výhradně tu funkci, že zastupuje určitý předmět. Mill tvrdí, že vlastní jména pouze

označují individua, která jsou jimi nazývána; nespecifikují ani neimplikují žádné atributy jako náležející těmto individuí. Pojmenujeme-li dítě jménem Mary nebo psa jménem Caesar, tato jména jsou prostě značky, které používáme proto, aby se daná individua mohla stát předmětem diskurzu.⁴

Vlastní jména se tímto způsobem liší od *konotativních* jmen, která jednak pojmenovávají věci, jednak odkazují na nějaké jejich vlastnosti: například slovo „bílý“ jednak označuje množinu předmětů (papír, sníl ad.), jednak konotuje vlastnost bělosti, kterou takto označená individua sdílejí. To, že vlastní jména jsou „spojena s předměty samotnými a nejsou závislá na trvání žádných vlastností těchto předmětů“⁵ Mill dokládá na příkladu města Dartmouth. Jméno tohoto města sice naznačuje, že město leží při ústí řeky Dart. Město Dartmouth by si nicméně nechalo své jméno i tehdy, kdyby řeka Dart změnila své koryto a toto město by se ocitlo mimo její ústí.⁶

4 Mill, *A System of Logic*, s. 21.

5 Tamt., s. 22.

6 Kripkeovi bývá občas připisována *teorie přímé reference* vlastních jmen. Přesnější by však bylo říci spíše to, že tuto teorii hájí někteří autoři, kteří smýšlejí podobně jako Kripke nebo na něj navazují. Jako první novodobý proponent této teorie bývá uváděna Ruth Barcan Marcusová (1921–), která ve svém článku 'Modalities and Intensional Languages' (zejm. s. 309 n.) vlastním jménům říká „nálepky“ a tvrdí, že jejich funkci spočívá čistě v tom, že označují své referenty. Uvahami Marcusové se nechal v lecčems inspirovat i Kripke sám a snad by nebylo úplně neřítí,

Kripke předkládá řadu námitek proti deskriptivismům, z nichž vybírám jen některé.

(1) Většina lidí si se jmény jako „Cicero“ spojuje jen *neurčitou* deskripci – je to pro ně „slavný antický řečník“. Taková deskripce ale není podle deskriptivisty pro úspěšnou referenci dostačující, protože slavných antických řečníků je mnoho. Člověk, který se spoléhá na neurčitý popis nějaké osoby, může přesto k té osobě úspěšně referovat, zdůrazňuje Kripke. Deskriptivistické teorie jsou tedy zbytečné

že v některých momentech vlastně jen rozvíjí motivy, které do moderní filosofie jazyka uvedla právě Marcusová (viz Smith, 'Marcus, Kripke, and the Origin of The New Theory of Reference'). K obháječům teorie přímé reference bývají dále raženi autoři jako David Kaplan (1933–), Keith Donnellan, John Perry (1943–), Nathan Salmon (1951–), Scott Soames (1946–) ad.

Teorii přímé reference vlastních jmen tvoří millovské pojetí vlastního jména jako takového výrazu, který pouze uvádí pojmenované individuum do diskurzu, doplněné tvrzením, že platí princip zaměnitelnosti koreferujících jmen v nepřímých kontextech: nahrazení jména jiným jménem s totálním referentem nemůže změnit pravdivostní hodnotu věty, v níž tuto náhradu provádíme. Vezměme si větu

(P) Petr věří, že Toyen zemřela roku 1980.

Nahradíme-li jméno „Toyen“ jménem „Marie Čermínová“, podle teoretiků přímé reference by se touto náhradou neměla změnit pravdivostní hodnota (P), neboť obě jména označují tutéž osobu.

Zdá se nicméně, že tomu tak není: pokud Petr neví, že Toyen byla Marie Čermínová, substituce druhého jména za první učení z pravdivé věty (P) větu nepravdivou. Oblhající teorie přímé reference se tedy snaží dokázat, že navzdory zdání existuje *transparentní* čtení substitucí tohoto druhu, tedy takové čtení, podle něhož *záměna* koreferujících jmen v nepřímých kontextech nezmění pravdivostní hodnotu věty, v níž substitucí provádíme. Jednoduše řečeno, transparentní čtení ignoruje kognitivní perspektivu osoby, již připsujeme propozici postoj jako přesvědčení, znalost, pochybnost apod. Touto osobou je v našem případě Petr, který neví o totožnosti Toyen a Marie Čermínové. Čteme-li větu (P) transparentně, díváme se na situaci jakoby „zvenku“ – a protože *my* víme, že Marie Čermínová je Toyen, substituce těchto jmen nemá z našeho pohledu na pravdivostní hodnotu (P) žádný vliv.

náročné: k úspěšné referenci k individuuum nám toho může stačit méně, než požadují Frege, Russell a Searle.

(2) Většina lidí, kteří kdy slyšeli o Kurtu Gödelovi, o něm pravděpodobně ví jen to, že je to muž, který prokázal slavnou větu o *neúplnosti*. Kripke nicméně navrhuje, abychom si představili, že Gödel není autorem důkazu věty o neúplnosti, nýbrž že jej provedl jistý obskurní matematik Schmidt. Schmidt za záhadných okolností zemřel ve Vídni a zanechal po sobě nepublikovaný rukopis důkazu, kterého se Gödel zmocnil a vydal jej pod svým vlastním jménem. Kripke upozorňuje na to, že podle deskriptivistů je referentem jména „Gödel“ ta osoba, která splňuje deskriptivní určení „autor důkazu věty o neúplnosti“ – takže když řekme třeba „Gödel byl génius“, referujeme ve skutečnosti ke *Schmidtovi* a nikoli ke Gödelovi. To Kripke odmítá.

(3) Kripkeovy nejnámější argumenty proti deskriptivistické teorii vlastních jmen využívají pojmu „možného světa“ (a jsou proto označovány jako „modální“ argumenty). Možné světy jsou v určitých aspektech odlišné od světa aktuálního. V aktuálním světě právě sedím u počítače a píši tato slova. Mohlo to ale být jinak. Mohl jsem být nemocný a místo psaní ležet v posteli. Takový „možný svět“ se od toho aktuálního liší jen nepatrně. Můžeme si ale představit dramatictější odchylky. Existují například možné světy, v nichž ani nepíšu, ani nestonám, ale prostě neexistuji. A jsou i takové možné světy, v nichž neexistuje žádná lidská bytost. Takto bychom ve svých představách mohli variovat dál a dál *ad libitum*.⁷

7 Zeela stranou zde ponechám otázky týkající se metafyziky možných světů – jejich způsobu existence, jejich individuace apod. K podrobnostem stov. například článek Jaroslava Peregrina 'Možné světy v logice'.

Rozdíly mezi světy jsou pochopitelně reflektovány i v rozdílných pravdivostních hodnotách vět, které popisují stavy věci v těchto světech. Věta

Barack Obama je současný prezident USA

je v aktuálním světě pravdivá, v nějakých možných světech ale pravdivá být nemusí. Jinak řečeno, deskripce „současný prezident USA“ (stejně jako většinu ostatních deskripcí) mohou v různých možných světech odpovídat různá individua. A právě z toho ve své kritice deskriptivistů Kripke vychází. Budeme-li termín „designátor“ vztahovat na všechny výrazy, které něco označují, pak deskripce jsou z právě uvedeného důvodu designátory *flexibilní*. Kripke ale tvrdí, že vlastní jména tento druh flexibility nevykazují: vlastní jméno označuje ve všech možných světech *stále jedno a totéž individuum* – rozumí se ve všech možných světech, v nichž dané individuum existuje.⁸ Vlastní jméno je proto pro Kripkea *rigidní designátor*.⁹

8 S výjimkou Boha a čísel podle Kripkeovy teorie existují v některých možných světech a v jiných nikoli. „Bůh“, „11“ apod. jsou tedy pro něj „silně rigidní designátory“, protože označují objekty existující nutně, tj. existující ve všech možných světech.

9 Existují ale výjimky. Některá vlastní jména mohou být používána nerigidně, jako například „Einstein“ ve větě „Tomáš není žádný Einstein“. Jméno „Einstein“ zde neoznačuje konkrétní osobu, nýbrž spíše soubor vlastností, které si obvykle asociujeme s nadprůměrně inteligentním člověkem.

Na druhé straně, jak upozorňuje Lycan (*Philosophy of Language*, s. 55 n.), kategorie rigidních designátorů je širší než kategorie vlastních jmen. Například deskripce „druhá odmocnina ze čtyř“ označuje tenýž objekt ve všech možných světech, a je tedy silně rigidním designátorem, avšak nefunguje tak, že by prostě jen uváděla do diskurzu označovaný objekt, tak jako by to dělala číslice „2“. Deskripce „druhá odmocnina ze čtyř“ označuje dvojku díky významu slov „druhá“, „odmocnina“ atd.

Právě s pomocí pojmu rigidního designátoru Kripke argumentuje proti deskriptivistickým teoriím jmen. Vezměme si opět Aristotela. S jeho jménem se v aktuálním světě pojí například deskripce „nejznámější žák Platóna“, autor spisu *O duši* nebo třeba „největší logik před Fregeem“. Můžeme si ale představit, že v nějakém možném světě se *s toutéž osobou* pojí radikálně odlišná sada deskripcí. Dejme tomu, že v tomto možném světě Aristotelés vůbec nezačal logiku studovat, Platónovi se obloukem vyhýbal a místo psaní významných spisů se věnoval pití alkoholu. I tak by ale podle Kripkeovy teorie, že vlastní jméno „Aristotelés“ jakožto rigidní designátor v onom alternativním možném světě referuje k témuž individuu, k němuž referuje v aktuálním světě. Kripke z toho vyvozuje, že deskriptivistická teorie nemůže uspokojivě vysvětlit sémantiku vlastních jmen.

Kripkeova výhrada vůči deskriptivismům může být formulována i následujícím způsobem. Představme si znovu Aristotela ve zmíněném alternativním světě, kde se proslavil pitím alkoholu, nikoli filosofickou prací. S touto politováníhodnou figurou na mysli pak můžeme například prohlásit:

Je možné, aby nejslavnější žák Platóna nebyl nejslavnějším žákem Platóna.

Na druhou stranu, podle Kripke nemůžeme obdobný manévr provést s vlastním jménem. Nemůžeme totiž prohlásit:

Je možné, aby Aristotelés nebyl Aristotelem.

Aristotelés nemůže přestat být sám sebou! Ovšem, je možné, že v nějakém možném světě Aristotelés není *živán* Aristotelem – že dostal jiné vlastní jméno, třeba „Glaukón“. To ale Kripkeovu úvahu nevyvrací. Ať už Aristotelés udělal či neudělal v alternativních možných světech cokoli a ať už v nich nosil jakékoli jméno, je to stále totéž individuum – individuum, které je v *aktuálním světě* označováno jménem „Aristotelés“.

Jestliže ale individuum může v různých možných světech dramaticky proměňovat své vlastnosti, na základě čeho si můžeme být jisti, že tímtež vlastním jménem označujeme v různých možných světech stále totéž individuum? Jednoduchá odpověď zní, že „mezijsvětová“ totožnost referentu vlastního jména je automaticky zaručena již tím, že vlastní jméno je rigidní designátor: jméno „Richard Nixon“ jsme prostě zavedli v aktuálním světě, a fixovali jsme tím jeho referent i pro všechny ostatní možné světy, kde Richard Nixon existuje. Otázka mezijsvětové identity referentů rigidních designátorů z tohoto hlediska nedává prostor pro filosofické dispute. Jak Kripke uvádí, ti, kteří

tvrdí, že má-li mít pojem rigidního designátoru smysl, musíme nejprve vyjasnit „kritéria identity napříč světy“, zapřahají koně před povoz; právě proto, že můžeme (rigidně) referovat k Nixonovi a stipulovat, že mluvíme o tom, co se *jemu* mohlo (za jistých okolností) přihodit, jsou „identifikace napříč světy“ v takovém případěch neproblematické.¹⁰

Kripke se ale přesto v knize *Pojmenování a nutnost* použít i do úvah o tom, co ustavuje identitu referentu rigidního designátoru napříč možnými světy z kvalitativního hle-

10 *Naming and Necessity*, s. 49.

diska, tj. s ohledem na jeho vlastnosti. Důvodem je patrně to, že přece jen musí být stanoveno, v jakých ohledech se individuum může v různých možných světech měnit, aniž by přestalo být samo sebou, a v jakých nikoli. Zdá se totiž, že alespoň *některé* vlastnosti si jakékoli individuum musí zachovat ve všech možných světech, v nichž existuje. Můžeme se třeba ptát, zda je možné, aby Richard Nixon měl v jiném možném světě jiné biologické rodiče. Kripke je přesvědčen, že nikoli: ke kritériím identity referentu vlastního jména napříč možnými světy patří totožnost jeho biologických rodičů *esenціальně*. Individuum v alternativních možných světech se tedy může měnit ve svých akcidentálních, nikoli však esenciálních vlastnostech. Nixon se v nějakém možném světě nemusel stát prezidentem USA, nemusel být zapleten do aféry Watergate, nemusel se stát republikánem apod., rodiče však musel mít totožné. Samozřejmě, v nějakém možném světě se může vyskytovat člověk, který se enormně podobá Nixonovi co do svých akcidentálních vlastností, jako je jméno, fyzická podoba, charakterové vlastnosti a průběh života, ale narodil se jiným rodičům. Podle Kripkea by to však nebyl *Nixon*.¹¹

Kauzálně-historická teorie reference vlastních jmen

Kripkeova teze, že vlastní jména jsou na rozdíl od většiny deskriptivních rigidních designátorů, které bez deskriptivního zprostředkování označují nějakou věc nebo osobu, ponechává otevřenou otázku, čím je dáno, že jméno referuje k tomu, k čemu referuje, otázku *mechanismu* jmenné reference. Deskriptivisté mají za to, že jméno referuje k věci

11 K detailům srov. třetí přednášku v knize *Naming and Necessity*, zejm. s. 110 nn.

nebo osobě díky tomu, že ona věc nebo osoba odpovídá deskriptci či svazku deskriptci, který je s tímto jménem spojen. Kripke se zjevně musí uchýlit k jinému typu řešení: tím je jeho *kauzálně-historická teorie reference*.

Podle Kripkea je každé úspěšné referování pomocí vlastního jména členem v určitém řetězci užití tohoto jména jednotlivými mluvčími – řetězce, který počíná v momentu křtu (či „křtu“) dané osoby či věci a pak se svými nepředvídatelnými způsoby šíří světem a kdokoli se na něj může „napojit“.¹² Já jsem přejal nějaké jméno, třeba jméno „Ken Wilber“, od někoho, kdo se mnou o Wilberovi hovořil nebo o něm psal, on sám ho podobně přejal od někoho dalšího, atd., až k prvotnímu momentu, kdy je Wilberovi jeho jméno dáno. Kripke tvrdí, že pokud se takovíto kauzálně-historický řetězec dostane až ke mně, mohu k Wilberovi úspěšně referovat, aniž bych ho dokázal identifikovat deskriptivními určeními à la Russell nebo Searle. Dokonce ani nemusím mít o Wilberovi žádné pravdivé přesvědčení – stačí, že příslušný řetězec užití jména „Ken Wilber“ existuje a já se do něj vhodně zapojím. „Vhodně“ v předchozí větě znamená především to, že když používám nějaké vlastní jméno, používám ho se záměrem referovat k téže věci či osobě, k níž referoval člověk, od něhož jsem to jméno přejal.

Kauzálně-historická teorie reference jmen byla podrobena řadě různých námitek, jimiž se zde ovšem nemůžeme podrobně zabývat. Nejznámější námitky vůči této teorii pocházejí od Garetha Evanse (1946–1980). Evans upozorňuje například na to, že jméno „Madagascar“ původně označovalo část africké pevniny, avšak dnes –

12 Přesnější by samozřejmě bylo hovořit o *síti* řetězců než o jednom řetězci.

údajně díky omylu Marca Pola – označuje známý ostrov. Reference jména „Madagascar“ se „přesmykla“ z jedné části zeměkoule na jinou.¹³ To ale odporuje principům kauzálně-historické teze: podle ní bychom totiž museli prohlásit, že když dnes užíváme jméno „Madagascar“, *ve skutečnosti* jím stále označujeme nikoli ostrov, ale část africké pevniny, protože toto jméno se rozběhlo do světa jako jméno pevniny. Jiný Evansův příklad: král Artuš měl syna Anira, jehož údajně zabil v boji. Některé legendy však omylem zaměnily osobu za *místo*, když z Anira udělaly Artušovo pohřebiště. Když dnes pod vlivem těchto legend řekneme, že Anir je slavné pohřebiště, podle kauzálně-historické teorie reference jmen *ve skutečnosti* říkáme, že Artušův syn je slavné pohřebiště.¹⁴

Je zjevné, že Kripkeova kauzálně-historická teorie by musela být poopravena a doplněna, aby mohla adekvátně vysvětlit jevy, které jsou při užívání vlastních jmen poměrně běžné. Nutno však zmínit, že Kripke sám výslovně říká, že nenabízí ucelenou teorii reference vlastních jmen, ale pouze „lepší obraz“ než deskriptivisté od Frega po Searla. Někteří autoři sympatizující s kauzálně-historickým pojetím se později chopili vylepšování Kripkeových původních návrhů a odpovídání na všemožné námitky – za všechny jmenujme alespoň Michaela Devitta.¹⁵

13 Evans, 'The Causal Theory of Names', s. 297.

14 Tamt., s. 298.

15 Viz Devittovu práci *Designation*; stov. též druhou kapitolu monografie Mariána Zouhara *Rigidná designácia*.

Výrazy pro přírodní druhy a teorie sémantického externalismu

Vlastní jména tvoří jedno z ohnisek debat v rámci analytické filosofie jazyka. Jiné takové ohnisko tvoří výrazy pro přírodní druhy, které označují biologické organismy a přírodní látky a jevy. „Voda“, „zlato“, „kočka“, „tygr“, „teplo“, „červené“, „bolest“ – všechny tyto výrazy dle Kripkea označují přírodní druhy. Výrazy pro přírodní druhy se od vlastních jmen liší v tom, že zpravidla spadají do kategorie obecných výrazů, protože mohou být predikovány o více objektech. A jak je zřejmé z uvedeného výčtu, výrazy pro přírodní druhy tvoří poněkud heterogenní skupinu: tato skupina obsahuje jak substantiva, tak adjektiva, a zatímco některé výrazy představují počítatelná substantiva („kočka“), některé fungují jako hromadné termíny („voda“).

Podle deskriptivistické teorie výrazů pro přírodní druhy je význam těchto výrazů zachycen deskripcemi či sadami deskripcí – v literatuře se často setkáme s označícím deskriptivním stereotypem. Tak například s výrazem „tygr“ je spojen deskriptivní stereotyp *masožravé zvíře s žlutohnědou srstí a černými pruhy*, s výrazem „voda“ se pojí stereotyp *bezbarvá kapalina bez charakteristické chuti a zápachu, která hasí žízeň* atp. Kripke však upozornil na to, že tato teorie trpí podobnými nedostatky jako deskriptivistické teorie vlastních jmen. Vezměme si dvě tvrzení:

- (1) Nějaká věc je vodou, pokud je to bezbarvá kapalina bez charakteristické chuti a zápachu, která hasí žízeň.

- (2) Nějaká věc je bezbarvou kapalinou bez charakteristické chuti a zápachu, která hasí žízeň, pokud je to bezbarvá kapalina bez charakteristické chuti a zápachu, která hasí žízeň.

Zatímco (2) vyjadřuje nutnou pravdu, (1) nikoli. Můžeme si totiž představit, že v některých možných světech má (chemicky čistá) voda nějakou chuť a/nebo zápach, případně se nedá pít. To, co činí vodu vodou tedy není její deskriptivní stereotyp, který se může v různých možných světech měnit, nýbrž její chemické složení. Stejně tak, to, co činí tygra tygrem není jeho deskriptivní stereotyp, nýbrž jeho biologické ustrojení. Význam termínů „voda“ a „tygr“ je zaveden v aktuálním světě v kauzálním kontaktu se vzorky určitého druhu kapaliny a určitého druhu zvířete, a všechno, co má být v alternativních možných světech vodou či tygrem, musí vykazovat totožnou chemickou strukturu či biologické ustrojení jako tyto vzorky. Jinými slovy, výrazy pro přírodní druhy jsou podle Kripkea stejně jako vlastní jména rigidními designátory.

Kripkeovy úvahy o výrazech pro přírodní druhy originálně doplňuje americký filosof Hilary Putnam (1926–), autor známého myšlenkového experimentu s „Dvojitým Země“.¹⁶ Protagonista tohoto experimentu se jmenuje Oskar. Představme si, že někde ve vesmíru existuje planeta, která se téměř ve všech ohledech podobá Zemi – jsou na ní stejní lidé, stejná města, stejné kontinenty, stejné řeky a pohoří atd.; Oskar na ní má svého zcela identického dvojníka, Dvoskara, který vypadá a chová se naprosto stejně jako Oskar, myslí stejně myšlenky apod.

16 Viz Putnam, „Význam slova ‚význam‘“, s. 268–272.

Dvojče Země – zkrácené Dzemě – se od Země liší v jednom jediném ohledu: zatímco v našich potocích, řekách, mořích a oceánech se vyskytuje kapalina chemického složení H_2O , na Dzemí plní tytéž toky a plochy kapalina s odlišným chemickým složením – jelikož je toto složení „velmi komplikované“, Putnam navrhuje, abychom používali zkratku „XYZ“. Voda na naší planetě a kapalina na Dzemí jsou nicméně za normální teploty a tlaku smyslově zcela nerozlišitelné.

Pomocí této situace chce Putnam prokázat, že tradiční pojetí významu výrazů pro přírodní druhy, podle kterého platí, že

- (a) znalost významu takového výrazu spočívá v psychickém stavu uchopení intenze mluvčím či posluchačem
- (b) intenze tohoto výrazu determinuje jeho extenzi je chybné.¹⁷ Podle tohoto pojetí platí, že užívají-li dva mluvčí totožný výraz a uchopují-li při tom totožnou in-

17 Rozlišení mezi intenzí a extenzí navrhl Rudolf Carnap ve své knize *Význam a nutnost (Meaning and Necessity)*. Extenzi singulárního výrazu je individuum, k němuž tento výraz referuje, extenzi predikátu třída individuí, na které se daný predikát vztahuje, extenzi věty její pravdivostní hodnota. Intenze je pak vymezena pomocí úvahy o možných stavech světa. Výrazy „živočich se srdcem“ a „živočich s ledvinami“ mají v aktuálním světě totožnou extenzi, tj. označují tytéž bytosti, přestože bychom řekli, že co do svého významu se liší. To, že mají tyto výrazy aktuálně shodnou extenzi, je ale nahodilý empirický fakt: můžeme si představit, že by v nějakém možném světě označovaly různé bytosti; pak by se ovšem lišily jak svou intenzí, tak extenzí. Intenze výrazu tedy zůstává totožná za všech možných stavů věcí, jeho extenze se naproti tomu může proměňovat dle empirických okolností. Intenzi singulárního výrazu je jím vyjádřený *individuální pojem*, intenzi predikátového výrazu jím vyjádřená *vlastnost*, intenzi věty jí vyjádřená *propozice*. Intenze přítom Carnap chápe jako objektivní, nementální entity. (K podrobnostem viz Carnap, *Meaning and Necessity*, část I.).

tenzi, musí tento výraz v obou případech mít i totožnou extenzi. A právě to Putnam odmítá. Představme si, že Oskar a Dvoskar simultánně vyslovují větu

Voda má složení H_2O .

Oba se *ex hypothesi* nacházejí v naprosto identických psychických stavech a s termínem „voda“ si tudíž asociují tutéž intenzi. Avšak zatímco Oskarova věta je pravdivá, Dvoskarova nikoli: když Dvoskar na Dzemí používá termín „voda“, ve skutečnosti referuje k odlišné kapalině než Oskar na Zemi. Výraz „voda“ byl totiž na Dzemí zaveden v kauzální interakci s jinou látkou než týž výraz na Zemi, totiž s látkou chemického složení XYZ. Putnam z toho vyvozuje, že extenze výrazů pro přírodní druhy není zcela determinována interně pomocí uchopované intenze výrazu, nýbrž že na její fixaci se podílejí externí faktory prostředí jako například chemické složení označované látky – odtud název sémantického *externalismu*.

Z Putnamovy analýzy je zřejmé, že chceme-li zjistit, k čemu vlastně referujeme, když používáme výrazy pro přírodní druhy, potřebujeme k tomu informace z přírodní vědy. V roce 1750 nikdo neznal chemické složení vody ani dvoudy. Nikdo na Zemi ani na Dzemí tedy nebyl s to odhalit různost extenzí slova „voda“ vysloveného pozemšťanem a dzemšťanem. Přesto by tu ten rozdíl existoval, míní Putnam. Oskar a Dvoskar by rozuměli výrazu „voda“ odlišně, přestože by byli v totožných psychických stavech a tohoto rozdílu by si nebyli nijak vědomi.¹⁸ Jak ovšem Putnam upozorňuje, analogický jev je možné demontrovat i bez užití příkladů z říše sci-fi. V běžné řeči

18 Putnam, 'Meaning and Reference', s. 702.

používáme termíny jako „zlato“ a „hliník“, jejichž extenzi může spolehlivě stanovit jen povolaný expert, nikoli každý uživatel těchto termínů. Extenze výrazů pro přírodní druhy jsou tedy typicky určovány *sociálně*, v rámci společností jako provázaného celku. Putnam tomuto jevu říká „dělba jazykové práce“.¹⁹

IV. Davidson I: Návrh teorie významu

Předchozí dvě kapitoly se převážně věnovaly tomu, jak vyložit sémantické vlastnosti deskripcí a vlastních jmen. V této a dalších kapitolách se budeme věnovat širší otázce, jakým způsobem lze jazykový význam zachytit v obecné filosofické teorii.

Začneme s názory amerického filosofa Donalda Davidsona (1917–2003). Davidson se domnívá, že nejvhodnějším způsobem zkoumání jazykového významu je navržení sémantické teorie pro konkrétní přirozený jazyk. Přesněji řečeno mu jde o hledání formy takové teorie, která pro každou dobře utvořenou indikativní větu nějakého jazyka udá její význam; udat význam věty však podle něj neznamená udat nějaký *objekt*, jak uvidíme níže. Jelikož Davidsonovi nejde o teorii významu pro jazyk obecně, nýbrž o teorii pro specifikovaný jazyk, dá se říci, že úspěšná teorie tohoto typu bude informačně rovnocenná jazykové kompetenci uživatelů tohoto jazyka: někdo, kdo disponuje adekvátní teorií významu pro jazyk *J*, ví o významech vět *J* tolik co ten, kdo v *J* dokáže komunikovat. To však ještě podle Davidsona neznamená, že schopnost komunikovat v *J* je schopností se explicitně nebo implicitně řídit teorií významu pro *J*, případně schopností zformulovat teorii významu pro *J*.

Davidson nejprve specifikuje základní podmínky adekvátnosti kladené na teorii významu pro určitý přirozený jazyk:

¹⁹ Tamt., s. 704–706.

- (a) měla by generovat, pro každou indikativní větu zvoleného jazyka, teorém, který udává význam této věty
- (b) měla by mít kompozicionální povahu: její teorémy budou generovány z konečné báze sémantických axiomů, a to tak, že bude zřejmé, jak významy jednotlivých slov a jejich způsob spojení společně determinují výsledný význam celé věty
- (c) měla by být interpretativní: na jejím základě budeme moci správně interpretovat mluvčí daného jazyka (i v případě, že větám tohoto jazyka nebudeme předem rozumět).

První a třetí podmínka snad nepotřebuje žádný komentář. Je však třeba uvést, proč Davidson požaduje, aby sémantická teorie měla kompozicionální povahu. Podle jeho názoru jediné teorie tohoto typu může objasnit to, že mluvčí dokáží na základě konečného množství výrazů nějakého jazyka tvořit potenciálně neomezené množství smysluplných vět a že jejich interpreti dokáží těmto větám rozumět (přestože s většinou z nich se setkávají poprvé).

Nyní se obrátíme k avizované otázce, jakou formu má podle Davidsona mít sémantická teorie, která bude uvedené podmínky splňovat. Ve svých pracích ze šedesátých let 20. století Davidson navazuje na Fregovo dílo a na práce polského logika Alfréda Tarského (1901–1983). Fregův vliv se jasně projevuje v Davidsonově tezi, že specifikování pravdivostních podmínek věty je způsobem udání jejího významu.¹ Jak ale zachovat fregovskou intui-

1 Davidson ale podle všeho připouští i jiné způsoby vymezení sémantického obsahu věty – viz "Truth and Meaning", s. 24, kde užívá neurčitý člen: "...to give truth conditions is a way of giving the meaning of a sentence" (zavír. T. M.).

ci, že sémantická hodnota věty úzce souvisí s jejími pravdivostními podmínkami, a zároveň se vyhnout – podle Davidsona neudržitelné – představě významů jako nějakých objektů, které jsou smysluplným větám přiřazovány? Davidson dospěl k závěru, že Tarského sémantická teorie pravdy pro specifikovaný jazyk bude po určitých modifikacích splňovat podmínky (a)–(c) kladené na uspokojivou teorii významu. Musíme si tedy alespoň něco málo říci o principech Tarského teorie.

Tarského teorie pravdy

Tarski rozlišuje dva druhy jazyků, tzv. *objektový jazyk* a *metajazyk*.

Prvním z těchto jazyků je jazyk „o kterém mluvíme“, tj. jazyk, který je předmětem celé diskuse. Definice pravdy, kterou hledáme, se týká vět tohoto jazyka. Druhým jazykem je pak jazyk, ve kterém „mluvíme o“ jazyku prvním, a konkrétněji, prostřednictvím kterého chceme pro první jazyk definici pravdy zkonstruovat.²

Teorém Tarského teorie pravdivosti tvoří *ekvivalence tvaru (T)*, častěji nazývané prostě *T-věty*. Jejich forma je následující:

(T) Věta *p* je pravdivá (v jazyce *J*) právě tehdy, když *p*, kde *p* je nahrazeno jménem dané věty (které nejjednodušším způsobem vytvoříme tak, že tuto větu vložíme do uvozovek) a *p* je nahrazeno překladem věty *p* do metajazyka,

2 Tarski, "Sémantická koncepce pravdy a základy sémantiky", s. 147.

v němž teorii budujeme.³ Dejme tomu, že objektovým jazykem bude pro nás angličtina a metajazykem čeština.⁴ Jako příklad T-věty pak můžeme uvést:

Věta „Grass is green“ je (v angličtině) pravdivá právě tehdy, když tráva je zelená.

Tarského teorie vytvoří T-větu pro každou indikativní větu objektového jazyka, přičemž každá z těchto T-vět bude tvořit částečnou definici pravdy-v-j; konjunkce všech T-vět pro věty jazyka J pak bude představovat celkovou definici extenze predikátu „je pravdivý“ aplikovaného na věty tohoto jazyka.

T-věty, teorie Tarského definice, jsou odvozeny z axiomů – vět, které jsou primitivní v tom smyslu, že v rámci dané teorie nejsou odvozeny z jiných vět, ale prostě kladeny. Tyto axiomy stanovují sémantické hodnoty větných elementů J. Definice pak bude na základě konečného počtu axiomů a pravidel odvozování generovat jednu T-větu za druhou.

Výzvou pro tento typ teorie je samozřejmě detailní konstrukce axiomů a zejména generování adekvátních teorémů. Přiblížme si proto nyní, jak bude alespoň v hrubých obrysech vypadat Tarského definice pravdy pro nějaký konkrétní jazyk. Vezměme si pro ilustraci primitivní jazyk L (ve skutečnosti se jedná o fragment angličtiny), který obsahuje dvě jména, jeden predikát a jednu vět-

3 Výraz „pravě tehdy“ (někdy též „tehdy a jen tehdy“) je tzv. *materialní bicondicionál*. Větu „A právě tehdy, když B“ formálně zapíšeme takto: $(A \wedge B) \vee (\neg A \wedge \neg B)$.

4 Objektový jazyk ale může být součástí metajazyka.

nou spojkou: „Romeo“, „Julia“, „loves“, „and“.⁵ Každému z těchto atomických výrazů přísluší axiom, který stanovuje jeho příspěvek k pravdivostním podmínkám vět, jejichž součástí se může stát. K sémantickým axiomům v tomto případě budou patřit:

(N1) Referencí výrazu „Romeo“ je Romeo.⁶

(N2) Referencí výrazu „Juliet“ je Julie.

(P1) Pokud proměnné α a β zastupují jména, pak každá věta formy „ α loves β “ je pravdivá právě tehdy, když referent jména α miluje referenta jména β .

5 V následující prezentaci se volně opírám o práci Christophera Peacocka „The Philosophy of Language“, s. 78 n.

6 Z výkladových důvodů stejně jako Peacocke předvádím Tarského teorii tak, jako by v ní vystupoval pojem reference. To však není historicky věrné: Tarski sám ve skutečnosti definoval pravdivost pomocí sémantického pojmu *splňování*. Splňování je primární relace mezi libovolnými předměty a tzv. *větnými funkcemi*, rozumí se výrazy typu „ x je herce“, „ x je starší než y “ apod. První z těchto větných funkcí splňují například Christian Bale, Karel Roden a David Duchovny, druhou splňuje například dvojice Sandra Bullock, Scarlett Johansson. Splňování lze ale definovat i pro věty, tj. v podstatě větné funkce, které neobsahují žádné volné proměnné: věta je pravdivá, jestliže je splňována všemi posloupnostmi předmětů, jinak je nepravdivá (Tarski, „Sémantická koncepce pravdy a základy sémantiky“, s. 150 n.).

Sručený výklad pojmu splňování nabízí například Petr Kolář v knize *Pravda a fakt*, s. 112–120, nebo Ladislav Koreň v článku „Predikácia a sémantické teórie pravdy“. Ke zcela podrobnému vypracování Tarského teorie viz Tarski, „Der Wahrheitsbegriff in den formaliserten Sprachen“.

Otázka významu

Z těchto axiomů můžeme nyní odvozovat jednotlivé teorie. Mějme větu:

Romeo loves Juliet.

Vezměme si axiom (P1), přičemž za proměnné α a β dosadíme „Romeo“ a „Juliet“. Nyní můžeme odvodit následující teorem:

(T1) Věta „Romeo loves Juliet“ je pravdivá právě tehdy, když referent výrazu „Romeo“ miluje referenta výrazu „Juliet“;

z (T1) a axiomů (N1) a (N2) dále plyne, že

(T2) Věta „Romeo loves Juliet“ je pravdivá právě tehdy, když Romeo miluje Julii.⁷

Stejně tak můžeme vyjít z věty „Juliet loves Romeo“ a zcela analogickým postupem odvodit teorem

(T3) Věta „Juliet loves Romeo“ je pravdivá právě tehdy, když Julie miluje Romea.

Podobným způsobem pak můžeme generovat i teoremy, které budou na základě dalších axiomů, které regulují chování větných spojek, definovat pravdivost složených vět, v nichž figurují elementární věty typu „Romeo loves Juliet“. Naši teorii proto obohatíme o následující axiom:

7 Pouze teorem (T2) je ve skutečnosti T-věta, protože na své pravé straně hovoří výhradně o *stavech světa*, nikoli o větech či výrazech, jako to dělá například teorem (T1).

IV. Davidson I: Návrh teorie významu

(S1) Pokud jsou A a B věty, pak věta „(A and B)“ je pravdivá právě tehdy, když A je pravdivá a B je pravdivá, abychom mohli přímočaře odvodit teorem

(T4) Věta „(Romeo loves Juliet and Juliet loves Romeo)“ je pravdivá právě tehdy, když věta „Romeo loves Juliet“ je pravdivá a věta „Juliet loves Romeo“ je pravdivá.

Z něj a z teoremů (T2) a (T3) získáme teorem

(T5) Věta „(Romeo loves Juliet and Juliet loves Romeo)“ je pravdivá právě tehdy, když Romeo miluje Julii a Julie miluje Romea.

Davidsonova úprava Tarského teorie

Tarského cílem bylo definovat extenzi predikátu „je pravdivý“ aplikovaného na věty exaktně vymezeného *formalizovaného* jazyka, v němž jediná tvrzení představují axiomy a z nich odvozené teoremy. Davidson však, jak víme, sleduje odlišný cíl: chce ukázat, jak by mohla vypadat adekvátní teorie významu pro nějaký přirozený jazyk. Podle jeho názoru se však k tomuto cíli dobereme velmi prostě: stačí jen teoremy Tarského teorie brát za specifické *významy* příslušných vět daného přirozeného jazyka. Jinak řečeno, Davidson vlastně navrhuje obrátit Tarského postup: za výchozí danost celého projektu se podle něj nemá pokládat překlad objektového jazyka do metajazyka (tak jako u Tarského, který bere za hotovou věc, že víme, co znamenají věty objektového jazyka, a umíme je do metajazyka přeložit), nýbrž primitivní, dále ne-

analyzovatelný pojem pravdy.⁸ Namísto definice pravdy bychom tak díky metodě à la Tarski nakonec dospěli k rekurzivní specifikaci významu každé věty jazyka *J*.⁹ Takto by tedy Davidson učinil zadost svému fregovskému přesvědčení, že způsobem udání významu věty je specifikace jejích pravdivostních podmínek.

Tímto způsobem použitá teorie pravdy nejen splňuje Davidsonovu podmínku (a) kladenou na uspokojivou teorii významu, protože rekurzivně udává významy všech indikativních vět jazyka *J*, ale navíc je i zjevně kompozicionální, protože její teorie zachovávají intuici, že význam věty je odvozen ze sémantických vlastností jejích slov a ze způsobu jejich spojení; tato teorie tak splňuje i podmínku (b). Třetí uvedená podmínka, interpretativnost teorie významu, je pak podle Davidsona splněna také: modifikovaná Tarského teorie nám umožní *porozumět* všem indikativním větám příslušného jazyka, a to i tehdy, když se bude jednat o jazyk nám zcela neznámý.

Davidson se domnívá, že přenos Tarského teorie do oblasti teorie významu má i další výhody. Předně, nastíněná teorie významu nepracuje s představou, že významy jsou nějaké objekty. T-věty udávají významy vět *J*, ale o žádných objektech přitom není řeč. A za druhé, tato teorie je, jako každá solidní empirická teorie, *testovatelná*: jejími testovatelnými důsledky jsou právě její teoremy – jednotlivé T-věty. Pokud rozumíme nejen metajazyku, ale i objektovému jazyku *J*, můžeme to, zda teorie teorie významu podávají správné pravdivostní podmínky vět *J*, ověřit přímo, díky svým vlastním znalostem *J*. Ale i v pří-

8 K nemožnosti definovat pojem pravdy viz Davidson, 'The Folly of Trying to Define Truth'.

9 Tato specifikace významu věty ale nemusí ústít v její překlád, jak uvidíme vzápětí.

padě, že konstruujeme teorii významu pro jazyk, jehož větám zatím nerozumíme, můžeme výsledné teoremy testovat tak, že je budeme konfrontovat s jazykovým chováním mluvčích tohoto jazyka. V tomto chování se totiž zrcadlí právě to, jaké věty a za jakých podmínek tito mluvčí považují za pravdivé (případně nepravdivé). Pokud se objeví diskrepance mezi tímto chováním a T-věťami naší teorie, je tato teorie falzifikována a je třeba ji přebudovat.

Na pravé straně T-věty, jak Davidson upozorňuje, se ovšem nemusí objevit věta přísně vzato *synonymní* s větou objektového jazyka, která vystupuje v uvozovkách na levé straně téže T-věty. To, co činí T-věta na své pravé straně, by se spíše dalo charakterizovat jako *redescripce* původní věty objektového jazyka, a to taková *redescripce*, jež zachovává všechny relevantní sémantické parametry této původní věty. Jinak řečeno, jde o interpretativní *redescripci*, nebo stručněji o interpretaci původní věty – a tato její interpretace se může lišit od toho, co bychom běžně označili za její přímý překlad: v interpretaci se totiž mohou objevit i výrazy metajazyka, které nemají v původní větě objektového jazyka odpovídající protějšky.¹⁰

10 Kromě toho je třeba uvést, že pojem interpretace u Davidsona vždy obsahuje porozumění, zatímco překládat lze podle něj za určitých okolností i bez porozumění. Interpretují-li nějakou větu, například německou větu „Es regnet“, musím znát její význam, neboť ji interpretuji *svými vlastními slovy*. Totéž větu však mohu přeložit do jiného jazyka i bez znalosti jejího významu. Jak? Například tak, že se od nějakého bilingvního mluvčího dozvim, že „Es regnet“ se do angličtiny překládá jako „it's raining“. I přes to ale stále nemusím tušit, co obě věty vlastně znamenají.

Otázka významu

Jelikož nemusí být úplně zjevné, kam tímto svým tvrzením Davidson míří, podívejme se na konkrétní příklady. Dejme tomu, že objektovým jazykem i metajazykem je čeština a my chceme zachytit pravdivostní podmínky věty

Vršovice jsou v Praze.

V takovém případě bude postup zcela přímočarý:

Věta „Vršovice jsou v Praze“ je pravdivá právě tehdy, když Vršovice jsou v Praze.

Na první pohled by se mohlo zdát, že takto jednoduše, prostým odstraněním uvozovek na pravé straně T-věty, lze postupovat ve všech případech, kdy je objektový jazyk součástí metajazyka. Podívejme se ale třeba na větu

Jedu domů.

Lze pomocí T-věty

Věta „Jedu domů“ je pravdivá právě tehdy, když jedu domů

adekvátně zachytit její pravdivostní podmínky? Nikoli: tuto T-větu musíme určitým způsobem reformulovat. Reformulovaná T-věta bude vypadat takto:

Věta „Jedu domů“ je pravdivá právě tehdy, když ten, kdo ji vyslovuje, jede v čase své promluvy domů.

IV. Davidson I: Návrh teorie významu

Tato T-věta podává interpretativní redeskripci původní věty objektového jazyka, přestože to, co se objevuje na její pravé straně, není s touto původní větou striktně synonymní.

Problémy Davidsonova návrhu

Závěrem se zastavím u několika námitek vůči Davidsonově sémantické teorii, které se objevily v sekundární literatuře, a naznačím, jak na ně Davidson odpovídá, případně jak by na ně odpovédět mohl.

První námitka: Na pravé straně T-vět se může objevit něco, co s významem původní věty objektového jazyka naprosto nesusouvisí: davidsonovská teorie významu by totiž mohla generovat T-věty typu

(Tr) Věta „Tráva je zelená“ je pravda právě tehdy, když sněh je bílý.

Tento teorém je sice z čistě logického hlediska korektní, zjevně jej ale nelze pokládat za adekvátní určení významu věty „Tráva je zelená“. Teorie, která umožňuje konstrukci obdobných T-vět, tudíž není interpretativní. (Tato námitka naznačuje, že pravdivost věty je příliš hrubý pojem pro zachycení jemnějšího pojmu jejího významu, takže na něm nelze založit funkční sémantickou teorii.)

Odpověď: Připomeňme si fragment teorie pro jazyk L. T-věty (T2), (T3) a (T5) jsou odvozeny výhradně z axiomů a dalších teorémů této teorie. Budeme-li postupovat (tímto „kanonickým“ způsobem, množina T-vět odvoditelných v rámci teorie pro určitý jazyk by neměla obsahovat

vat „závadné“ T-věty typu (Tr).¹¹ Kromě toho, Davidson zdůrazňuje, že je třeba požadovat, aby teorie významu zachycovala sémantiku *celého* jazyka, pro něž je konstruována. Teoriey takové teorie nevznikají odděleně a ve vazbě. Naopak, existují mezi nimi systematické sémantické vazby. Každá T-věta teorie, v níž figuruje výraz „tráva“, musí konstruovat příspěvek tohoto slova do významu vět češtiny totožným způsobem. Teorie významu, která obsahuje T-věty typu (Tr), tedy musí na úrovni svých axiomů postulovat systematickou sémantickou vazbu mezi výrazem „tráva“ a sněhem. To však povede k tomu, že tato teorie bude v některých momentech generovat nepravdivé teoriey. Teorii generující teorém (Tr) tak můžeme odůvodněně odmítnout, aniž bychom zároveň museli rezignovat na davidsonovské pojetí specifikace významů vět zvoleného jazyka.¹²

Druhá námitka: Michael Dummett (1925–) rozlišuje mezi „skromnými“ a „plnohodnotnými“ teoriemi významu.¹³ Skromné teorie významu – k nimž Dummett řadí i Davidsonovu teorii – umožňují porozumět větám nějakého jazyka za předpokladu, že interpret je již předem vybaven pojmy, které tento jazyk dokáže vyjádřit. T-věty udávající význam vět objektového jazyka díky tomu, že parafrázuji obsah těchto vět ve výrazech metajazyka, v němž je

11 Někteří autoři se ale domnívají, že podmínka dokazatelnosti v rámci teorie sama o sobě generování nepřijatelných T-vět vyloučit nedokáže. Srov. heslo *davidsonovská teorie významu* ve slovníku Marvan a Hvorecký, *Základní pojmy filosofie jazyka a mysli*, zejména s. 21–23.

12 Srov. k tomu poznámku 10 v Davidsonově studii *Truth and Meaning*, s. 26.

13 Dummett, *What Is a Theory of Meaning?*, s. 102.

příslušná sémantická teorie budována. Český interpret takto rozumí anglickému výrazu „round“ díky tomu, že ovládá metajazyk, totiž češtinu, a ví, jaký pojem je vyjádřen českým ekvivalentem tohoto výrazu, slovem „kulatý“. Naproti tomu plnohodnotná teorie významu má ambici vysvětlit i to, co obnáší *rozumět* slovu „round“ – vysvětlit, jakými konceptuálními znalostmi musí mluvčí disponovat, aby mohl výraz „round“ kompetentně využívat v jazykové komunikaci. Plnohodnotná teorie významu by dle Dummetta měla podat takové vysvětlení u *všech* primitivních, dále neanalyzovatelných termínů objektového jazyka.

Odpověď: Davidson se nedomnívá, že uspokojivá teorie významu by měla být plnohodnotná v Dummettově smyslu. Naopak, prohlašuje, že výhodou jeho sémantické teorie je právě to, že odděluje otázky logické formy (či logické „gramatiky“) vět objektového jazyka od obsahové analýzy jeho jednotlivých termínů. Demonstruje to na případu predikátu „je dobrý“. Filosofové jsou zapleteni do debat o tom, zda tento termín vyjadřuje nějakou objektivní vlastnost předmětů, na které je aplikován (po vzoru predikátu „je pět metrů dlouhý“), nebo zda se jedná o hodnotící pojem, jehož uplatnění v diskurzu závisí mj. na etických normách toho, kdo jej uplatňuje. Výhodou teorie v tarského duchu je dle Davidsona to, že ji můžeme aplikovat na nějaký jazyk, aniž bychom nejprve museli tento spletitý filosofický problém rozřešit: to, čím jsou predikáty typu „je dobrý“ specifické, je prostě *přeneseno* z objektového jazyka do metajazyka. Obsahová analýza jednotlivých pojmů je nepochybně hodnotná, ale není jí zapotřebí při konstrukci teorie významu. A nejen

to: Davidson pokládá za „strategickou chybu“, když pokusím o obsahovou analýzu výrazů nepředchází – nebo je alespoň nedoprovází – snaha o určení logické formy vět, v nichž tyto výrazy vystupují.¹⁴

Třetí námitka: Tarski budoval svou teorii pro věty formalizovaného jazyka, jejichž pravdivost je nadčasová. Není tudíž jeho typ analýzy zcela nevhodný pro účely teorie významu pro přirozený jazyk? V přirozených jazycích se přece běžně vyskytují takové prvky jako jsou indexické a demonstrativní výrazy („já“, „ted“, „tamto“ apod.), které mění svou referenci, a tedy potenciálně i pravdivostní hodnotu vět objektového jazyka, dle kontextu užití, a které tudíž Tarského metoda nemůže zvládat.

Odpověď: Řešením je chápat pravdivost nikoli jako vlastnost vět, nýbrž konkrétních *promluv*, které můžeme chápat jako uspořádané trojice vět, časů jejich vyslovení (případně zapsání) a mluvčích. Davidsonovská teorie významu tak bude implikovat například teorem:

(U) Věta „Jsem unavený“ je pravdivá jako (potenciálně) proslovená mluvčím *p* v čase *t* právě tehdy, když *p* je v *t* unavený.

I tak ale zůstávají další jevy přirozeného jazyka pro teorii Tarského typu velkou výzvou. Jmenovitě, Davidson upozorňuje třeba na nepřímé kontexty, které představují problém pro všechny teorie, jež jsou – tak jako Tarského

teorie – budovány čistě extenzionálně, tj. připouštějí záměnu koreferujících výrazů v těchto kontextech.¹⁵

Čtvrtá námitka: Tarski ve své definici pravdy předpokládá, že známe význam vět objektového jazyka a umíme je přeložit do metajazyka. Davidson však navrhuje Tarského postup obrátit: pro něj je naopak východiskem primitivní pojem pravdy a výsledkem specifikace významu vět objektového jazyka pomocí interpretativních T-vět sémantické teorie. To, jakým způsobem dokáže davidsonovský interpret odvozovat T-věty pro věty nějakého pro něj neznámého jazyka, však zatím naprosto není zjevné.

Odpověď: Máme-li být pomocí davidsonovské teorie významu schopni interpretovat i věty nám dosud neznámého jazyka, je třeba nastíněnou metodu specifikace významu vět objektového jazyka organicky začlenit do širší teorie interpretace jazykového i mimojazykového jednání. Davidson takovouto teorii pozoruhodným způsobem načrtává ve svých úvahách o *radikální interpretaci*, k nimž se obrátíme v následující kapitole.

¹⁴ „Truth and Meaning“, s. 36.

¹⁵ K dalším podrobnostem viz Davidson, „Truth and Meaning“, s. 34–36.

V. Davidson II: Radikální interpretace

Davidson nemůže – na rozdíl od Tarského – předpokládat znalost významu vět objektového jazyka, jinak by se celý jeho projekt teorie významu stal kruhovým. Jakým způsobem ale potom máme sémantickou teorii pro daný jazyk zkonstruovat, když jsou jeho výrazy pro nás zatím jen nesrozumitelné zvuky bez významu? Davidsonovo řešení je obsaženo v jeho myšlenkovém experimentu o radikální interpretaci. Hlavním cílem tohoto experimentu je právě předvést, jak by hypoteticky vypadala konstrukce teorie významu pro jazyk, o významu jehož výrazů nevíme zhora nic – odtud slůvko „radikální“.

Významy, přesvědčení a princip vstřícnosti

Interpretace jazykových projevů dle Davidsona spočívá v koordinovaném připsování propozičních postojů (typicky: přesvědčení) mluvčím a významů jejich promluvám. Pokud máme přiměřeně detailní znalost přesvědčení a dalších propozičních postojů mluvčího, můžeme začít určovat význam jeho slov, a rozumíme-li jeho slovům, máme v ruce klíč k určování jeho přesvědčení, přání atd. V případě radikální interpretace však nemáme k dispozici ani jednu z těchto veličin.

Davidson se přesto domnívá, že situace není bezvýchodná. Jde jen o to, nalézt nějaký prostředek, který nám umožní započít koordinované přiřazování přesvědčení a významů interpretovaným osobám a jejich slovům,

prostředek, který nebude ani jedno z toho předpokládat. A jak Davidson upozorňuje, i v situaci, kdy nevíme, jaká konkrétní přesvědčení interpretovaný mluvčí zastává, můžeme identifikovat jeden jeho základní a zcela obecný postoj, totiž ten, že za určitých okolností *má určité věty za pravdivé*. Ovšem, nabízí se otázka, jak poznat, které věty to jsou. Platí přece, že jeho větám zatím nerozumíme, a tedy se ho nemůžeme zeptat, zda má tu a tu větu za pravdivou. Podle Davidsona nicméně postačí uvědomit si, že mluvčí zpravidla tvrdí právě jen takové věty, o jejichž pravdivosti jsou sami přesvědčeni. To, že své vlastní věty obecně pokládají za pravdivé, proto můžeme od začátku předpokládat automaticky, i bez další evidence.¹

Mluví má nějakou větu za pravdivou na základě toho, o čem je přesvědčen, a toho, co podle něj daná věta znamená. I když ale přijmeme myšlenku, že lze triviálně stanovit, které věty mají mluvčí za pravdivé, stále nás to ni jak výrazně neposouvá k detailnější znalosti přesvědčení a významů. Jak tedy postupovat dále? Interpret podle Davidsona může začít zkoumat přiřazovat pravdivostní podmínky promluvám mluvčího, aniž by jim ve skutečnosti rozuměl, následujícím způsobem: těm promluvám, které má mluvčí podle všeho za pravdivé, bude interpret přiřazovat ty *pravdivostní podmínky, které jsou spínány dle jeho vlastního mínění*. Jinak řečeno, v pozici radikálního interpreta chtít nechtě vnášíme do jazykového jednání interpretovaných osob svůj vlastní pohled na svět.

1 Davidson, 'Radical Interpretation', s. 135. Pokud bychom ale přece jen chtěli shromáždit evidenci pro to, které věty mají mluvčí za pravdivé, můžeme zkoušet používat odposlouchané věty v podobných podmínkách, za kterých byly vysloveny, a pozorovat, zda je mluvčí budou přijímat, případně sami po nás opakovat.

Interpret vychází z předpokladu, že promluvy mluvčích se týkají právě těch prvků okolí, které přitahují i jeho pozornost. Podle Davidsona však musí učinit ještě další krok, který ho posune k dešifrování přesvědčení a významů mluvčích. Tímto krokem je přijetí předpokladu, že mluvčí zastávají převážně správná přesvědčení o světě a tato přesvědčení vyjadřují v převážně pravdivých větech. Například když v okolí mluvčího a interpreta přší a z chování mluvčího se dá odhadnout, že hovoří o počasí, bude interpret předpokládat jednak to, že mluvčí věří, že přší, jednak to, že tvrdí, že přší. Předpoklady, že

- (i) promluvy mluvčích se týkají stejných aspektů světa, kterých by se za daných podmínek týkaly i naše vlastní promluvy
- (ii) jejich přesvědčení a jejich věty jsou – podle našich vlastních měřítek – pravdivé

tvorí součást toho, čemu Davidson souhrnně říká *princip vstřícnosti*.

Prvnímú aspektu principu vstřícnosti, jehož jsme si právě povšimli, můžeme s Davidsonem říkat *princip korepondence*. Jeho druhý aspekt, *princip coherence*, má následující podobu. Aby byl mluvčí vůbec interpretovatelný, je třeba předpokládat jednak to, že je koherentní sám se sebou, tj. neprotičeí si, jednak že dodržuje alespoň základní pravidla racionálního usuzování a jednání. S každým přesvědčením se některá další přesvědčení shodují, jiná zas vylučují; každé přesvědčení vyplývá z některých jiných přesvědčení a z něj zas vyplývají další; každé přesvědčení posiluje pravděpodobnost některých dalších přesvědčení a oslabuje pravděpodobnost jiných (atd.). Kdykoli někoho interpretujeme, musíme na tyto vazby

mezi jeho přesvědčeními brát ohled. Mluvím tak automaticky podsvouáme například elementární logické matematické typy

Pokud souhlasíš s konjunkcí „A a B“, pak bys měl souhlasit také s A a B, když se vyskytnou odděleně.

V principu koherence však rozhodně nejde jen o přísně logické vazby mezi přesvědčeními. Davidson upozorňuje na jejich systematické mimologické vazby, které jsou konstitutivní pro jejich samotný obsah. Pripíšeme-li mluvčímu určité přesvědčení, připíšeme mu tím zároveň mnoho dalších přesvědčení, která s daným přesvědčením obsahově souvisí. Nic takového jako izolovaný propoziciční postoj bez obsahových vazeb k dalším propozicičním postojům neexistuje.

Věří Carlos, že vidí v rohu živého pavouka? Pokud ano, musí věřit mnoha dalším věcem: že to, co vidí, je živý tvor, který se sám pohybuje, že má mnoho nožek, že dokáže sprádat pavučiny, že se musí něčím živit, aby nepošel, že bude utíkat před tím, co považuje za nebezpečné, že má části, které teď nejsou vidět, že nepřestane existovat, až se na něj Carlos přestane dívat nebo až vyjde z pokoje. Myšlenky na pavouky jsou nepochybně ještě mnohem více propojené s dalšími myšlenkami, přestože neexistuje žádný seznam takových myšlenek, který by udával nutné a postačující podmínky toho, kdy myslíme na pavouky.²

Princip koherence se však obecněji týká nejen systematických obsahových vazeb mezi přesvědčeními, ale také vazeb mezi přesvědčeními a dalšími mentálními stavy, jako jsou přání, úmysly, obavy apod., a rovněž vztahu mezi

2 Davidson, 'Interpretation: Hard in Theory, Easy in Practice', s. 32.

mentálními stavy a jednáním interpretovaných osob. Měli by být projekt interpretace úspěšný, mluvčí se nám musí jevit jako racionální bytost. Jeho jednání by mělo dávat dobrý smysl s ohledem na to, jaká přesvědčení, přání a další propoziciční postoje jsme mu připsali. Stejně tak, na základě jeho činů by mělo být možné usuzovat, jaká přesvědčení, přání apod. v dané situaci zastává: pokud po pohledu z okna sahá po deštníku, můžeme usoudit, že je přesvědčen, že prší, a že si přeje venku nezmoknout. Radikální interpretéři tedy uvaluje na mluvčí určitá normativní omezení a v tomto rámci pak systematicky využívá veškerou dostupnou evidenci, aby se dobral funkční metody interpretace jejich jazykových projevů.

Zdržme se ještě u obou aspektů principu vstřícnosti, principu korespondence a principu koherence. Vyše jsme je formulovali v nekompromisní podobě:

- (a) interpret předpokládá maximální souhlas s mluvčími ve strukturování světa a v zastáváných přesvědčeních o něm, přičemž chápe sebe i interpretované mluvčí jako bytosti, které vždy znají pravdu a vždy ji také tvrdí
- (b) interpret chápe své protějšky jako dokonale rozumné bytosti, které se nikdy nedopouštějí kontradikcí v myšlení, nikdy se nechovají iracionálně apod.

Je však nasnadě, že tyto vyhraněné formulace je třeba poněkud upravit a učinit je více realistickými.

Ad (a). Není třeba předpokládat, že mluvčí a jejich interpreti jsou neomylní: Davidson samozřejmě počítá s určitým prostorem pro vysvětlitelné chyby, jako je přehléd-

nutí, nechtěná záměna slov, neznalost jejich významu atd. Kromě toho, při interpretování mluvčích neznámého jazyka s nejvyšší pravděpodobností dříve či později dospějeme k bodu, kdy některá jejich přesvědčení odůvodněně prohlásíme za odlišná od těch našich.³ Upřednostňování shody v přesvědčeních o světě má své meze a rozhodně se nejedná o umělé posilování shody za každou cenu. Cílem je spíše *optimalizace porozumění* neznámému jazyku, která je samozřejmě slučitelná s tím, že začneme vyznačovat rozdíly v tom, čemu věříme my a čemu naše protějšky. Davidson nicméně upozorňuje, že takové vyznačování odlišností musí vycházet z rozsáhlé základny sdílených přesvědčení. Identifikace partikulárních neshod mezi námi a uživateli neznámého jazyka nutně předpokládá rozsáhlou a netriviální shodu.

Ad (b). Ani u principu koherence nakonec nejde o to, aby byly systémy přesvědčení interpretovaných osob dokonale koherentní; je třeba trvat jen na tom, aby byly tyto systémy *dostatečně* koherentní. Své protějšky prostě interpret musíme do značné míry vidět jako racionální bytosti, aby mu jejich počínání vůbec mohlo dávat nějaký smysl, aby je vůbec byl s to pojímat jako *osoby*.⁴ Lidé se samozřejmě mohou tu a tam chovat iracionálně a mohou občas mít inkonzistentní myšlenky. Iracionalitu a inkonzistenci jim však opět můžeme přiznat výhradně ve formě *lokální* ztráty racionálního jednání či myšlení. Analogicky jako u principu korespondence tedy platí, že vyžaduje-li to situace, můžeme iracionalitě přiznat určitý prostor, ale

3 Princip korespondence bude pravděpodobně mít jen velice omezenou platnost například u silně teoretických, náboženských a jinak kontroverzních záležitostí.

4 Viz Davidson, 'Mental Events', s. 221 n.

Jedně na rozsáhlém pozadí prokazatelně racionálního myšlení a jednání.

Jak je z předchozího výkladu dostatečně zjevné, „vstřícnost“ u Davidsona neznamená něco jako laskavost či humanitnost. A jak Davidson opakovaně zdůrazňuje, princip vstřícnosti není jen jakési výhodné vodítko, jehož se při interpretování mluvčích neznámého jazyka můžeme, ale nemusíme přidržovat. Naopak, jeho důsledná aplikace je *conditio sine qua non* úspěšné interpretace.

Od T-vět k axiomům (a zpět)

Dejme tomu, že interpret identifikoval nějakou přiměřeně rozsáhlou množinu vět, které mají mluvčí neznámého jazyka za pravdivé, a zkonstruoval pro tyto věty – na základě kontextu, pozorovaného jazykového i mimojazykového jednání mluvčích a principu vstřícnosti – teorie své teorie významu. V jeho repertoáru T-vět se tak objeví například

(TR) Věta „Esa regneta“ je v / pravdivá právě tehdy, když v čase promluvy v okolí mluvčího prší.

Co mu umožnilo zkonstruovat (TR)? Evidenci pro tuto konkrétní T-větu bylo to, že pozorovaní mluvčí, kteří větu „Esa regneta“ vyslovovali, tak zpravidla činili v situacích, kdy v jejich okolí přelo a z jejich gest apod. bylo dostatečně zjevné, že mluví o počasí. Evidenci pro (TR) tudíž budou věty následujícího druhu:

(E1) Kurat je mluvčím J a má za pravdivou větu „Esa regneta“ v sobotu v poledne a v sobotu v poledne v okolí Kurata prší.

(E2) Karal je mluvčím J a má za pravdivou větu „Esa regneta“ v neděli v poledne a v neděli v poledne v okolí Karala prší.

...

Konstrukcí množiny T-vět pro určitou třídu vět však budování teorie významu pro J nekončí. Davidsonovský interpret se musí dopracovat ke konečné bázi axiomů, na jejímž základě bude možné kompozicionálním způsobem vymezit význam jakékoli věty J . K této axiomatické bázi dospěje tak, že systematickým způsobem rozloží věty J na předpokládané syntaktické elementy (singulární termíny, predikáty, spojky, kvantifikátory ad.) podle toho, jakou roli hrají v přibývajících T-větech jeho teorie, a prozorně jim přiřadí sémantickou hodnotu. Správnost těchto axiomů poté může testovat tak, že s jejich pomocí bude tvořit nové věty, které mluvčí J v příhodném kontextu buď přijmou, nebo odmítnou. Ty axiomy, které ob-
stojí v tomto druhu testu, se pak stanou trvalou součástí axiomatické báze interpretativní teorie významu pro J .

Neurčitost interpretace

Předpokládejme, že teorie významu pro J , kterou radikální interpret zkonstruoval v cizím jazykovém prostředí, je plně funkční. S její pomocí dokážeme dospět k adekvátní T-větě pro jakoukoli větu J , a interpretovat tak jakoukoli smysluplnou promluvu, s níž se setkáme. Davidson se nicméně domnívá, že vzhledem k povaze

evidence, na jejímž základě připsujeme mluvčím propoziční postoje a jejich slovům významy (touto evidencí je především pozorovatelné jazykové i mimojazykové jednání mluvčích v daném kontextu), je absurdní očekávat, že by tato evidence zúžila počet přijatelných interpretačních strategií na jednu jedinou.⁵ Mnohem realističtější je prý předpoklad, že ke každé korektní interpretaci lze nalézt alternativu, která nicméně bude ve stejné míře akceptovatelná. Interpretace jazykových projevů je v tomto smyslu principiálně neurčitá.

Neurčitost interpretace však podle Davidsona není nijak dramatická. Evidence totiž nakonec vždy vyčlení interpretativní strategie, které jsou v určitém systematickém vztahu. Davidson možnou míru interpretační neurčitosti ukazuje na analogii s měřením teploty. Teplotu můžeme měřit ve stupních Celsia, Fahrenheitova apod. To, že voda zmrzne při 0 stupních Celsia, je stejně pravdivé jako to, že zmrzne při 32 stupních Fahrenheitova. Obě tvrzení správně popisují *tenýž* fakt. Určení teploty je v tomto smyslu něco neurčitějšího, avšak tato neurčitost je zjevně zcela neškodná. Celsiova a Fahrenheitova stupnice jsou totiž vzájemně lineární transformace. Známe-li teplotu ve stupních Celsia, můžeme pomocí jednoduchého algoritmu odvodit teplotu ve stupních Fahrenheitova, a naopak. Neurčitost tak zjevně zasahuje nikoli *teplotu samu* jakožto fyzikální veličinu, nýbrž jen její měření. Analogicky platí, že dvě alternativní interpretační teorie, které činí zadosť veškeré evidenci, správně zachycují určitý objektivní fakt, totiž význam promluvy. Jak u měření teploty, tak u interpretace jazykových projevů jde o systematické zachycení toho, co navzdory alternativním určením zůstává ne-

⁵ Davidson, 'Radical Interpretation', s. 139.

měnné – teploty v jednom případě, významu v případě druhém. Měnit se tak mohou jen způsoby, jimiž význam zachycujeme – stále ovšem platí, že všechny tyto způsoby musí činit zádost veškeré dostupné evidenci.⁶

Nastíněnou neurčitost či neabsolutnost interpretace nelze pokládat za nějaké *selhání* interpretace, jak je ostatně ze srovnání s měřením teploty dostatečně zřejmé. Na straně interpreta se nevyskytují žádná epistemologická omezení a nepanuje zde žádná diskrepance mezi významem, který je fixní v soukromé sféře myslí mluvčího, a veřejně neurčitou interpretací. Význam je dle Davidsona něčím zcela veřejným: něco, co radikálnímu interpretovi z principiálních důvodů uniká, prostě součástí významu být *nemůže*.

Dvě interpretace jedné promluvy, které jsou přijatelné ve světle dostupné evidence, leč vzájemně alternativní, se musí lišit v pravdivostních podmínkách, které dané věci přiřadí v příslušných T-větech. Z toho plyne, že interpretací neurčitost se nějak musí promítnout do axiomatických bází, které oba interpreti jazyka *J* zkonstruovali. Lidově řečeno, tyto axiomatické báze budou jednotlivá slova a svět propojovat poněkud různými způsoby. Není však úplně snadné představit si, jak by tyto alternativní axiomatické báze a výsledné interpretace mohly vypadat. Podívejme se proto nyní blíže na Davidsonovo chápání referenc.

6 Davidson, 'Reality without Reference', s. 224 n. K detailnějšímu provedení argumentu srov. práci Lepora a Ludwiga, *Donald Davidson: Meaning, Truth, Language, and Reality*, odd. 15.2, zejm. s. 244 nn.

V axiomatické bázi teorie významu pro češtinu se objeví například axiom

(W) „Vilibald“ referuje k Vilibaldovi.

Jak ale máme vztah referování, o němž (W) hovoří, vlastně chápat? Mohlo by nás napadnout vzít řeč o referování zcela doslovně a začít si představovat, že mezi slovem „Vilibald“ a nějakým skutečným Vilibaldem nastává jakýsi víceméně hmatatelný vztah referování. Tento vztah bychom mohli zkusit vysvětlit třeba kauzálně: slovo „Vilibald“ musí být v nějakém vykazatelném kauzálním spojení s Vilibaldem, aby referovalo.⁷ Davidson však referenci pokládá spíše za pouhý *teoretický konstrukt*, jehož hodnota je vyčerpána tím, že slouží při budování sémantické teorie pro objektový jazyk. Jak již zaznělo, davidsonovská teorie je empirická teorie, testovatelná na úrovni svých T-vět. Tím je zaručeno empirické propojení pojmu pravdivosti věty a pozorovatelného jednání mluvčích. Žádný pozorovatelný fakt však nemůže obdobným způsobem potvrdit nebo vyvrátit přiřazení sémantických hodnot na úrovni složek věty, jednotlivých slov. Jak se tudíž dá očekávat, primárním nositelem významu je dle Davidsona *věta*, nikoli slovo. Slova

mají funkci pouze nakolik hrají roli ve větách: jejich sémantické vlastnosti jsou abstrahovány ze sémantických vlastností vět [...].⁸

7 Připomeňme si v této souvislosti Kripkeovu představu kauzálních řetězců, které od okamžiku „pokřtění“ spojují vlastní jméno s jeho referentem.

8 Davidson, 'Reality without Reference', s. 220.

Pokud ale referenci jednotlivých slov *J* nemůžeme s konečnou platností verifikovat, dostáváme se k avizované myšlence, že referenci těchto slov, a tudíž i pravdivostní podmínky vět *J*, lze konstruovat různými způsoby. Ukažme si to na konkrétním příkladu, na T-věť

(TR) Věta „Řím je město v Itálii“ je pravdivá právě tehdy, když Řím je město v Itálii.

Zvažme nyní alternativní vymezení reference pro slova češtiny. Dle tohoto vymezení jméno „Řím“ referuje nikoli k Římu, nýbrž k *oblasti, která se nachází sto kilometrů na jih od Říma*, a predikát „je město v Itálii“ označuje nikoli města v Itálii, nýbrž *oblasti, které se nacházejí sto kilometrů na jih od nějakého města v Itálii*. Za těchto podmínek bude teorie významu generovat alternativní T-větu

(TR') Věta „Řím je město v Itálii“ je pravdivá právě tehdy, když oblast nacházející se sto kilometrů na jih od Říma je oblast, která se nachází sto kilometrů na jih od nějakého města v Itálii.

Pravdivostní podmínky vyjádřené v (TR) a v (TR') se sice liší, ale přesto jsou zcela ekvivalentní: kdykoli je pravdivá věta (TR), pak je pravdivá i věta (TR'), a naopak. Z toho plyne, že mezi teorií významu obsahující (TR) a teorií obsahující (TR') nelze na základě relevantní evidence nijak rozhodnout. Davidsovská teorie významu, která generuje teorém (TR'), je tudíž stejně akceptovatelná jako teorie generující (TR). Můžeme proto říci, že reference je *nevymezitelná*: nelze s absolutní platností stanovit, kte-

řích částí mimojazykové reality se jednotlivá slova češtiny týkají.⁹

Abychom Davidsonův argument nepochopili špatně: netrvá se zde, že neexistuje rozdíl mezi Římem a oblastí sto kilometrů na jih od Říma. Závěrem Davidsonova myšlenkového experimentu je pouze to, že žádná relevantní evidence nemůže s konečnou platností rozhodnout, zda slovo „Řím“ v ústech nějakého mluvčího referuje k jednomu, nebo ke druhému. V roli interpretů si můžeme zvolit jedno, nebo druhé vymezení reference. Při interpretování se ovšem musíme konzistentně držet jen jednoho z nich. Kdybychom je totiž střídali, dospěli bychom ke stejné matoucím výsledkům, jako kdybychom průběh teplot v místnosti zaznamenávali střídavě ve stupních Celsia a Fahrenheitů.¹⁰

Interpretační neurčitost ale není vyvolávána jen nevymezitelností reference, nýbrž i tím, že interpretovaným osobám lze připisovat alternativní soubory přesvědčení (a samozřejmě i dalších propozičních postojů). Opět zde můžeme využít analogii s měřením teploty. Evidence ohledně pozorovatelného jednání mluvčího v příslušném kontextu umožňuje připsat mu různá přesvědčení. Různost těchto připsaných přesvědčení ale není o nic zásadnější než různost měření teploty pomocí dvou stupnic.¹¹ A protože radikální interpretace spočívá v koordi-

9 Davidson, 'Indeterminismus a antirealistismus', s. 99 nn. Srov. též Davidsovy úvahy o „permutaci univerza“ v jeho článku 'The Inscrutability of Reference', s. 229 n.

10 Davidsonovy úvahy o nevymezitelnosti reference a jeho filosofické názory vůbec jsou silně ovlivněny dílem W. V. O. Quinea, k nimž se dostaneme v deváté kapitole této knihy.

11 Davidson na tom trvá i navzdory tomu, že na rozdíl od případu měření teploty zde neexistuje žádná systematická metoda, jak převádět jeden soubor propozičních postojů na druhý. Těto a dalším nejasnostem v Da-

novaném připisování přesvědčení mluvčím a významu jejich slovům, neshodnou-li se dva interpreti na tom, jaká přesvědčení mluvčí zastává, nutně se budou rozcházet i v tom, jak zachytit význam jeho slov.¹²

Výchozí a průběžné teorie

Zdálo by se, že navržené teorie významu pro náš vlastní jazyk musí být nepoměrně jednodušší, než její zkonstruování pro jazyk, který zatím neznáme. Davidson nicméně dospěl k závěru, že *každá* reálná jazyková interpretace je ve své podstatě radikální. Ani při interpretování jazyků východních projevů osob, které hovoří naším rodným jazykem, podle něj nemůžeme postupovat čistě mechanicky. Nemůžeme totiž předpokládat, že slova v jejich ústech vždy znamenají totéž, co v našich. Samozřejmě, to, že kompetentní mluvčí češtiny přikládají slovům stejný význam jako my, se ve spoustě případů domácí interpretace potvrdí. Přesto však bude nepředvídatelně docházet k situacím, v nichž budeme nuceni svou automatickou interpretační teorii pro češtinu modifikovat na základě dostupné evidence.

Myšlenka, že každá jazyková interpretace je radikální, jde ruku v ruce s Davidsonovou hlubokou skepsí ohledně hodnoty pojmů sociálně sdíleného jazyka a jazykové konvence pro výklad jazykové komunikace. To, že při užívání

vidsonové pojetí propozicičních postojů se věnuje Rawling, 'Comments on Donald Davidson: Meaning, Truth, Language, and Reality'.

12. O propozicičních postojích přitom platí totéž co o významech: nejsou ničím, co by se nacházelo v soukromém prostoru myslí mluvčího. Naopak, ze stanoviska radikálního interpreta je lze beze zbytku odhalit. Je sice pravda, že lidé se mohou nacházet v rozmanitých stavech, které z principálních důvodů nejsou interpretovány přístupně; potom se ale nemůže jednat o propoziciční postoje.

Jazyka hraje jazyková konvence, fixující vztah mezi výrazy a jejich významy, nezastupitelnou roli, může na první pohled vypadat skoro jako triviální banalita, kterou ani není třeba dál rozvádět.¹³ Zdá se totiž, že kdyby se členové nějakého jazykového společenství neřídili sdílenými konvencemi, které jejich slovům přiručují význam, nemohli by se na ničem domluvit. Davidson přesto navrhuje tento obraz jazykové komunikace přehodnotit.

Konkrétně řečeno, Davidson se snaží prokázat, že jazykové konvence nejsou pro jazykovou komunikaci esenciální – že tvoří jen z praktického hlediska výhodný prostředek. Komunikace by se bez nich nakonec mohla za určitých optimálních podmínek obejít, a v *teorii* komunikace je můžeme ignorovat od samého počátku.¹⁴ V jádru jazykové kompetence podle Davidsona stojí zcela jiné schopnosti než znalost souboru jazykových konvencí. Přehodnocení role konvencí v komunikaci ho přivedlo k provokativnímu prohlášení, že nic takového jako systém výrazů, který je co do svých sémantických vlastností plně určen souborem sémantických konvencí či pravidel, neexistuje. Tento názor je v jeho pracích doplněn zpochybněním distinkce mezi znalostí jazyka a obecnou schopností vyznat se ve světě a průběžně se přizpůsobovat nově přibývajícím evidencím. Jazyk jakožto předem fixovaná struktura, na které víceméně participují všichni členové dané jazykové komunity, je nahrazen souborem individuálních komunikačních strategií, které se překrývají jen v určitých ohledech.¹⁵ Davidson

13. Na netriviální teorii jazykové konvence nicméně lze v literatuře narazit – tu nejpropracovanější z nich nabízí David Lewis (viz Dodatek).

14. Davidson, 'Communication and Convention', s. 279.

15. K podrobnostem se dostaneme níže.

přítom nechce říci, že každý mluvčí si může vytvořit svůj vlastní soukromý jazyk, kterému by rozuměl jen on sám.¹⁶ Argumentuje pro nutně sociální povahu jazyka, ale proti nutnosti sdílet konvencemi reglementovaný systém slov a jejích významů.¹⁷

Jediná konformita, která musí v případech úspěšné komunikace nastat, je podle Davidsonova názoru tato: mluvčí i interpret musí slově mluvčího v jejích aktuálním užití přiřkládát totožný význam. Tento druh konformity však nemusí být založen na sdílené konvenci, v jejímž pojmu je obsaženo to, že mluvčí a interpret shodně rozumějí slově příslušného jazyka ještě předtím, než spolu začnou komunikovat. Reálné užívání jazyka je charakteristické tím, že mluvčí se v mnoha případech odchylují od standardního významu slov, aniž by to ohrožovalo hladký průběh konverzačních výměn, do nichž se zapojují. Filosofové zabývající se jazykem tomuto faktu zpravidla nepřisuzovali žádnou závažnost, Davidson z něj naopak vyvozuje překvapivé a radikální důsledky. Jisté, bylo by absurdní popírat zjevnou shodu, která dnes a denně mezi členy jednoho jazykového společenství nastává. Davidson ale nesouhlasí s tím, že by tato shoda byla nutnou podmínkou komunikace: konvence jen usnadňují plynulost komunikace. V principu je představitelná jazyková komunikace, která by se bez jakýchkoli jazykových konvencí obešla.

16 V tomto ohledu se Davidson shoduje s pozdním Wittgensteinem – srov. k tomu články ve sborníku *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein* (ed. P. Glombíček).

17 Klíčovým prvkem Davidsonovy argumentace pro sociální povahu jsou jeho úvahy o *triangulaci*, o nichž bude řeč v následujícím oddíle.

Davidson zavádí rozlišení mezi *výchozí a průběžnou teorií* mluvčího a interpreta.¹⁸ Výchozí teorie interpreta je souhrnem toho, jak je tento interpret předem připraven rozumět promluvě nějakého konkrétního mluvčího, výchozí teorie mluvčího je pak souhrnem jeho přesvědčení o tom, jaká je výchozí teorie jeho interpreta. V průběhu konverzace interpret vyhodnocuje nová data a průběžně jim přizpůsobuje svou momentální interpretační strategii – svou průběžnou teorii; průběžná teorie interpreta tedy určuje to, jak tento interpret slova mluvčího *aktuálně interpretuje*.¹⁹ Symetricky pak Davidson vymezuje i průběžnou teorii mluvčího: je to momentální interpretační strategie, podle které mluvčí aktuálně zamýšlí být interpretován. Mluvčí a interpret si rozumějí, pokud se interpretovi dají vhodné modifikovat svou interpretační strategii na základě vodítek, která mu mluvčí úmyslně či bezděčně poskytuje, a na základě relevantních rysů kontextu.

Tuto schopnost „dolaďovat“ interpretaci v průběhu konverzace není podle Davidsona možné postihnout pomocí jakékoli konvence, protože zde hrají roli takové faktory jako důvtip, zkušenost, intuice apod. Ke slovu tu namísto předem fixovaných konvencí jazyka přicházejí „přibližné maximy a metodologická zobecnění“, která jsou typická pro jakýkoli tvořivý proces budování teorie, ať už lidové nebo vědecké. Pokud jde o sdílení jazyka, sladěné musejí být jen momentální průběžné teorie ko-

18 Davidson, 'A Nice Derangement of Epitaphs', s. 442.

19 Interpret se bude muset připad od případu rozhodovat, které odchylky od „standardních významů“, jež se již stačily objevit v jeho průběžné teorii, se stanou pevnou součástí jeho výchozí teorie pro daného mluvčího, a které bude pokládat jen za přechodný odklon (mluvčí mohl určitě slovo užít v nezvyklém významu jen z roztržitosti nebo jako ozvláštnění motivované aktuální situací).

munikujících, ty však neodpovídají představě předem sdíleného jazyka. Odtud Davidsonův zmiňovaný závěr, že jazyk v pojetí většiny filosofů a lingvistů – tedy konvencemi či pravidly řízený systém znaků a významů – je fikce.

To, že jsou lidé v roli interpretů vynalézaví a často bez nejmenších problémů nacházejí vhodnou interpretaci pro slova, která nikdy neslyšeli, nebo pro známá slova, která jsou užita neobvyklým způsobem, se Davidson pokouší demonstrovat na příkladu *malapropismů*. Název tohoto jazykového jevu odkazuje na postavu divadelní hry irského autora R. B. Sheridana *Sokrové* (1775). Paní Malapropová, aniž by si toho byla vědoma, téměř neustále používá slova nestandardním způsobem. Když chce například říci, že její řeč nepostrádá „a nice arrangement of epithets“ (pěkné uspořádání přívlastků), omylem místo toho použije obrat „a nice derangement of epitaphs“ (pěkné roztroušení náhrobních nápisů). Malapropismy se ale neomezují na případy zvukové podobnosti výrazů, o čemž svědčí třeba známý bushismus „Zabere ještě nějaký čas, než se nám podaří obnovit chaos a pořádek“. Malapropismy – na rozdíl třeba od ironického způsobu vyjadřování – mohou, ale nemusí být záměrné, protože mohou být způsobeny nepozorností či neznalostí mluvčího (jako právě v případě paní Malapropové). Podstatné je to, že interpret zpravidla dokáže hladce stanovit, co mu mluvčí zamýšlí sdělit, a to bez spoléhání se na významy předem fixované jazykovou konvencí.²⁰

20 Kritiku davidsonovského modelu jazykové komunikace a obhajobu neeliminovatelné role sdíleného jazyka nabízí Michael Dummett v článku 'A Nice Derangement of Epitaphs: Some Comments on Davidson and Hacking'. Davidson na tuto kritiku odpovídá ve studii 'The Social Aspect of Language'. K debatě obou filosofů stov. také Marvan, 'Spor o povahu jazyka: Davidson a Dummett'.

Triangulace

Termín „triangulace“, který se objevuje v Davidsonových pracích od počátku osmdesátých let dvacátého století, má asistovat při popisu podmínek vzniku komunikace a myšlení.²¹ Východiskem triangulační metafory je situace, kdy dvě bytosti

- (1) registrují sebe navzájem a předmět svého společného zájmu
- (2) reagují jak na zmíněný předmět, tak na tyto své reakce (témto reakcím můžeme říkat *reakce druhého řádu*).

Tato komplexní situace je pro Davidsona nezbytným prvkem sociálního procesu, v němž se jazyk a myšlení konstitují. Koordinované zaměření na společný předmět pozornosti totiž určuje obsah myšlenek interagujících bytostí a referenci jejich výrazů; případný nesoulad v reakcích obou bytostí pak uvádí na scénu pojem objektivní pravdy, který dle Davidsona k jazyku a myšlení neoddělitelně patří.

Davidson tvrdí, že bez protnutí kauzálních přímků, které vedou mezi dvěma bytostmi a společným předmětem jejich zájmu, by vztah mezi slovy a světem zůstal nevyomezený. Pokud se totiž budeme snažit identifikovat příčinu, která poskytuje obsah myšlenky či slovům nějaké zcela osamocené bytosti, může naše úsilí zmařit skutečnost, že tuto příčinu lze lokalizovat v podstatě kdekoli v kauzálním řetězci, který vede od samotného předmětu ve světě (od tzv. „vzdáleného podnětu“) k aktivaci re-

21 Viz například Davidsonovy studie 'Živočiškové rozumní' a 'Druhá osoba'.

tiny či k mozkové stimulaci této bytosti („blízky podnět“). Obohatíme-li však stávající situaci o druhou kauzální příčku, která povede od druhé bytosti k vnějšmu předmětu, sdílená příčina reakcí bude jednoznačně determinována: bude se nacházet v průsečíku oněch dvou příemek. Pojem triangulace nám tak pomáhá vysvětlit, jak jsou předměty myšlení a komunikace identifikovány v těch situacích, které našim myšlenkám a výpovědím o světě poskytují empirický obsah.

Pro triangulaci je zjevně podstatné sdílení reakcí různých osob na to, co je ve světě zajímavá – právě díky tomu totiž může docházet ke koordinaci těchto reakcí. Davidson nicméně zdůrazňuje, že klíčový význam má i to, že se tyto reakce mohou *rozcházet*. Právě možnost této diskrepance v reakcích na sdílené podněty podle Davidsona vytváří prostor pro omyl – interagující bytost si uvědomí, že její perspektiva na věc je jen jedna mezi mnohými. Omyl pak úzce souvisí s pojmem objektivní pravdy, tzn. s povědomím o tom, že pravdivost proposice nespočívá v tom, že jí já věřím.²²

22 K dalším podrobnostem Davidsonova pojetí objektivní jazyka a myšlení a k jeho nedostatům srov. Montminy, 'Triangulation, Objectivity and the Ambiguity Problem', zejm. odd. 4, a Hříbek, 'Davidsonovy externalismy', zejm. odd. 3–4.

VI. Grice: Intencionální sémantika

Britský filosof Paul Grice (1913–1988) předkládá teorii významu, která sice má ambici osvětlit i specificky jazykový význam, ale primárně se týká fundamentálnější otázky, co vůbec obnáší minit (*to mean*) něco konkrétní promluvou (*utterance*). Jejím hlavním rysem je redukce sémantických pojmů významu a reference na psychologické pojmy jako intence¹ a přesvědčení.²

Význam mluvčího

Jaké podmínky musí být splněny, abychom, řekněme, nějakému gestu přiznali status promluvy – aktu, jímž mluvčí v komunikačním smyslu něco míní?³ Grice se domnívá, že gesto může získat význam jedině za předpokladu, že osoba, která dané gesto vykonává, tak činí *s intencí volat u adresáta gesta specifickou odezvu*. K těmto odezvám patří určité mentální stavy (typicky přesvědčení) nebo určité jednání. Když si poklepe na hlavu, stává se tento akt promluvou s určitým významem díky tomu, že ve vás

1 V textu ze stylistických důvodů střídám synonymní termíny „intence“ a „záměr“ a termín „zamýšlet“ chápou jako synonymní s termíny „mít intenci“ a „mít záměr“.

2 V tomto ohledu se Grice liší například od Davidsona, v jehož teorii významu, jak jsme viděli, figuruje sémantický pojem reference.

3 České slovo „promluva“ sugeruje akt *mlavení*, tedy jazykovou aktivitu. Grice však za promluvu považuje nejen mluvené (či psané) jazykové projevy, ale také neverbální komunikační akty: gesta, grimasy, zanechávání stop apod. (Totéž platí o slově „mluvčí“.)

To, zda mohu něco mýnit tím, že někomu ukáži fotografii, je však diskutabilní. Fotografie z našeho příkladu totiž nese určitý typ sdělení již sama o sobě, a můj kolega si tudíž může utvořit přesvědčení, že má nevěrnou manželku, i bez ohledu na mou komunikační intenci. Grice by tento problém odstranil tak, že by poukázal na své rozlišení mezi *přirozeným* a *nepřirozeným významem*.⁵ Ona fotografie znamená to, že můj kolega má nevěrnou manželku, přirozeně: spojení mezi chováním manželky na fotografii a její nevěrou je přirozené v tom smyslu, že není zapotřebí žádného dodatečného prostředku, který by tuto vazbu nastolil.⁶ Pokud bych ale postupoval tak, že bych svému kolegovi namísto fotografie ukázal vlastnoručně namalovaný obrázek jeho manželky objímající se s cizím mužem, pak by se dalo říci, že ukázaním obrázku mním (ve smyslu nepřirozeného významu), že jeho manželka se provinila nevěrou. K nastolení vazby mezi mým obrázkem a nevěrou kolegovy manželky je zapotřebí mé významotvorné intence, která může být mým kolegou rozpoznána a může mu posloužit jako důvod (nebo ale-

chci vyvolat přesvědčení, že vaše chování pokládám za nepřijatelné. Analogicky, pokud během vzrušené debaty energicky ukážu na dveře, stává se tento akt promluvou díky tomu, že vás zamýšlím přimět k odchodu z místnosti.⁴ Všimněme si ale, že specifickou reakci mohu u nějaké osoby vyvolat i bez toho, že bych s touto osobou chtěl jakkoli *kommunikovat*. Kupříkladu chci-li ve svém kolegovi vzbudit přesvědčení, že je mu jeho manželka nevěrná, postačí, když mu anonymně pošlu fotografii, na níž se jeho manželka tiskne ke svému novému milenci. I přes tože ve svém kolegovi svým činem hodlám vyvolat určité přesvědčení, nedá se říci, že bych mu touto cestou chtěl něco v komunikačním smyslu sdělit a že mé zaslání fotografie představuje promluvu. Grice proto přidává k výčtu podmínek vzniku promluvy další podmínku: mluvě nejen zamýšlí vyvolat u adresáta určité přesvědčení, ale zároveň chce, aby si adresát toto přesvědčení utvořil *na základě rozpoznání* tohoto komunikačního záměru. Pokud tedy místo toho, abych svému kolegovi poslal fotografii jeho manželky poštou, zazvoním u něj doma a inkriminovanou fotografii mu osobně předám, mělo by se jednat o situaci, v níž svým aktem míním, že je mu manželka nevěrná. Zamýšlím v něm totiž vyvolat přesvědčení, že je mu manželka nevěrná, a umožňuji mu, aby si dané přesvědčení utvořil na základě rozpoznání tohoto mého záměru.

4 Pro jednoduchost se v textu zaměřím pouze na případ indikativních promluv, u nichž je zamýšleným efektem určité přesvědčení na straně adresáta.

5 Grice, 'Meaning'.

6 Jiný příklad přirozeného významu: kouř znamená, že hoří. V případě takto čistého přirozeného významu bychom také mohli hovořit o kouři jako o *symptomu* ohně, což by ovšem v případě kompromitující fotografie nebylo zcela namístě: je zde určitá pravděpodobnost, že manželka mého kolegy na dotyčné fotografii jen tak pro zábavu pózuje se soustem, aniž by svému manželovi byla skutečně nevěrná. Případy čistého přirozeného významu se týkají pouze těch jevů, mezi nimiž nastává neodmyslitelné spojení. Jiným kritériem rozlišení přirozeného a nepřirozeného významu je to, že jediné instance nepřirozeného významu můžeme vyjádřit tak, že je vložíme do uvozovek – tj. můžeme říci: jeho gesto znamená „Zmizte!“, nemůžeme však říci: valící se kouř znamená „hoří“. (Grice však upozorňuje i na zásadní příbuznost přirozeného a nepřirozeného významu; viz Grice, 'Znovu o významu', odd. 2.)

Otázka významu

spoň jeden z důvodů)⁷ k tomu, aby si vytvořil přesvědčení o nevěře své manželky.⁸

Griceovo nastíněné vymezení pojmu *významu mluvčího* (*utterer's meaning* či *speaker's meaning*) můžeme shrnout v následujícím schématu:

(VM) Mluvčí *M* svou promluvou *x* míní, že *p*, právě tehdy, když

(*z*₁) zamýšlí vykonáním *x* vyvolat u adresáta *A* přesvědčení, že *p*,

(*z*₂) zamýšlí, aby *A* rozpoznal jeho záměr (*z*₁),

(*z*₃) zamýšlí, aby toto rozpoznání záměru (*z*₁) představovalo pro *A* důvod, nebo alespoň část důvodu, k vytvoření přesvědčení, že *p*.⁹

Všimněme si, že v *definitions* této definice je řeč pouze o aktuálních intencích mluvčího: odkaz na mentální stavy adresáta (přesvědčení, rozpoznání záměru) je zde vždy

7 Dodatek „nebo alespoň jeden z důvodů“ poukazuje na to, že adresát promluvy může dojít k určitému přesvědčení díky kombinaci důvodů. Co se našeho příkladu týče, můj kolega může dospět k přesvědčení, že je mu jeho manželka nevěrná, nejen díky rozpoznání mé významotvorné intence, ale také na základě jiných důkazů manželčiny nevěry.

8 Griceova teorie významu se týká výhradně případů nepřirozeného významu. Abych se vyhnul zbytečným textovým komplikacím, budu na dále termín „význam“ používat ve smyslu nepřirozeného významu.

9 Schéma po drobných modifikacích přejímám ze Strawsonova článku 'Intention and Convention in Speech Acts', s. 446. Grice v reakci na něj/niější námitky podrobil uvedené schéma celé řadě subtilních úprav, jimiž se zde nemůžeme podrobně věnovat – srov. Grice, 'Utterer's Meaning and Intentions'. Pro potřeby našeho výkladu postačí pracovat s touto výchozí definicí významu mluvčího, s tím, že některé konkrétní úpravy schématu (VM) budou uvedeny níže.

VI. Grice: Intencionální sémantika

houčastí vymezení určité intence mluvčího. Jinými slovy, Grice neklade jako jednu z podmínek vzniku významu mluvčího to, že adresát promluvy skutečně rozpozná komunikační záměry mluvčího a skutečně si vytvoří přesvědčení, že *p*. Znamená to, že když má mluvčí určité na adresáta zaměřené intence typu (*z*₁)–(*z*₃), může podle Gricea jakýmkoli svým aktem mluvit *cokoli se mu zlíbí*? Nikoli: tento protintuitivní důsledek je v Griceově definici blokován tím, že mluvčí zamýšlí, aby adresát jeho komunikační intenci rozpoznal; mluvčí tak sotva může mluvit svou promluvou, že *p*, aniž by předpokládal, že je jeho promluva *způsobit* k tomu, aby umožnila adresátovi jeho komunikační záměr rozpoznat. Sféra toho, co lze promluvou mluvit, je tak výrazně omezena podmínkou komunikovatelnosti.¹⁰

Význam věty a slova

Doposud jsme se při výkladu Griceovy teorie významu soustředili na případy neязыkových promluv. Nyní si ukážeme, jak by Grice analyzoval význam „strukturované promluvy jakožto typu“, tedy význam věty určitého jazyka, a co by řekl o významu slova.

Grice vychází z toho, že mínění něčeho užitím věty představuje jen speciální případ mínění něčeho promluvou. Jednu složku jeho definice větného významu tak tvoří pojem významu mluvčího definovaný výše. Druhou složkou je Griceův pojem *procedury*. Tento pojem má vyře-

10 Je třeba dodat, že Grice sice hovoří o intencích mluvčího, které zakládají akt mínění něčeho promluvou, ale rozhodně nechce říci, že si mluvčí při vykonání každé promluvy tyto intence uvědomuje (jakkoli by si je pravděpodobně za určitých okolností uvědomovat mohl). Můžeme proto mluvit o *nerespektovaných* (*tact*) intencích.

šit jak problém konvenční povahy jazykového významu,¹¹ tak problém větné struktury.¹² Grice však nepodává definici větného významu přímo. Nejprve definuje pojem významu *nestrukturované promluvy v rámci idiolektu* určitého mluvčího, poté pojem významu *nestrukturované promluvy v rámci celého jazykového společenství*, a až po těchto krocích přistupuje k definici pojmu významu věty. Význam *nestrukturované promluvy*, například gesta, je v rámci idiolektu mluvčího definován takto:

(G1) Gesto *G* znamená v idiolektu mluvčího *M*, že *p*, právě tehdy, když *M* má ve svém repertoáru proceduru užívat *G* v těch případech, v nichž míní, že *p*.

To, že mluvčí míní, že *p*, lze analyzovat pomocí schématu (VM); to, že mluvčí má ve svém repertoáru nějakou proceduru, je pak podle Gricea intuitivně strozumitelné samo o sobě.

Lehce excentrický profesor může mít ve svém repertoáru následující proceduru: zahlédne-li v obecenstvu pohlednou dívku, odmlčí se na půl minuty a pak si vezme sedativum. To, že má danou proceduru ve svém repertoáru, nemusí být neslučitelné s tím, že v něm má i další dvě procedury: (a) nasadit si při zhlédnutí pohledné dívky tmavé brýle (místo pauzy a požití sedativa); (b) odmlčet se a vzít si sedativum, když v obecenstvu

11 Mnoho neязыkových komunikačních aktů má sice také konvenční povahu, existují však výjimky. Mluvčí například může na někoho zavřít a vyvolat v něm touto cestou přesvědčení, že se mu nelíbí jeho chování.

12 Věta se zpravidla skládá ze slov a slovních spojení, která mají své vlastní sémantické hodnoty; adekvátní teorie významu musí zachytit, jakým způsobem význam věty závisí na významu těchto jejích komponent (neязыkové promluvy typicky žádnou analogickou strukturu nemají a jejich sémantická analýza je v tomto ohledu jednodušší).

zahlédne nikoli pohlednou dívku, nýbrž nějakého zvlášť významného kolegu.¹³

Význam gesta v rámci celého jazykového společenství je pak analogicky definován pomocí toho, co členové tohoto společenství obvykle míní při jeho užívání. Řečeno méně neformálně:

(GS) Gesto *G* znamená v daném jazykovém společenství *S*, že *p*, právě tehdy, když alespoň někteří (mnozí) členové *S* mají ve svém repertoáru proceduru užívat *G* v těch případech, v nichž míní, že *p*.

Podmínkou toho, aby se takováto kolektivní procedura ve společenství *S* udržela, je přesvědčení každého člena *S*, že alespoň někteří další členové *S* mají, nebo měli, tuto proceduru ve svém repertoáru.¹⁴ Mluvěm se tak připisuje další, byť možná opět nereflaktovaný, mentální stav.

Konečně se dostáváme k definici významu věty – strukturované jazykové entity, která se skládá z částí majících svůj vlastní význam.¹⁵ Na základě definic (G1) a (GS) se nabízí myšlenka, že věta *V* znamená v jazykovém společenství *S*, že *p*, právě tehdy, když členové *S* mají ve svém repertoáru proceduru užívat *V* v těch případech, v nichž míní, že *p*. Tato úvaha je sice v podstatě správná, avšak zbývá ještě vysvětlit to, jak význam věty jakožto strukturované entity závisí na významu slov a slovních spojení, z nichž se skládá. Nelze totiž předpokládat, že by si

13 Grice, 'Utterer's Meaning and Intentions', s. 126.

14 V tomto bodě se Griceovo pojetí sdílené procedury víceméně shoduje s Lewisovým pojetím konvence, které je vyloženo v Dodatku.

15 Griceova definice významu věty se týká jejího *doslovného* významu. Mluví se na tento doslovný význam při komunikování nemusí omezit. Může se uchýlit k ironii nebo jinému druhu *konverzační implikatury* – k tomuto pojmu se dostaneme níže.

mluvčí s každou větou nějakého jazyka spojoval speciální proceduru, protože těchto vět je nekonečné množství. Grice pro tento účel zavádí pojem *výsledné procedury*, která je produktem rekurzivního skládání určitých základnějších procedur. Konkrétně řečeno, výsledná procedura, která fixuje význam věty *V* v jazyce nějakého společenství, je determinována znalostí procedur

- (i) pro významy jednotlivých složek této věty
- (ii) pro jakoukoli řadu větných složek, která exemplifikuje nějaké konkrétní uspořádání syntaktických kategorií (tzn. exemplifikuje nějakou konkrétní syntaktickou formu).

Počet procedur těchto dvou typů je sice konečný, jejich pomocí lze ale konstruovat výsledné procedury pro nekonečné množství vět. To, jak konkrétně by bylo možné dospět k výsledné proceduře pro jakoukoli větu, ale Grice ponechává do značné míry otevřené.¹⁶ Pokud tedy jde o otázku, jak je větný význam určen významem jednotlivých větných částí a způsobem jejich spojení, jeví se například Davidsonova sémantická teorie jako mnohem propracovanější a explanačně robustnější než ta Griceova.

¹⁶ Přesněji řečeno, omezuje se na pár předběžných poznámek k tomu, jak by teorie kompoziční determinace významu věty pomocí významu větných složek a způsobu jejich spojení mohla vypadat – srov. Grice, 'Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning', s. 130–137.

Kritika Griceovy definice významu mluvčího

Griceova definice významu mluvčího se stala terčem řady kritických výhrad. Grice a další stoupenci intencionální sémantiky na tuto kritiku reagují zpravidla tak, že modifikují a zjemňují původní formu této definice. Intencionální teorie tím postupně nabývá značně komplikované a obtížně sledovatelné podoby. Není možné reprodukovat zde tyto debaty do všech jejich detailů. Spokojím se s tím, že vyložím jednu námitku, která míří na samotné jádro Griceova přístupu.

Griceova intencionální analýza pojmu významu mluvčího je podle některých autorů *příliš liberální*, tj. přijímá jako úspěšné promluvy i některé akty, které bychom intuitivně jako *miněni něčeho něčím* neoznačili. Námitky tohoto typu se zpravidla týkají značně nestandardních činností a připisují účastníkům komunikace velice komplexní mentální stavy. Jednu takovou námitku předložil Strawson. Ukazuje se v ní, že mluvčí může splňovat všechny podmínky, které na něj klade Griceovo schéma (VM), a přesto se o něm nedá říci, že by vykonal promluvu, je-liž prostřednictvím by s někým druhým komunikoval.

Strawson nás vybízí, abychom si představili následující průběh událostí.¹⁷ Mluvčí *M* má v úmyslu určitým svým činem vzbudit v adresátovi *A* přesvědčení, že *p* – tzn. má záměr typu (z_1) – a začne za tímto účelem aranžovat výmluvné indicie toho, že *p*, na místě, kde si jich *A* musí všimnout. *A* jej při této činnosti pozoruje, čehož si je *M* dobře vědom; *M* však zároveň ví i to, že *A* neví, že *M* ví, že *A* právě pozoruje. *M* si uvědomuje, že *A* nebude aranžované indicie pokládat za pravé důkazy toho, že *p*;

¹⁷ 'Intention and Convention in Speech Acts', s. 446 n.

je mu však jasné i to, že jeho jednání přiměje A k myšlence, že M zamýšlí v A vyvolat přesvědčení, že p . M tedy zamýšlí, aby A rozpoznal jeho záměr (z_1); jinými slovy, má záměr (z_2). Kromě toho, M má i záměr (z_3): ví totiž, že A s největší pravděpodobností usoudí, že M by si nepřál, aby si A myslel, že p , pokud by si M sám nemyslel, že p je faktem; M tak ví i to, že A -ovo rozpoznání jeho záměru vyvolat v A přesvědčení, že p , bude pro A představovat dostatečný důvod k tomu, aby skutečně uvěřil, že p . M má tedy komplex intencí (z_1)-(z_3), a přesto se o něm nedá říci, že by svým činem *minil*, že p , a komunikoval tak s A . A sice dospěje k závěru, že M se snaží docílit toho, aby A uvěřil, že p ; nebude si ale vykládat jednání M tak, že mu M chce něco sdělit v komunikačním smyslu: A neví, že M ví, že ho A pozoruje, takže se nedá hovořit o tom, že by se M na A v komunikačním smyslu obracel.

Má-li se jednat o případ komunikace, M musí – jak to konečkonců požaduje i Grice sám – zamýšlet umožnit adresátovi promluvy *rozpoznat* svou komunikační intenci a učinit ji tak veřejně zjevnou; mluví v našem příkladu se ale o něco takového vůbec nesnaží. Griceova definice významu mluvího je dle Strawsona příliš slabá: M musí nejen chtít, aby A rozpoznal jeho záměr vyvolat v A přesvědčení, že p , ale musí též zamýšlet, aby A rozpoznal jeho záměr vyvolat v A přesvědčení, že p . Griceovo schéma (VM) tak musíme doplnit o následující podmínku: (z_4) M zamýšlí, aby A rozpoznal jeho záměr (z_3).

Tato dodatečná podmínka je dle Strawsona – stejně jako předchozí podmínky – *nutnou* podmínkou komunikace.

Jak ale Strawson správně předpovídá, mohlo by se ukázat, že ani takto rozšířená definice stále nepodává soubor podmínek, které jsou souhrnně *dostávající* k vymezení významu mluvího. Jde o to, že protipříklady obdobné tomu Strawsonovu lze konstruovat i proti posílené verzi (VM). Jejich společným jmenovatelem je to, že jednáající osoba v nich porušuje podmínku otevřenosti komunikačních intencí. Reakcí na každou takovou námitku bude analogické utvoření intence vyššího řádu za účelem zajištění otevřenosti komunikačních intencí nižšího řádu na straně mluvího.

Není třeba procházet zde komplikovanější a komplikovanější protipříklady tohoto typu.¹⁸ Podstatné je uvědomit si, kde tkví úskalí nastíněného přístupu k těmto protipříkladům: přidávání dalších a dalších intencí vyššího řádu, které mají zaručit otevřenost komunikačních intencí mluvího, otevírá regres, který je potenciálně nekonečný. To je samozřejmě problém, protože i kdybychom s Gricem chápali významotvorné intence mluvčích jako nerefluktované, názor, že účastník komunikace jich může mít nekonečné množství, je kontroverzní.

Grice v reakci na problém regresi upozorňuje na to, že protipříklady jeho oponentů předpokládají – alespoň od určitého stupně regresi – zaujímání nadřazených komunikovaných propozicních postojů. Nabízí se proto závěr, že k avizovanému regresi nemůže z praktických důvodů dojít a že jeho domnělá hrozba Griceovu psychologickou

18. Srov. Kotátko, *Význam a komunikace*, odd. A/III/2/a.

analýzu významu nepodkopává.¹⁹ I přesto však zůstává nejasné, jakou formu by měla definitivní verze Griceovy definice významu mluvčího mít. Má být tou nejvyšší intencí v definici (VM) intence (z_4) navržená Strawsonem, nebo má tato definice obsahovat ještě nějakou další intencí vyššího řádu? Jinak řečeno, není zřejmé, kde přesně se má generování intencí vyššího řádu zastavit a podle jakých kritérií bychom tento bod měli stanovit.²⁰

Konverzační maximy a implikatury

Griceova definice významu věty se týká jejího doslovného významu. V některých případech jazykové komunikace však dochází k rozpojení doslovného významu užité věty a toho, co mluvčí adresátovi skutečně sděluje. Takovým případům rozpojení doslovného významu a sdělovaného obsahu Grice souhrnně říká *konverzační implikatury*.²¹

Představme si, že jedu na motorce a dojde mi benzín. Zeptám se proto někoho na ulici, kde by se v okolí dal benzín sehnat, a dotyčný odpoví: „Za rohem jsou garáže.“ Tato věta sice doslova vzato znamená jen to, že za rohem jsou garáže, mluvčí mi však jejím užitím sděluje, že v garážích za rohem se benzín dá koupit. Jiný příklad: zeptám se svého kolegy na katedře, zda má student Novák talent pro filosofii, a on mi odpoví: „Novák má velmi úhledný rukopis.“ Doslovný význam užité věty se tu opět rozchází s tím, co mluvčí adresátovi sděluje: můj kolega mi samozřejmě chce říci, že nemá o filosofických schopnostech studenta Nováka valné mínění. Další příklady

19 Grice, 'Utterer's Meaning and Intentions', s. 99.

20 K dalším podrobnostem viz Avramides, 'Intention and Convention', s. 71–74, a Kofáčko, *Význam a komunikace*, s. 104 n.

21 Grice, 'Logika a konverzace'.

konverzačních implikatur představují různé druhy figurativní řeči, např. ironie.

Konverzační implikatury zjevně nejsou příkladem běžného logického vyplývání mezi větami. Adresát věty u implikatury postupuje tak, že na základě jejího doslovného významu, znalosti kontextu a jistých obecných předpokladů a principů dovodí, co mu mluvčí chce sdělit. Klíčovou otázkou samozřejmě je, jakým způsobem adresát vlastně zjistí, že mu mluvčí sděluje něco jiného, než co doslovně říká, a co přesně mu sděluje. Na tuto otázku odpovídá Griceova teorie *konverzačních maxim*. Komunikace se dle Gricea řídí určitými normativními principy či maximami, které jsou všechny podřazeny obecnému *principu kooperace*:

*komunikuje svůj příspěvek ke konverzaci tak, jak je – v její dané fázi – vyžadováno přijatým účelem nebo směřováním rozhovoru, do něhož jste zapojili.*²²

Co se pak týče jednotlivých konverzačních maxim, Grice rozznává čtyři jejich druhy (jakkoli připouští, že jich může být i více). Jsou to:

- (a) maxima kvantity:
1. Čiňte svůj příspěvek natolik informativním, jak je požadováno (pro současné účely konverzace).
 2. Nečiňte ho více informativním, než je požadováno.

22 Tamt., s. 222; překlad upraven.

Otázka významu

- (b) maxima kvality: *Snažte se, aby byl váš příspěvek pravdivý, tj.*
1. *Neříkejte něco, o čem se domníváte, že je to nepravdivé.*
 2. *Neříkejte něco, o čem nemáte dostatek přiměřené evidence.*
- (c) maxima vztahu: *Budte relevantní.*
- (d) maxima způsobu: *Budte jasní, tj.*
1. *Vyhýbejte se nejasnému vyjadřování.*
 2. *Vyhýbejte se víceznačnosti.*
 3. *Budte struční (vyhýbejte se zbytečné upovídání).*
 4. *Dávejte svým vyjádřením řád.*

Vrátíme-li se nyní třeba ke komunikační výměně, která se týká benzínu a garáží, roli v ní hraje především maxima relevance, jejíž dodržování na straně dotázaného se předpokládá. Věta

Hynek má čtrnáct dětí

na základě maximy kvantity zase implikuje, že Hynek má právě čtrnáct dětí (přestože by tato věta zůstala pravdivá i tehdy, pokud by Hynek měl třeba dvacet dětí).²³ Konverzační implikatury ale mohou být generovány nejen díky dodržování konverzačních maxim, nýbrž také jejich nedodržováním či porušováním, ovšem stále za předpokladu dodržování obecného *Principu kooperace* (pokud mluvčí porušuje některou z maxim zcela úmyslně, hovoří Grice o *exploataci* konverzačních maxim). Tak v případě výměny

23 Příklad uvádí Levinson, *Pragmatics*, s. 106.

VI, Grice: Intencionální sémantika

Žák: „Teherán je v Turecku, pane učiteli?“
Učitel: „A Londýn je, předpokládám, v Arménii.“

očividná nepravdivost odpovědi (tj. ostentativní porušení maximy kvality) implikuje, že učitel poukazuje na *žákův omyl*.²⁴

Konverzační implikatury Grice odlišuje od *konvenčních implikatur*, které jsou generovány na základě konvenčního významu užitého výrazu či obrátu. Grice ilustruje tento jev na případu větných spojek „ale“ a „tudíž“. Díky konvenčnímu významu těchto spojek mluvčí implikuje kontrast nebo vztah vyplývající mezi dvěma větami svého souvětí. Tak v souvětí

Byla chudá, ale počestná

mluvčí implikuje kontrast mezi vlastností být chudý a vlastností být počestný, zatímco v souvětí

Je Angličan, tudíž je statečný

implikuje, že Angličané jsou zpravidla stateční. Konvenční význam spojek „ale“ a „tudíž“ modifikuje obsah sdělení, ale tento obsahový příspěvek nelze zachytit slovním pravdivostním podmínkem: například věta „Byla chudá, ale počestná“ má totožné pravdivostní podmínky jako věta

Byla chudá a počestná

24 Tamt., s. 110. K dalším příkladům exploatace konverzačních maxim viz Grice, *Logika a konverzace*, s. 231–237. Pokud jde o samotný mechanismus interpretace konverzačních implikatur, viz tamt., s. 228 n.

(tj. z čistě logického hlediska jde v obou případech o konjunkci).²⁵ Jak Grice poznamenává, i kdyby se nakonec ukázalo, že indikovaný vztah mezi částmi souvětí mluvčího ve skutečnosti nenastává, přesto bychom neřekli, že mluvčí tvrdí něco *nepravdivého*.²⁶

VII. Inferencialismus Sellarse a Brandoma

Semantika pojmové role je vedle davidsonovské teorie významu a griceovské intencionální sémantiky dalším pokusem o teoretické zachycení jazykového významu. Předchůdcem a v jistém smyslu také inspiračním zdrojem tohoto typu teorie významu jsou známé úvahy Ludwiga Wittgensteina (1889–1951) o významu jako „způsobu užití“ obsažené v jeho knize *Philosophical Investigations (Filosofická zkoumání)*.¹ Wittgenstein se snaží ukázat, že když popíšeme způsoby, jimiž se nějaký výraz používá v rámci určitého jazykového společenství, řekli jsme tím více, co lze vůbec o významu tohoto výrazu říci. Význam výrazu není žádná entita: znát význam výrazu je prostě totéž, co umět jej vhodně užívat v příslušném společenství. Wittgenstein proto navrhuje, abychom jazykové výrazy chápali jako jakési nástroje, které se specifickými způsoby používají k dosahování rozmanitých účelů.²

K zachycení podstaty jazyka užívá Wittgenstein i jinou analogii: jeho používání se podle něj podobá hraní her. Hry jako fotbal a šachy jsou vymezeny sadami závazných pravidel, jež určují, které kroky jsou v rámci dané hry přípustné a které nikoli, případně stanovují jejich hodnotu (*gól, šach* apod.). Stejně tak, domníval se Wittgenstein, vyslovené či zapsané věty můžeme chápat jako

¹ Viz zejména Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, § 43.

² *Ibid.*, § 11.

²⁵ Tuto myšlenku ostatně vyjádřil již Frege, pro kterého spojka „ale“ patří k „osvětlením“ věty a není částí jejího smyslu – viz Frege, ‘O smyslu a významu’, s. 67.

²⁶ Viz Grice, ‘Utterer’s Meaning and Intentions’, s. 88, a též ‘Logika a konverzace’, s. 221 n. Je však otázkou, zda není celá kategorie konvenční implikatury chybně vymezena: srov. Bach, ‘Semantic Slack: What is Said and More’, odd. ‘Conventional Implicature?’

tahy v rámci našich „jazykových her“, které mají svá pravidla – i když na rozdíl od pravidel fotbalu a šachů nejsou pravidla jazykových her explicitně stanovována, nýbrž jsou spíše implicitně manifestována v jazykové praxi. K nepřebornému množství jazykových her patří například rozkazování a jednání podle rozkazu, líčení nějaké události, formulování hypotézy a její ověřování, vyměňování příběhu a jeho čtení, překládání, řešení příkladů, děkování, zpívání nebo zhotovování předmětu podle návodu.³ Z tohoto výčtu je zjevné, že hraní jazykových her není omezeno na striktně jazykové projevy, ale patří k nim i činnosti, které k používání jazyka vedou (vymyšlení příběhu), nebo z něj naopak plynou (ověřování hypotézy, zhotovování předmětu podle návodu). Jazykovým hráčem dle Wittgensteina chybí nějaká společná esence, existuje zde jen „složitá síť podobností, které se navzájem překrývají a kříží“.⁴

Wittgenstein nedal svým úvahám formu ucelené teorie významu – jeho odpor k systematickému filosofování je všeobecně známý. Někteří analytici filosofové se nicméně pokusili myšlenku významu jako funkce či role výrazu v jazyce vypracovat. „Sémantika pojmové role“ je ovšem jen ten nejobecnější zastřešující název pro rozmanité koncepce tohoto typu. Každá verze této teorie musí specifikovat povahu pojmové role jazykových výrazů, která konstituuje jejich význam. Tuto pojmovou roli můžeme například chápat v širokém smyslu: význam výrazu je determinován tím, jakou funkci tento výraz hraje v našem mentálním životě – v usuzování, smyslovém vnímání,

3 Tamt., § 23.

4 Tamt., § 66.

plánování, praktickém rozhodování atd.⁵ Alternativně je možné vyznačit v této celkové funkci jazykového výrazu jeden typ role, který má být z hlediska konstituce jeho významu centrální. Touto cestou se vydává *Semantika inferenční role* amerických filosofů Wilfrida Sellarse (1912–1989) a Roberta Brandoma (1950–), zkráceně označovaná jako *inferencialismus*; na tuto koncepci se v následujících oddílech zaměříme.

Sellarsův inferencialismus

Sellars, který je pokládán za jednoho z neoriginálnějších amerických filosofů, se domnívá, že chceme-li specifikovat význam jazykového výrazu, musíme určit jeho funkci v příslušném jazyce. Ukazuje to na příkladu dvou slov z odlišných jazyků. Slova „stůl“ a „table“ mají, jak říkáme, stejný význam. Podle Sellarse tím ve skutečnosti míníme to, že ta slova mají v češtině a v angličtině stejnou funkci. Proto se Sellars domnívá, že věty formy

— znamená ...

nevztahují jazykové výrazy na levé straně k mimojazykové realitě, případně k jiným jazykovým výrazům, nýbrž tvoří prostředek jejich *funkční klasifikace*: pravá strana takových vět *ilustruje* funkci slova na straně levé. Sellars zavádí nový druh zápisu: vložíme-li nějaké slovo do teček, tak jako ve větě

‘table’ je ‘stůl’.

5 Viz například Greenberg a Harman, ‘Conceptual Role Semantics’.

dáme tím najevo, že nás na něm zajímá výhradně jeho funkce, jejíž objasnění objasňuje i jeho význam.⁶

Co když se ale nespokojíme s možností ilustrovat funkci jednoho výrazu pomocí jiného a budeme chtít vědět, v čem vlastně ona funkce výrazu v rámci daného jazyka spočívá? Sellars je přesvědčen, že rolí, která konstituuje význam jazykového výrazu, je jeho role v platných inferencích. K porozumění jazyku a komunikování jeho prostřednictvím podle inferencialisty patří více než jen to, že lidé nějakým typickým způsobem reagují na své okolí. Takto totiž může na okolí reagovat třeba i kus železa, který ve vlhku zreziví, v suchu nikoli. Z pouhé reakce na okolí se stává jazykový akt teprve tehdy, když jsme tento akt schopni začlenit do inferenčně strukturovaného „logického prostoru důvodů“.⁷ Pojmy, vyjadřované výrazy přirozených jazyků, vstupují v soudech, které jsou ze své povahy „uzpůsobeny“ k tomu, aby vstupovaly do úsudků. Sellarsovu metaforu logického prostoru důvodů tedy můžeme doslovněji vyložit tak, že má-li něco být jazykovým výrazem, který vyjadřuje pojem a má určitý sémantický obsah, musí to být schopné vystupovat v promísách a závěrech platných úsudků.⁸ Vyznačit inferenční roli výrazu tedy znamená identifikovat jeho „inferenční potenciál“, tj. specifikovat množinu platných vyvození, v nichž tento výraz může vystupovat.

6 K dalším podrobnostem viz Sellars, „Význam jako funkční klasifikace“, zejm. odd. 4–6; srov. též Peregrin, *Význam a struktura*, s. 169–179.

7 Viz Sellars, *Empiricism and the Philosophy of Mind*, zejm. odd. 36.

8 Toto dle Sellarse platí pro všechny druhy soudů, například i pro vějmové soudy typu „Tohle je červené“. Tento soud nemusí sloužit pouze jako premisa nějakého úsudku, ale může sám plynout například z vět „Vidím před sebou něco červeného“, „Můj vnímavací aparát funguje správně“ a „Podmínky osvětlení jsou přiměřené pro správné vnímání barev.“

Ne všechny „tahy“ pomocí jazykových výrazů jsou ovšem inferenční povahy: Sellars hovoří také o *vstupních jazykových přechodech* (tedy o jazykových reakcích na mimojazykové podněty, například na zahlédnutí něčeho červeného) a opačně zaměřených *výstupních jazykových přechodech* (tedy o mimojazykových reakcích na řečové jednání, k nimž patří například uposlechnutí vydaného rozkazu).⁹ Pro účely *teoretického zachycení* jazykového významu jsou však centrálními přechody typu *jazyk-jazyk*, které mají dle Sellarse inferenční povahu. A existují i takové výrazy, jejichž význam lze vymežit *výhradně* pomocí inferenčních přechodů typu jazyk-jazyk. Těmito výrazy jsou *logické* výrazy, například spojka „ \wedge “ pro konjunktci. Význam těchto výrazů lze stanovit pomocí souboru inferenčních *pravidel zavedení a pravidel eliminace*.¹⁰ V případě spojky „ \wedge “ jsou pravidla zavedení a eliminace následující:

1.
$$\frac{P, Q}{P \wedge Q}$$
2.
$$\frac{P \wedge Q}{P}$$
3.
$$\frac{P \wedge Q}{Q}$$

9 Sellars, „Význam jako funkční klasifikace“, s. 92.

10 Původem této myšlenky je německý matematik a logik Gerhard Gentzen (1909–1945).

Toto vyvození se zjevně týká sémantického obsahu termínů „nachový“ a „barevný“.¹³ Jiné příklady materiálně správných vyvození:

Pokud je Londýn na západ od Prahy, pak je Praha na východ od Londýna;

Kdykoli blesk, vzápětí hrom.

Naopak, příkladem materiálně nesprávné inference může být třeba vyvození

Tento míč je červený, tudíž je zelený.

To, že termíny přirozených jazyků figurují v materiálně správných inferencích (a nefigurují v materiálně nesprávných inferencích) není dle Brandoma jen užitečným vodítkem k odhalení jejich obsahu, který by byl fixován nezávisle na těchto inferencích, nýbrž je to pro tento jejich obsah *konstitutivní*. Ten aspekt významu jakéhokoli mimologického výrazu, který se netýká přechodů svět-jazyk a jazyk-svět, proto může být ztotožněn s jeho materiálně inferenčním potenciálem, tj. s množinou všech materiálně správných inferencí, do nichž mohou vstoupit věty, jež daný výraz obsahují.¹⁴

Brandom dále upozorňuje na to, že u mimologických výrazů přirozených jazyků lze nalézt cosi analogického pravidlům zavedení a eliminace výrazů logických. U mi-

¹³ Pojem materiálně správné inference nesmíme směřovat s pojmem *materiální implikace* využívaným ve formální logice.

¹⁴ Z toho je zřejmé, že dle inferencialisty není význam jakéhokoli výrazu konstituován izolovaně, nýbrž společně s významem nespecifikovaného počtu dalších výrazů. Můžeme to říci i tak, že kdokoli rozumí nějakému výrazu, nutně rozumí i mnoha dalším výrazům.

První pravidlo konjunktivy zavádí, zbývající dvě ji eliminují. Tato pravidla dohromady vyčerpávajícím způsobem specifikují roli výrazu „ \wedge “, a *eo ipso* jeho význam. Jsou přitom formulována inferenčně, tj. pomocí jednoznačné specifikace toho, co z čeho vyplývá. Jakmile by byla tato pravidla pro zavedení a eliminaci výrazu „ \wedge “ jakkoli pozměněna, změnil by se tím automaticky i jeho význam.

Brandomovo rozpracování

Význam logických výrazů tedy inferenční strategie zvládná zachytit s elegantní stručností. Inferencialista by ale chtěl nějakým analogickým způsobem vyložit i význam ostatních, mimologických výrazů přirozených jazyků. Jak to učinit? Používání většiny termínů přirozeného jazyka („strom“, „počítač“ atd.) se přece žádnými obdobnými pravidly pro zavádění a eliminaci neřídí.

Tohoto problému se chopil Robert Brandom, který na Sellarse navazuje a jeho inferenční sémantiku dále rozpracovává.¹¹ Klíčovým pojmem teorie významu je pro Brandoma pojem *materiálně správné inference*.¹² Vyvození, která jsou materiálně správná, se totiž – na rozdíl od čistě formálních vyvození, která vymezují obsah logických výrazů – týkají obsahu mimologických výrazů, které v nich figurují. Vezměme si příklad takového materiálně správného vyvození:

Je-li nějaký předmět nachový, pak je barevný.

¹¹ Brandom svou verzi inferencialismu představil nejprve v rozsáhlé knize *Making It Explicit*, později podstatně stručněji v práci *Articulating Reasons*. V češtině je dostupný jeho článek 'Rozum, vyjádření a filosofie'.

¹² Důležitost tohoto pojmu pro výklad obsahu pojmů a významu jazykových výrazů ale zdůrazňoval již Sellars; viz jeho článek 'Inference and Meaning'.

mologických výrazů totiž můžeme hovořit o *správných okolnostech* uplatnění výrazu a o *správných důsledcích* jeho uplatnění. Ke správným okolnostem uplatnění věty „Prší“ patří kupříkladu to, že vidím či jinak vnímám, že z oblohy padá déšť, zatímco ke správným důsledkům uplatnění téže věty patří to, že když tuto větu v mé přítomnosti někdo vysloví a já se zrovna chystám ven, vezmu si s sebou deštník.¹⁵ Všimněme si, že tímto způsobem lze do vymezení významu jazykových výrazů vtáhnout příslušné partie neязыkové reality, jejichž důležitost pro fungování řeči zdůrazňoval již Wittgenstein. Brandom proto zdůrazňuje, že jeho inferencialismus není inferencialismem úzkého typu (neboli *hyperinferencialismem*), který za významově konstitutivní pokládá čistě jen inferenčně chápané přechody typu jazyk-jazyk (a který, jak jsme viděli, dokáže adekvátně postihnout významy logických výrazů), a chápe inferenčně v širším smyslu, jako něco, co může prostřednictvím jazykových aktů propojovat i neязыkové okolnosti uplatnění výrazu s důsledky jeho uplatnění. Této formě teorie významu Brandom říká *silný sémantický inferencialismus*; podstatu této teorie můžeme shrnout tak, že inferenční role výrazu v *tomto širším smyslu* je nejen nutná, ale i dostačující pro vymezení jeho významu.¹⁶

Kompetentní užívání jazyka má podle Brandoma strukturu „hry, při které požadujeme a poskytneme důvody“. Hrát tuto hru znamená především „vést si prů-

15 Brandom samozřejmě netvrdí, že kdýkoli zahlednu padající kapky deště, musím říci „Prší“, nebo že kdýkoli takovou větu někde zaslechnu, musím si okamžitě připravit deštník. Klade důraz spíše na slovo *správně*; jde mu o to, že některé reakce je možno z normativního hlediska označit za přiměřené či přípustné, jiné nikoli.

16 Brandom, 'Inferentialism and Some of Its Challenges', s. 658.

běžné záznamy (*to keep score*) o tom, k čemu jsou různí mluvčí zavázáni a oprávněni¹⁷ – rozumí se různí mluvčí včetně nás samých. Učiní-li někdo v komunikaci určité tvrzení, zavazuje se zároveň k tomu, že toto tvrzení obhájí vůči možným námitkám druhých; toto obhájení má přitom dle inferencialistů typicky formu vyvození, v němž je to, co se tvrdí, korektně vyvozeno z toho, co je již komunikujícími přijímáno. Zároveň platí i to, že vyvozením daného tvrzení mluvčí ztrácí nárok tvrdit něco, co je s ním inkompatibilní. Naproti tomu papoušek, který se naučí vydávat zvuky „Toto je červené“ v přítomnosti červených věcí, jazykem nemluví, protože jeho zvuky, jakkoli vydávané za správných okolností, nejsou součástí žádné inferenčně strukturované hry na požadování a poskytování důvodů.¹⁸

Zajímavým rysem Brandomovy koncepce je to, že materiálně správné inference jsou v jejím rámci chápány jako takové inference, které jsou v praxi uživatelů jazyka za správné *brány*. Brandom proto navrhuje zaměřit se na *praktické postoje* mluvčích k materiálním inferencím – a právě v tomto ohledu naplňuje ono wittgensteinovské krédo, že význam výrazu je způsobem jeho užívání v rámci určité jazykové komunity. Správnost toho či onoho vyvození lze tedy vyloužit jedině poukazem na aktuální inferenční praktiky komunikujících, nikoli odvoláním se na nějakou na inferenční praxi nezávislou zárukou toho, že příslušné vyvození zachovává pravdivost. V chodu jsou tyto inferenční praktiky udržovány tím, že správné materiálně inferenční tahy jsou v rámci příslušné komunity podporovány, nesprávné naopak sankciono-

17 Brandom, *Articulating Reasons*, s. 166.

18 Brandom, *Making It Explicit*, s. 89.

vány (například už jen tím, že je mluvčí označen za nekompetentního).¹⁹ U Brandoma proto můžeme hovořit o primátu praxe a o pragmatistickém pojetí jazyka: to, že lidé jazykovým výrazům rozumějí, se projevuje v tom, jak je užívají, nikoli v tom, že dovedou jejich význam nějak vyložit či popsat.

Problémy inferencialismu

Patrně největší výzvou pro inferencialistickou teorii významu je odlišení těch materiálně správných inferencí, které konstituují význam určitého výrazu, od těch, které k této konstituci nepřispívají. Každé materiálně správné vyvození se sice týká obsahu užitých mimologických výrazů, ale nemusí se týkat čistě tohoto obsahu. Do hry totiž mohou vstoupit dodatečné empirické informace; například vyvození

Je 23:02, takže jsem zmeškal poslední vlak do Londýna

se týká obsahu užitých mimologických výrazů, avšak neopírá se výhradně o obsah těchto výrazů, nýbrž také o jízdní řád Britských drah.²⁰ Kromě toho, jak upozorňují Jerry Fodor a Ernest Lepore,²¹ patrně nejvýraznější současní kritikové sémantického inferencialismu, pokud bychom za významově konstitutivní pokládali všechny správné inference, v nichž nějaký výraz figuruje, pak by

19 Je však třeba dodat, že Brandom na některých místech svých prací uvádí, že není nutné, aby tyto inferenční praktiky byly sociálně sdíleny, resp. že každý může dodržovat své vlastní inferenční praktiky, pokud mu při tom ostatní rozumějí. Srov. k tomu Macbethová, 'Inference, Meaning, and Truth in Brandom, Sellars, and Frege', odd. 1.

20 Autorem příkladu je Ian Rumfitt, 'Review of *Making It Explicit*', s. 439.
21 'Brandom Beleaguered', s. 678, pozn. 6.

začalo být nejasné, proč je význam logických termínů determinován čistě pravidly pro jejich zavedení a eliminaci a nikoli dalšími platnými inferencemi, v nichž tyto výrazy také vystupují, jako například inferenci

Existují-li stromy a židle, pak existují židle

(nehledě na to, že takových platných inferencí je potenciálně nekonečně mnoho, takže bychom význam, a to i význam logických výrazů, museli pokládat za principiálně otevřený). Inferencialisté tedy, zdá se, potřebují nějaké obecné kritérium pro vyčlenění těch materiálně platných inferencí, které jsou konstitutivní z hlediska významu výrazu.²²

Určitým způsobem, jak takový relevantní inferenční potenciál výrazu vymezit, je přijmout nějakou obdobu Kantovy distinkce mezi analytickými a syntetickými pravdami. Analytické inference, mohlo by se říci, přispívají k determinaci významu užitého výrazu, syntetické inference nikoli. Mnoho filosofů v čele s W. V. O. Quinem však soudí, že žádnou takovou obecnou distinkci nary-

22 Zúžení celkového inferenčního potenciálu výrazu na nějaký relevantní soubor inferencí je namístě i z toho důvodu, že různí mluvčí se v praxi liší v tom, jakou na celkovém inferenčním potenciálu jakéhokoli termínu vezmeme si třeba slovo „pes“: každý člověk bude vzhledem ke svým zkušenostem se psy a svým názorům na ně disponován přijmout určitý soubor vyvození, která se psů týkají, tento soubor však s největší pravděpodobností nebude mít přesný protějšek v analogické množině vyvození kohokoli druhého. Tyto soubory inferencí se samozřejmě budou do značné míry překrývat, ale ne dokonale. Kdybychom tudíž ztotožnili význam slova s jeho celkovým inferenčním potenciálem v jazyce, museli bychom se smířit s tím, že žádní dva uživatelé tohoto slova tento význam nesdílí. To koliduje s faktem, že existují veřejné jazyky, u nichž se takové intersubjektivní sdílení významu předpokládá.

sovat nelze.²³ Stručně řečeno, podstatou této skepse je pochybnost o tom, že by bylo možné odlišit ty inferenční, které specifikují význam nějakého výrazu, od těch, které jen zaznamenávají nějaké obecně přijímané empirické informace o předmětech, k nimž daný výraz referuje. Je to, že je pes savec, prostě součástí významu slova „pes“, takže je vyvození

Toto je pes → Toto je savec

analytické? Anebo ta inference jen zaznamenává určitý širce přijímaný empirický poznatek o psech, a je tak syntetickou inferencí, která k samotné determinaci významu slova „pes“ nepřispívá? Tato nejasnost se týká i některých příkladů, které uvádí Brandom sám: například od Sellarse vypůjčené materiální vyvození „Kdykoli blesk, vzápětí hrom“ je správné proto, že se opírá o empirickou indukci, a je tedy činěno pravdivým nejen sémantickým obsahem užitých mimologických výrazů, ale i povahou světa.²⁴ Brandom sám ostatně žádnou obdobu rozlišení mezi analytickými a syntetickými inferencemi nepředkládá; podle všeho se rozhodl přijmout kontroverzní názor, že z hlediska sémantického obsahu mimologických výrazů jsou relevantní skutečně všechny materiálně správné inferenční – a tedy i ty, které intuitivně vzato nejsou pro tento účel vhodné, protože se týkají empirických okolností.²⁵

Jiná námitka se týká toho, zda pouhé zapojení slova do příslušné inferenční sítě vět dokáže způsobit, aby toto slovo skutečně bylo o něčem, aby k něčemu referovalo.

²³ Quineovou kritikou této distinkce se budeme podrobně zabývat v níhledující kapitole.

²⁴ Viz například Fodor a Lepore, 'Brandom's Burdens', s. 470 n.

²⁵ Viz k tomu Brandom, *Making It Explicit*, část II, případně též, 'Inferentialism and Some of Its Challenges', odd. 4–5.

tento problém vystává před všemi filozofy, kteří chápou význam výrazu jako způsob jeho užití, tedy i před Wittgensteinem. V šachu jsou dána pravidla, která mj. stanovují přípustné způsoby, jak táhnout koněm, střelcem apod., ale to ještě šachovým tahům nepropůjčuje žádnou referenci v jazykovém smyslu. Analogicky, není jasné, proč by to, že jsou jazykové výrazy nějakým typickým způsobem používány, mělo těchto výrazům propůjčit jakkoli *sémantické* vlastnosti. Určitou naději pro teoretiky pojmové role je snad představa, že jazykové výrazy, které jsou *plně integrované* do neязыkového sociálního kontextu situací, dějů a předmětů, nabudou schopnosti referovat prostě už jen tím, že se budou odehrávat *uprostřed* těchto situací, dějů a předmětů – tak jako v oně slavné jazykové hře Wittgensteinových dělníků, z nichž jeden říká „kostka“, „sloup“, „deska“ nebo „trám“ a druhý mu nosí příslušný materiál.²⁶ Otázkou je, zda tato odpověď mlčky nepředpokládá, že výrazy se týkají těchto mimojazykových skutečností proto, že *již mají schopnost referovat*. Brandom je nicméně přesvědčen, že jeho inferencialismus jazykovou referenci nepředpokládá, nýbrž vysvětluje. To, že jsou mimologické jazykové výrazy o něčem – že mají „reprezentační dimenzi“, jak by to řekl – podle něj nelze objasnit dříve či nezávisle na tom, že tyto výrazy vstupují do materiálně správných inferencí. Naopak, inferenční teorie sémantického obsahu – pokud ji budeme chápat v Brandomově širokém smyslu, tj. jako týkající se i přechodů typu svět-jazyk a jazyk-svět – nám o této reprezentativní funkci jazyka řekne vše podstatné.

V literatuře se objevila i následující námitka. Inferenční je primárně artikulována pro věty, protože jen ty mohou

²⁶ *Filozofická zkoumání*, § 2.

figurovat jako premisy a závěry úsudků. Inferencialismus tak vysvětluje význam jednotlivých větných složek (jednotlivých slov či slovních spojení) jaksi nepřímou, totiž pomocí inferencí, do nichž mohou vstupovat věty, které tyto složky obsahují. Je to typ sémantické teorie „seshorní dolů“, postupující od významu vět k významu subsentenciálních výrazů, nikoli typ „zdola nahoru“. Uspokojivá sémantická teorie, ať už je založena na jakýchkoli principech, nicméně musí učinit zadost nám již dobře známému faktu jazykové kompozicionality – tj. musí ukázat, jak význam složených výrazů a vět závisí na významu jejich složek a na způsobu spojení těchto složek. Jak ale upozorňují Fodor a Lepore, inferenční role složených výrazů a vět nemusí být determinována inferenční rolí jejich konstituent. Vezměme si složený výraz „hnědá kráva“. Jeho sémantický obsah by měl být determinován významy výrazů „hnědá“ a „kráva“, spolu se způsobem jejich spojení. Představme si nyní, že věřím, že hnědé krávy jsou nebezpečné, takže mám sklon přijímat vyvození

(K) Je-li něco hnědá kráva, pak je to nebezpečné.

Toto vyvození je součástí inferenční role složeného výrazu „hnědá kráva“ v mém jazyce, avšak zdá se, že to, že mám sklon je přijímat, není dáno inferenčními rolemi atomických výrazů „hnědá“ a „kráva“ v mém jazyce (jelikož nevěřím ani tomu, že hnědé věci obecně jsou nebezpečné, ani tomu, že krávy obecně jsou nebezpečné), tak jako je jejich inferenčními rolemi v mém jazyce dáno třeba to, že mám sklon přijímat vyvození

Je-li něco hnědá kráva, je to hnědé zvíře.²⁷

²⁷ Fodor a Lepore, *Hollism: A Shopper's Guide*, s. 177.

Fodor a Lepore z toho vyvozují, že inferencialismus, alespoň ten Brandomův, nemůže být korektní sémantickou teorií.²⁸

Závěrem se zastavme u Brandomovy myšlenky, že pro jazyk je konstitutivní inferenčně strukturovaná hra, při níž požadujeme a poskytujeme důvody pro vykonání tvrzení. Položme si otázku, jaká je vlastně pointa této hry a co přesně by se bez ní nemohlo obejít. Brandom tvrdí, že pokud bychom takovou hru nehráli, nedalo by se o nás říci, že jsme racionální bytosti, jež disponují pojmy a dokáží používat řeč, nikoli jen vydávat nějaké smysluplné, byť artikulované zvuky. To ale znamená, že pravidla a tahy této hry musí přímo souviset se samotným obsahem pojmů a významem jazykových výrazů: jediné to, že tuto hru umím hrát, dokládá, že obsahu užitých pojmů a významu užitých výrazů *rozumím*. Nezdá se však, že by tomu tak skutečně bylo. Za prvé, požadování a udávání důvodů hraje v běžné komunikaci poměrně limitovanou roli, takže není zřejmé, proč bychom na ně měli klást takový důraz, jako to dělá Brandom. A za druhé, pokud už v běžné jazykové praxi na nějaké udávání důvodů pro vykonání tvrzení dojde, mají tyto důvody často formu předložení důkazů, které *nemají inferenční povahu*:

A: „Tvrdím, že Sean Connery nosí paruku.“

B: „Proč to tvrdíš?“

A: „Protože sedí támhle u stolu a tu paruku má na hlavě.“

²⁸ K možné inferencialistické odpovědi na tento problém viz McCullagh, „Do Inferential Roles Compose?“

V tomto případě se nedá říci, že A to, že Connery nosí paruku, vyvodil z toho, že to vidí; A prostě vidí Conneryho s parukou na hlavě a ve svém tvrzení to veřejně zaznamenává. Brandom by pravděpodobně řekl, že to není to předkládání důvodů, které má na mysli. Není však jasné, jak by to jeho předkládání důvodů mělo vypadat. Namítat by se v neposlední řadě dalo i proti samotné myšlence, že některá jazyková hra je z hlediska konstituce a chápání sémantického obsahu jazykových výrazů centrální a ostatní jsou víceméně marginální. Proti tomu by ostře protestoval již Wittgenstein. Pro něj je požadování a podávání důvodů jen jednou z mnoha jazykových her a nemá smysl povyšovat ji nad jazykovou hru kladení otázek, vydávání rozkazů nebo zpívání ukolébavek. Představa nějaké „centrální“ jazykové hry je podle něj iluzorní výplod přehnaného filosofického zobecňování, před nímž opakovaně varoval.

VIII. Quine I: Analytické a syntetické

Zatímco předchozí kapitoly byly věnovány pokusům o vybudování systematické teorie významu, nyní dostanou prostor skeptické úvahy nejen o teorii významu, ale o pojmu jazykového významu vůbec. Autorem těchto úvah, které se týkají nemožnosti obecného rozlišení mezi analyticky a synteticky pravdivými větami a neurčitosti jazykového významu, je americký filosof Willard Van Orman Quine (1908–2000).

V této kapitole se zaměříme na rozlišení mezi analyticky a synteticky pravdivými větami.¹ Kant chápal analytickou větu jako takovou větu, jejíž predikát je již obsažen v jejím subjektu. Například pojem rozprostraněnosti je obsažen v pojmu vody, a proto je věta

Voda je rozprostraněná

analytická. Naproti tomu, věta

Mám mokré deštník

je syntetická: obsahuje empirickou informaci o světě, protože pojem mokrosti není obsažen v pojmu mého deštníku. Filosofové tzv. *logického empirismu* odmítají některé části Kantova systému, například celou kategorii syntetického apriori, zachovávají nicméně pro své filoso-

¹ V textu budu místo „analytický pravdivá věta“ a „syntetický pravdivá věta“ psát jen „analytická věta“ a „syntetická věta“.

fické účely obecné rozlišení mezi analytickými a syntetickými větami. Oblast analytických pravd přitom rozšiřují i mimo kategorii subjekt-predikátových vět a považují za analytické i matematické či logické pravdy a rovně věty, jejichž pravdivost je garantována vztahem *synonymie* mezi jejich složkami. Posledně jmenovaný typ vět lze převést na logické pravdy pomocí jednoduché metody: stačí, když v těchto větách vhodné nahradíme synonymní mlogické termíny. Například větu

(V₁) Všichni svobodní mládenci jsou neženatí muži

lze pomocí záměny synonym „svobodný mládenec“ a „neženatý muž“ převést na větu

(V₂) Všichni neženatí muži jsou neženatí muži,

což je logická pravda formy

$$\forall x (Px \leftrightarrow Px)$$

Můžeme říci, že analytické věty jsou v tomto pojetí *pravdivé čistě na základě významu* svých termínů a bez ohledu na uspořádání světa.

Carnapovy pokusy o rozlišení analytických a syntetických vět

Obhajování distinkce mezi analytickými a syntetickými větami, které je pro logické empiristy typické a proti němuž Quine vystoupil, můžeme stručně demonstrovat na příkladu díla německého filosofa Rudolfa Carnapa (1891–1970).

Podle Carnapa z třicátých let dvacátého století je úlohou filosofa studium jazyka vědy, resp. zřehlednění jeho *logické syntaxe* – systému pravidel, jimiž se užívání všech výrazů tohoto jazyka řídí. Tato pravidla tvoří *pravidla pro utváření vět* pomocí výrazů nějakého jazyka *L* a *pravidla pro transformaci* těchto vět. První druh pravidel specifikuje, co je dobře utvořená věta *L*, druhý umožňuje vyvozovat jedny věty z druhých, resp. udává, za jakých podmínek je nějaká věta důsledkem jiné věty či vět.² Těmto dvěma druhům pravidel říká Carnap souhrnně *L-pravidla*; ostatní pravidla, *P-pravidla*, mají status empirických hypotéz (příkladem jim například fyzikální či biologické zákony). *L-pravidla* jsou v Carnapově knize *Logische Syntax der Sprache* (*Logická syntax jazyka*, 1934) chápána čistě syntakticky a jsou navrhována pro umělé vytvoření, nikoli přirozený jazyk. Chceme-li stanovit, kdy je věta jazyka *L* dobře utvořená, nepotřebujeme znát významy jejích termínů, ale jen to, že jsou to výrazy *L* a že jsou vzhledem ke svým gramatickým kategoriím správně uspořádány; a stejně tak to, zda je věta *B* odvoditelná z věty *A* můžeme opět stanovit čistě pomocí úvah, které jsou syntaktické v širším smyslu tohoto slova.³ Takto syntakticky pak můžeme definovat i analytickou větu: věta *S* je v *L* analytická, pokud je *pravdivá čistě na základě transformačních L-pravidel L*, tzn. pokud ji lze vyvodit z jakékoli věty *L*. Je-li nějaká věta správně utvořená, avšak její pravdivostní hodnotu nelze

² Podobnost této myšlenky s teorií sémantického inferencialismu, které jsem se věnovali v předchozí kapitole, není čistě náhodná: viz například Sellarsův podrobný rozbor Carnapových názorů v článku 'Inference and Meaning'.

³ Carnap, 'Logická syntax jazyka (I)', s. 46: „Je-li nějaká věta sestavena takovým a takovým způsobem ze znaků a jiná věta nějakým jiným takovým a takovým způsobem, pak lze druhou větu odvodit z první.“

určit čistě na základě transformačních L-pravidel L , je (t) syntetická věta.⁴

Pod vlivem Tarského prací k formalizaci sémantiky však Carnap později, například v knize *Meaning and Necessity* (*Význam a nutnost*, 1947; druhé, rozšířené vydání 1952), přechází od čistě syntaktického pojetí jazyka k poetické sémantickému. K systému pravidel každého „sémantického jazykového systému“ patří vedle pravidel tvoření, která vymezují přípustné formy vět, zejména

- (1) pravidla *designace* pro individuové konstanty a predikátové výrazy
- (2) pravidla *pravdivosti*, která definují predikát „být pravdivý v S “.⁵

Soubor pravidel designace jazykového systému S , tedy pravidel typu

„ s “ je symbolický překlad výrazu „Walter Scott“
 „ Dx “ – „ x je dvounohé“,

a pravidel pravdivosti typu

Věta „ A v B “ je pravdivá v S právě tehdy, když alespoň jedna její komponenta je pravdivá

podává *interpretaci* každé věty tohoto systému.

Tato změna hlediska sebou přináší nové, sémantické pojetí analytické věty. Podle *Významu a nutnosti* je věta *L-pravdivá*, pokud je její pravdivost dána sémantickými

4 K dalším podrobnostem viz Carnap, *Logische Syntax der Sprache*, § 14, případně též, „Testovatelčnost a Smysl“, s. 34–36.

5 *Meaning and Necessity*, §§ 1 a 2.

pravidly daného jazykového systému, bez jakéhokoli ohledu na mimojazykovou fakta.⁶ Pojem *L-pravdivosti* je Carnapův ekvivalent pojmu analytickosti – ekvivalent, který intuitivní a poněkud vágní pojem analytickosti explikuje zcela precizním způsobem. Zatímco tedy v *Logické syntaxi* je analytickost definována pomocí syntakticky chápané relace vyplývání, ve *Významu a nutnosti* se již explicitně hovoří o sémantických vztazích mezi výrazy příslušného jazyka. Nás bude v souvislosti s Quineovou kritikou zajímat především tato sémantická koncepce analytickosti.

Quineova kritika Carnapa

Carnap se tedy v různých obdobích své tvůrčí kariéry pokouší vypracovat zcela obecné rozlišení mezi analytickými a syntetickými větami: ať už zvolíme čistě syntaktickou metodu, nebo vezmeme v úvahu sémantické hodnoty výrazů, u každé věty L by mělo být možné stanovit, zda ji v závislosti na přijatém systému pravidel máme zařadit do třídy analytických, nebo syntetických vět.⁷ Quine představu takto obecného rozlišení odmítá. Přiznává sice, že pojem logické pravdy lze precizně vymezit.⁸ Třída analytických pravd je však širší než třída pravd

6 Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 10.

7 Je ovšem třeba zdůraznit, že Carnapův postoj k *L-pravidlům* je v syntaktickém i sémantickém období naprosto liberální: tato pravidla můžeme libovolně měnit *dle potřeby*. Jedna a táž věta může být v jazyce L analytická, zatímco v jiném jazyce, jenž je konstituován jinou sadou pravidel, může být syntetická.

8 Logická pravda je taková pravdivá věta, ve které se pouze logické výrazy vyskytují *esenčně* – tzn., že ať už na pozici mimologických termínů v takové větě dosadíme jakékoli jiné termíny (ze stejné gramatické kategorie), nezmění se tím její pravdivost. Viz Quine, „Carnap and Logical Truth“, s. 110.

logických, takže potřebujeme nové, avšak obdobně přeznané kritérium pro její vymezení. Quine postupuje tak, že probírá různé pokusy o předložení takového kritéria a sledává je všechny neuspokojivými.

Jedním způsobem, jak bychom třídu analytických vět nějakého jazyka mohli vyčlenit, by bylo je prostě všechny postupně vyjmenovat. Tato metoda ale nepodává žádné vysvětlení toho, co je všem analytickým větám společné a Quine takové vysvětlení celkem pochopitelně požaduje. Carnap, jak zaznělo, navrhuje chápat L-pravdivé věty jako takové věty, které jsou pravdivé čistě na základě sémantických pravidel příslušného jazykového systému. To je však jen neformální vymezení, nikoli přísná definice. Carnap proto v knize *Význam a nulnost* navrhuje definovat L-pravdivost pomocí pojmu *popisu stavu*. Popis stavu pro jazyk *L* je třída vět *L*, která pro každou atomickou větu *L_i* sestávající z individuové konstanty a predikátu, obsahuje buď tuto větu, nebo její negaci, ale nikoli obojí zároveň, a neobsahuje žádné další věty. Taková třída vět se nazývá popisem stavu, protože

zjevně udává kompletní popis možného stavu univerza individuů vzhledem ke všem vlastnostem a vztahům vyjádřeným predikáty daného systému.⁹

Říci o nějaké větě, že je pravdivá v nějakém popisu stavu, znamená, že by byla pravdivá, pokud by byl pravdivý tento celý popis, tj. pokud by byly pravdivé všechny atomické věty, které k němu patří. Nyní můžeme přikročit k definici L-pravdivosti:

9 Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 9.

(Lp) Věta *V* je L-pravdivá ($v L$) =_{Def} *V* je pravdivá v každém popisu stavu ($v L$).

Říká se, že věta „ $\forall x(Px \leftrightarrow Px)$ “ pravdivá ve všech popisech stavů, a tedy L-pravdivá. Ke stanovení její pravdivosti postačí soubor sémantických pravidel, nemusíme se odvolávat k žádným empirickým faktům. Věta je naopak syntetická (resp. *L-neurčitá*), pokud není ani L-pravdivá, ani L-nepravdivá (tj. nepravdivá ve všech popisech stavu $v L$).

Quine této definici analytické věty vytýká, že její pomocí vyčleníme opět jen třídu logických pravd, nikoli třídu všech analytických vět: například analytické věty, jejichž pravdivost je založena na stejnosti významu mezi výrazy, nelze touto metodou postihnout. Carnapova metoda

splní svůj účel pouze tehdy, jsou-li atomární výroky na rozdíl od výroků „Jan je svobodný mládenec“ a „Jan je ženatý“ vzájemně nezávislé. Jinak by totiž existoval popis stavu, ve kterém by výroky „Jan je svobodný mládenec“ a „Jan je ženatý“ byly oba pravdivé, a tudíž by se podle navrhovaného kritéria ukázalo, že výrok „Žádný svobodný mládenec není ženatý“ je syntetický a nikoli analytický. Kritérium analytičnosti založené na popisech stavů je proto použitelné pouze u takových jazyků, které neobsahují mimologické synonymní páry, jako například „svobodný mládenec“ a „neženatý muž“.¹⁰

Carnap na tuto námitku reaguje následujícím způsobem. Odvození věty (V_1) z věty (V_2) je založeno na předpokladu, že výraz „svobodný mládenec“ je synonymní s výrazem „neženatý muž“. Odkud se ale tento předpoklad

10 Quine, *Dvě dogmata empirismu*, s. 85; překlad mírně upraven.

bere? Carnap navrhuje, aby se vztah stejnosti významu, který nastává mezi danými výrazy, zachytil pomocí speciálního *významového postulátu*. Obohatíme-li takto systém sémantických pravidel o významové postuláty, které explicitně stanoví všechny sémantické vztahy mezi jeho mimologickými výrazy, budeme jejich pomocí schopni vyčlenit třídu všech analytických vět *L*. Významové postuláty mohou vypadat například takto:

$$\begin{aligned} (MP_1) \quad & \forall x(\text{Havran}x \rightarrow \text{Černý}x) \\ (MP_2) \quad & \forall x(\text{SvMlx} \rightarrow \text{Žen}x) \end{aligned}$$

Třidu analytických vět pak vymežíme takto: pokud je *K* konjunkce všech významových postulátů *L*, pak analytické pravdy jsou všechny věty *L*, které jsou z *K* logicky odvoditelné. Řečeno v Carnapově technickém žargonu, věta jazyka *L* je *L*-pravdivá vzhledem ke *K* právě tehdy, když je *L*-implikována množinou *K*. Věta

Jan je svobodný mládenec, a tudíž není ženatý

je logicky odvoditelná z (MP_2) , takže je v *L* analytická.¹¹

Je třeba upozornit, že formulace významových postulátů není u Carnapa chápána jako něco, čemu by předcházelo rozpoznání již existujících sémantických vlastností výrazů jazykového systému, například nějakého existujícího přirozeného jazyka. Naopak, záleží výhradně na rozhodnutích tvůrce systému, jenž může sémantické vztahy mezi jeho výrazy nadefinovat dle libosti.¹² Když

11 Viz Carnap, 'Významové postuláty', s. 244–248.

12 To, jakým způsobem by se analytčnost dala zachytit v přirozeném jazyce, v němž sémantická pravidla nejsou explicitně stanovena, a slova tak nemají žádný jasně definovaný význam, je jinou věcí. Stručně řečeno,

tedy Quine prohlašuje, že dosavadní pokusy o vysvětlení pojmu synonymie, jehož pomocí by se dala analytčnost definovat, spíše tento sémantický vztah již předpokládají, není vůči Carnapovi zcela fér. Jeho námitka, že lexikograf, který ztotožňuje obsah výrazů „svobodný mládenec“ a „neženatý muž“, resp. definuje svobodné mládence jako neženatého muže, se opírá o existující vztah synonymie v češtině (neboť jeho úkolem je takové empirické vztahy mezi výrazy příslušného jazyka zaznamenávat, nikoli vytvářet),¹³ je sice přesvědčivá, leč irelevantní: Carnap o přirozených jazycích nehovoří. Quine však tvrdí, že analytčnost je problematická i tehdy, když se omezíme na uměle vytvořené jazykové systémy, tak jak to Carnap požaduje. Pokud totiž v rámci uměle vytvořeného jazykového systému pomocí speciálních sémantických pravidel vyčleníme třídu pravdivých vět, jimž budeme říkat „analytické“, ještě tím nepředložíme žádné obecné vysvětlení toho, co to pro jakoukoli větu znamená být věťou analytickou, ale pouhý seznam vět. Věťám této třídy bychom místo „analytické pravdy“ stejně dobře mohli říkat třeba „pravdy typu *K*“, abychom nevzbuzovali dojem, že byl pojem analytčnosti touto procedurou objasněn. Ve skutečnosti jsou podle Quinea sémantická pravidla vyčleňující analytické věty nějakého uměle vytvořeného jazykového systému

zajímavá v té míře, v jaké již pojmu analytčnosti rozumíme. K pochopení tohoto však nepřispívají.¹⁴

synonymii v přirozeném jazyce můžeme dle Carnapa zachytit teprve tehdy, když jsme na základě speciálních konvencí korelovali jeho výrazy s výrazy nějakého uměle zkonstruovaného jazyka. K podrobnostem viz Elbbs, *Rule Following and Realism*, § 57–59.

13 Quine, 'Dvě dogmata empirismu', s. 86.

14 Tamt., s. 97.

Analytičnost v přirozených jazycích

Nechme nyní spory Quinea s Carnapem o analytičnost stranou a zamysleme se nad otázkou, jakou formu by mělo mít přijatelné vysvětlení pojmu analytické věty v rámci *přirozeného* jazyka. Určitou naději by mohlo skýtat vymezení synonymie pomocí zaměnitelnosti výrazů s totožnou extenzí a následné vysvětlení analytičnosti pomocí takto vymezené synonymie. Tento projekt je ale dle Quinea předem odsouzen k nezdaru: například výrazy „tvor s ledvinami“ a „tvor se srdcem“ sice mají totožnou extenzi, tj. jsou pravdivé o stejných bytostech, ale liší se svou intenzí, takže je nelze pokládat za synonymní. Pokusy o definování analytičnosti jsou tak podle Quinea odsouzeny točit se v kruhu intenzionálních pojmů. Tento kruh může mít například následující podobu: pojem analytičnosti je vymezen pomocí pojmu stejnosti významu. Tento pojem je ale také třeba vysvětlit. Nabízí se vysvětlit jej třeba pomocí modálního pojmu nutnosti. Konkrétně, mohlo by se prohlásit, že věta

Pokud je někdo svobodný mládenec, pak není ženatý

je pravdivá nikoli nahodile, nýbrž nutně. Tím ale jen uvádíme do hry další intenzionální pojem, který je opět třeba vysvětlit. Funkci výrazu „je nutně“ ve větě

Je nutné, že všichni svobodní mládenci jsou neženatí

bychom pak mohli zkusit objasnit třeba tak, že společně s nějakou větou vytváří pravdivou větu za té podmínky, že věta, s níž se spojuje, je analytická. Tím se ovšem kruh intenzionálních pojmů, které odkazují jeden na druhý,

uzavře. Skutečného vysvětlení, které by bylo vedeno zvnějšku tohoto kruhu, se podle Quinea nedočkáme.¹⁵

Quine samozřejmě nechce popřít, že v některých případech si uplatněním pojmu analytičnosti budeme zcela jistí – to se týká například věty

Stoly jsou rozprostřané

a podobných truismů. V mnoha jiných případech si ale budeme jisti méně, případně vůbec. Kant se tváří, jako by bylo neproblematické zjistit, ve kterých větech je předikát již obsažen v subjektu. Nezdá se však, že by disponoval nějakou zcela obecnou metodou identifikace takových vět. Vezměme si třeba větu

Velryby jsou savci.

Je to analytická věta, jejíž pravdivost vyplývá čistě z významu jejích termínů, nebo je to jen tvrzení, které znamená nějaké široce přijímané empirické přesvědčení? Bez jasných a přesných kritérií analytičnosti nelze na takovou otázku s jistotou odpovědět.

Není ovšem bez zajímavosti, že Quine sám v sedmdesátých letech předkládá určité empirické kritérium toho, jak se analytická věta pozná, aby učinil zadost silné intuici o existenci takových vět: věta je podle něj analytická, po-

¹⁵ To platí i o Kantově pokusu o vysvětlení analytičnosti, které nespočívá na synonymii. Obsahování predikátu v subjektu je dle Quinea pouze metaforické; je třeba jasně stanovit, v čem takový vztah pojmové inkluze spočívá. Alternativní vymezení analytičnosti, které Kant nabízí, totiž že negace analytické věty vede ke sporu, je podle Quinea také neuspokojivé. Spor v takto širokém smyslu (na rozdíl od úzkého, logického sporu chápaného prostě jako „ $A \wedge \neg A$ “) a pojem analytičnosti jsou jen „dvě strany téže pochybné mince“ (Quine, „Dvě dogmata empirismu“, s. 82).

kud se subjekt dozví o její pravdivosti již tím, že si osvojí některé v ní obsažené slovo či slova.¹⁶ Podle toho je věta „Žádný svobodný mládenec není ženatý“ analytická, protože někdo, kdo se naučí používat slova „svobodný mládenec“, má k dispozici vše k určení její pravdivosti. Totéž platí u základních logických zákonů: někdo, kdo se naučí používat spojku „a“, vidí, že věta formy

Pokud *p* a *q*, pak *p*

je pravdivá. V tomto smyslu můžeme o analytických větách, pravdivých na základě významu, hovořit; něco jiného je ale představovat si, že pomocí tohoto kritéria u // *bovolné* věty stanovíme, zda je analytická, nebo syntetická. Jak Quine upozorňuje, dané kritérium nám u naprosté většiny vět nebude nic platné, protože si zpravidla nematujeme, jakým způsobem jsme si slova našeho jazyka osvojili – což je ovšem pochopitelné, protože to, jak jsme si osvojili to které slovo, pro nás není důležité. Zbývá tak jen pár ukázkových případů analytických vět, u nichž můžeme s jistotou prohlásit, že každý uživatel češtiny, který porozumí v nich obsaženým slovům a naučí se je kompetentně používat, se *eo ipso* dozvěděl o jejich pravdivosti.

Podtrženo a sečteno: pravdivost věty závisí na dvou faktorech, jednak na tom, jaký je stav či povaha světa, jednak na tom, jaký význam mají slova této věty. Věta

Brutus zabil Ceasara

by se stala nepravdivou nejen tehdy, pokud by se byl určitým způsobem změnil běh událostí, ale také v tom

¹⁶ Quine, *The Roots of Reference*, s. 79.

případě, že by slovo „zabil“ mělo v češtině ten význam, který v ní má slovo „zplodil“. Přímo se tak nabízí myšlenka, že v každé pravdivé větě můžeme čistým řezem oddělit její faktuální složku, která popisuje svět, od její jazykové složky, která se týká čistě významu v ní se vyskytujících slov, a chápat pak analytické výroky jako takové, jejichž faktuální složka je nulová. Tato svůdná myšlenka je ale podle Quinea zavádějící, protože chybí kritérium pro odlišení vět pravdivých čistě na základě významu od ostatních pravd – kritérium, které bychom mohli uplatnit napříč celým jazykem, od každodenního diskursu až k vědeckým teoriím. Nekritické uplatňování distinkce analytické/syntetické je tak dle Quinea spíše na překážku skutečnému porozumění povaze jazyka. Věc uzavírá s tím, že lpění na distinkci mezi analytickými a syntetickými větami je jen „neempirické dogma empiristů, metafyzický článěk víry“.¹⁷

Reakce na Quineovu kritiku

Z nepřeborného množství reakcí na Quineovu kritiku distinkce analytické/syntetické uvedme alespoň zajímavou úvahu z článku 'In Defense of a Dogma' ('Na obranu dogmatu', 1956), jehož autory jsou Grice a Strawson. Quine ve 'Dvou dogmatech' uvádí, že si není jistý, zda věta

Všechno zelené je rozprostraněné

je analytická, a že za touto jeho nejistotou stojí nikoli nedostatečné pochopení významu výrazů „zelené“ nebo „rozprostraněné“, nýbrž obskurní pojem analytičnosti. Grice a Strawson kontrují: pokud je problém pouze

¹⁷ Quine, 'Dvě dogmata empirismu', s. 97.

v pojmu analytičnosti, měl by zcela zmizet, nahradíme-li jej pojmem jasnějším a lépe vymezeným. Grice a Strawson proto navrhuji nahradit pojem analytičnosti pojmem *pravdivosti*, který Quine nenapadá. Zmizí touto náhradou problém s větou „Všechno zelené je rozprostrané“? Nikoli, konstatují Grice a Strawson. U uvedené věty je totiž stanovení toho, zda je pravdivá, neméně obtížné než stanovení toho, zda je analytická. Naše váhání nad danou větou se ve skutečnosti analytičnosti vůbec netýká, tvrdí Grice a Strawson, problém spočívá spíše v tom, že „hranice uplatnění slov nejsou jejich užíváním vymezeny ve všech možných směrech“.¹⁸ Užívání slova „rozprostraněný“ nedeterminuje například to, zda jej máme uplatnit na *bod zeleného světa*. I kdybychom ale našli jiné, z Quineova hlediska vhodnější příklady, v nichž by nebylo sporu o pravdivosti příslušných vět a debata by se vedla jen o jejich případné analytičnosti, naše nerozhodnost by opět nemusela indikovat obskurnost v samotném pojmu analytičnosti. To, že nevíme, jak uplatnit nějakou distinkci v konkrétních případech, totiž nemusí znamenat, že tato distinkce jako taková je problematická. Jinak bychom totiž museli zavrhnout třeba i distinkci pravda/nepravda, neboť i jejím uplatněním si v mnoha případech nebudeme jisti – viz věty typu

Karel IV. měl dne 14. 5. 1326 rýmu,

Za tři týdny bude přšet

apod.; a tuto distinkci jistě zavrhnout nechceme.

18 Grice a Strawson, 'Na obranu dogmatu', s. 111; překlad mírně upraven.

Tuto námitku nelze jen tak smést ze stolu. Grice a Strawson ukazují, že podat definici nějakého pojmu ještě neznamená získat univerzální kritérium, které nám v každém konkrétním případě umožní stanovit, zda příslušná věta pod daný pojem spadá. Vzpomeňme třeba na Tharského extenzionální definici pravdy pro daný jazyk: její znalost nám nepomůže určit, zda je ta či ona konkrétní věta pravdivá, nebo ne. Na Quineovu obhajobu by se nicméně dalo říci, že argument obtížné rozhodnutelnosti toho, které věty jsou analytické a které syntetické, tvoří spíše jen doplněk jeho hlavního argumentu z 'Dvou dogmat', jímž je tvrzení, že sice existuje několik různých pokusů o vysvětlení pojmu analytičnosti, avšak žádný z nich není uspokojivý – na rozdíl třeba právě od extenzionálního vymezení pravdivosti, které uspokojivé je.¹⁹

19 Distinkce analytické/syntetické je dle Quine první z dogmat empirismu; tím druhým je empiristický *realismus*. Viz Quine, 'Dvě dogmata empirismu', s. 97–102, a též, 'Ohlédnutí za dvěma dogматы'.

IX. Quine II: Neurčitost překladu a nevymezitelnost reference

V závěru 'Dvou dogmat' Quine nastiňuje svou známou vizi jazyka jako silového pole, které se na své periférii dotýká smyslové zkušenosti. V dekadě po publikaci tohoto článku se Quine zaměřil na preciznější, méně metaforické zachycení toho, jak jazyk funguje a jakým způsobem je propojen se světem. Výsledky tohoto zkoumání jsou uloženy v knize *Word and Object (Slovo a předmět, 1960)*, jedné z nejdůležitějších prací analytické filosofie jazyka. Nápadným formálním rysem této knihy je posun ke slovníku, který je spíše než pro filosofii typický pro přírodní vědy. To je ovšem v souladu s Quineovým přesvědčením, že hranice mezi filosofií a vědou je třeba zrušit a že filosofii prospěje, když si prostředky a postupy vědy osvojí (čili když se „naturalizuje“, jak tomu Quine říká). Po provedení tohoto obratu, míní Quine, se intuitivní pojem významu bude jevit jako něco principiálně neurčitého.

Tuto neurčitost odhalil Quine tak, že se ve zmiňované knize zaměřil na mechanismus překladu z jednoho jazyka do druhého. Jak uvidíme níže ve větším detailu, jeho úvahy na toto téma vedou k myšlence, že překlad lze vždy provést mnoha odlišnými způsoby. A protože překlad ze své definice zachovává význam překládané věty, plyne z toho, že i samotný význam věty lze konstruovat mnoha odlišnými způsoby, jakkoli překvapivá se nám tato myšlenka může na první pohled zdát. Neurčitost se podle

Quinea objevuje jak na úrovni reference jednotlivých termínů (což tvrdí teze o *nevymezitelnosti reference*), tak na úrovni celých vět (což tvrdí teze o *neurčitosti překládů*). V kontrastu s konstruktivními pokusy Davidsona, Gricea či Brandoma tak Quine přichází se skeptickým tvrzením o nemožnosti systematické teorie významu – alespoň pokud tato teorie předpokládá, že jazykový význam je něco fixního.

Předpoklady neurčitosti

Teze o neurčitosti překládů spočívá na dvou hlavních předpokladech. Tím prvním je *behaviorismus* v otázkách jazykového významu. Podle Quinea musíme vzít vážně fakt, že jazyk je něco veskrze sociálního. To, že jazyk je sociální, vyplývá podle něj už z toho, že učíme-li se jazyku, je pro nás jedinou evidencí pozorovatelné jazykové jednání druhých lidí v kontextu mimojazykových skutečností.¹ Pokud jde o behaviorismus samotný, v hlavních bodech se Quine přidržuje systému pojmů, který vypracoval klasik behaviorální psychologie B. F. Skinner (1904–1990); jedná se o pojmy *stimulu* a *reakce*, *modulu stimulance*, jejího *posilování* apod.² Behavioristický pohled na jazyk přitom pro Quinea není jen jedním z mnoha možných přístupů: podle něj si tuto strategii prostě mu-

1 Tento kontext tvoří předměty, stavy a události v okolním prostředí a ne jazykové jednání druhých.

2 Budíž zde ale zdůrazněno, že Quineův behaviorismus je plně slučitelný s postulováním vnitřních mechanismů, které zkoumá neurologie, genetika a další obory, mechanismů, které umožňují vysvětlení toho, jak reálná jazyková komunikace funguje – jde například o mechanismy zabezpečující druhové sdílení standardů perceptuální podobnosti, které jsou pro ovládnutí jazyka nezbytné. Quineovský behaviorismus tedy jen vylučuje určitá *data* – například subjektivní introspektivní data – jako irelevantní při teoretizování o jazyce.

áme vybrat chtě nechtě.³ To, co druhý míní svými slovy, nemůžeme určit nahlédnutím do jeho mysli. Quine proto považuje za absurdní *mentalistickou* tradici v sémantice, která chápe významy jako nějaké zvláštní psychické entity, například po vzoru lockovských *idejí*, a komunikaci pak představuje jako aktivaci shodných idejí v myslích mluvčích a jeho interpreta.⁴ Tento motiv empiristické teorie významu Quine, byť orientací empirista, odmítá jako nefunkční přežitek novověké epistemologie, jako něco, na čem lze založit leda iluzi vysvětlení, nikoli vysvětlení skutečné.⁵

3 S tímto postojem nesouhlasí například Chomsky, 'A Review of B. F. Skinner's *Verbal Behavior*'.

4 Srov. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, III, i, 2, kde se hovoří o slovech jako značkách idejí v mysli mluvčích.

5 Kromě toho, jak upozorňuje Miller (*Philosophy of Language*, s. 40–42), lockovská teorie významu selhává tváří v tvář známému problému převráceného barevného spektra, na který upozornil Locke sám ve svém *Essaji* (II, xxxii, 15). Locke uvažuje nad hypotetickou situací, v níž by ten-
týž předmět v myslích dvou osob, které tento předmět současně vnímají, způsobil dvě kvalitativně odlišné ideje – jedna by ho třeba vnímala jako oranžový, zatímco druhá jako fialový. Dejme tomu, že by obě osoby přesto použily pro označení tohoto předmětu totéž slovo, například slovo „oranžový“. V takovém případě by podle Locka mělo dojít k *selhání* komunikace, protože ta podle něj spočívá ve shodě mentálních obsahů mluvčích a interpreta při užití téhož jazykového výrazu. Ve skutečnosti však mentální, soukromá odlišnost ve vnímání daného předmětu nemusí úspěšnost veřejné jazykové výměny ohrozit. Obě osoby by například při pohledu na prostřední reflektor semaforu prohlásily, že svítí „oranžová“, přestože jen v mysli první osoby by se vyskytovala oranžová idea (v mysli druhé osoby, která má v našem příkladu přechozené barevné spektrum, by se vyskytovala idea fialová). V mysli druhé osoby jsou totiž fialové ideje systematicky asociovány se slovem „oranžová“, protože tato osoba se odmlátěka učila označovat předměty, které my ostatní vnímáme jako oranžové, za oranžové. Antimentalističtějšímu se situací převráceného spektra nemá problém: jelikož kvalitativní rozdílnost idejí mluvčích a interpreta neohrožuje úspěch jejich komunikace prostřednictvím jazyka, měli bychom podle něj vyvodit, že mentální obsahy jsou z hlediska komunikace podružné, nikoli esen-

Jazykovou kompetenci mluvčích pak můžeme podle Quinea zachytit pomocí pojmu *pozorovatelných dispozic k jazykovému jednání*. Abychom nějaké osobě přiznali, že rozumí slovu „králík“, není samozřejmě nutné, aby to slovo pokaždé v přítomnosti králíka nahlas vyslovila stačí, když je disponována k užití tohoto slova ve vhodných situacích – například když se jí někdo zeptá: „Co to tamhle běží?“ Pro behavioristu je samozřejmě důležité, že přítomnost těchto dispozic, jež nelze přímo pozorovat, můžeme metodou vhodně kladených otázek testovat. Quine je ovšem i zde věrný svému krédu, že filosofie by měla usilovat o sblížení s přírodními vědami: behavioristický pojem dispozice k jazykovému jednání je podle něj třeba vpsledku vyložit neurofyzilogicky, jako takový a takový stav mozku mluvčího.⁶

Tolik ke Quineově behaviorismu. Druhým pilířem, na němž stojí teze o neurčitosti překladu, je Quineův striktní *fyzikalismus*, který se opět nese v duchu projektu naturalizace filosofie. V kostce řečeno, jde o tezi, že slovník fyzikální teorie odhaluje pravou strukturu skutečnosti. Začneme-li prismaticem této teze nahlížet sémantickou dimenzi jazykových výrazů, dospějeme podle Quinea

ciální, jak se domníval Locke. Quine proto jako důsledný antimentalističtí tvrdí, že pokud jde o komunikaci, nemusí nás shodnost soukromých idejí vůbec zajímat. Všichni jsme se totiž „naučili aplikovat slovo ‚červené‘ na krev, rajčata, zralá jablka a vařené humry. Asociovaná idea, počitek, může mít zcela libovolnou podobu“ (*The Roots of Reference*, s. 35). V knize *Slovo a předmět* pak nabízí jiné přirovnání, které má vystihnout irelevanci všeho soukromého a idiosynkratického pro intersubjektívní komunikaci: dva uživatelé téhož veřejného jazyka jsou zde přirovnáni ke dvěma keřům, které jsou sestříhány do identického vnějšího tvaru slona, přestože se co do vnitřní struktury svých větvíček zcela odlišují (*Word and Object*, s. 8) – to jedině, na čem skutečně záleží, je shoda ve veřejném jazykovém jednání.

6 Srov. Quine, 'Mind and Verbal Dispositions'.

k překvapivému závěru: neexistuje žádný fyzikalistický vyjadřitelný objektivní fakt, který by fixoval význam užitých slov. Sémantika prostě není faktuální v tom smyslu, v jakém je faktuální fyzika. Významy nejsou součástí „inventáře světa“ – i kdybychom provedli vyčerpávající fyzikalistický popis celého vesmíru včetně mozku mluvčího, nenašli bychom nic, o co by se mohlo zcela jednoznačně přiřazení významu užitým slovům opřít.

Neurčitost překladu celých vět

Quine je přesvědčen o tom, že jazykové významy *nemohou být v myšlích mluvčích fixovány ve větší míře, než jaká se projevuje v jejich dispozicích k jazykovému jednání*. Tuto myšlenku pokládá za nekontroverzní – a je pravděpodobné, že by s ní mnozí filosofové souhlasili. Z ní se ale Quine snaží poměrně přímočarou cestou vyvodit velmi radikální důsledky.

Tezi o neurčitosti překladu Quine vykládá pomocí svého známého myšlenkového experimentu, v němž vystupuje lingvista v terénu, jenž má v exotickém prostředí džungle sestavit překladovou příručku pro zatím nepřeložený jazyk domorodců – džunglinu. Taková příručka, bude-li ovšem sestavena správně, nám umožní přeložit jakoukoli smysluplnou větu domorodců. Musí tudíž adekvátně postihovat veškeré dispozice domorodců k jazykovému jednání. Intuitivně bychom asi očekávali, že pouze jedna metoda překladu vět džungliny do češtiny je správná a že pokud by se náhodou objevily dvě konkurenční příručky, vhodným testováním by vždy bylo možné jednu z těchto příruček zavrhout jako nevhovující. Quine je jiného názoru: počet korektně utvořených překladových příruček, jež jsou ve stejné míře slučitelné s celkem řečových dispozic domorodců, je ne-

omezený. Tyto různé příručky však mohou být vzájemně inkompatibilní, a to v následujícím smyslu: představme si, že by dva různé lingvisté v různých obdobích zkoumali tentýž domorodý kmen a že by oba po určité době se stavili překladovou příručku. Jejich příručky by se podle Quinea mohly netriviálně lišit, což by se projevilo v tom, že kdybychom konverzaci domorodců překládali střídatě větami z jedné a druhé příručky, konverzace by nebyla plynulá, případně by zcela zadržla. Neurčitost tudíž neznamená *vágnost*, ale prostě *neabsolutnost*, relativnost překladu. Překlad vět džungliny je neabsolutní v tom smyslu, že pokud jsou obě alternativní příručky zcela slučitelné s dostupnou evidencí, tj. s dispozicemi domorodců jazykovému jednání, pak je obě musíme pokládat za správné metody překladu džungliny do češtiny. Relativně k příručce *A* znamená *D*, překládaná věta džungliny, *abc*, relativně k příručce *B* znamená *xyz*. Vyústění Quineovy úvahy: překlad zachycuje význam překládané věty; jelikož je ale překlad ve výše uvedeném smyslu neabsolutní, padá tím i představa absolutního významu věty, fixované propozice, kterou překládaná věta sdílí se všemi svými překlady do jiných jazyků. Seriózní sémantika se musí obejít bez předpokladu fixovaných významů – a je samozřejmě otázkou, zda si nějakou takovou disciplínu vůbec můžeme představit.

Teze o neurčitosti překladu nevyjadřuje jen poměrně triviální fakt, že když dva lidé překládají tutéž větu či text, jejich překlady se s největší pravděpodobností budou v různých jednotlivostech lišit. Takové překlady lze totiž chápat jako vzájemně *parafraze*, zatímco Quineova teze upozorňuje na možnost mnohem dramatičtějších překládových odlišností. V krajním případě by podle něj mohlo

dojít až k tomu, že by první lingvista překládal větu džungliny *D* českou větou *V*, zatímco druhý lingvista by tutéž větu překládal *negací* věty *V*; a takové dva překlady za vzájemné parafraze pokládat zjevně nelze. Quine se ale neomezuje jen na tuto krajní alternativu a tvrdí, že neurčitost překladu je *věcí stupně*: prostor pro ni je údajně tím větší, čím volněji je překládaná věta svázána s pozorovatelným děním v okolí mluvčího a adresáta. *Pozorovací věty* by tudíž měly překládové neurčitosti podléhat zcela minimálně, pokud vůbec, zatímco více či méně *teoretické věty*, které pokračují rovinnu toho, co lze ve smyslové zkušenosti vykázat, jí budou zasaženy snáze.

Nevymezitelnost reference

Tezi o nevymezitelnosti reference⁸ bychom mohli shrnout takto: ke každému přiřazení referentů jednotlivým termínům překládané věty lze nalézt *de facto* neomezený počet alternativních přiřazení, která se budou slučovat s veškerou evidencí, kterou má lingvista k dispozici. Předpokládá se přitom, že i když je nějaký referující termín džungliny dle jedné příručky přeložen do češtiny termínem α a dle druhé termínem β , pravdivostní hodnota české věty, která obsahuje jednou termín α a druhé termín β , zůstává stejná – což si ostatně budeme

7 Viz Quine, *Word and Object*, s. 73 n.

8 V souladu s běžným územ a v zájmu přehlednosti výkladu budu i nadále hovořit o referenční nevymezitelnosti, jakkoli Quine ve svém pozdním období dával přednost označení „neurčitost reference“. Vedl ho k tomu fakt, že řeč o nevymezitelnosti reference může být zavádějící, neboť by mohla naznačovat, že mluvčí dokáže referenty svých slov jednoznačně stanovit, zatímco lingvista nikoli.

moci ověřit na údajných příkladech referenční nevy-
zitelnosti.⁹

Quineovým východiskem jsou úvahy o tom, jak by
lingvista v terénu musel postupovat, pokud by jeho cílem
bylo sestavení překladové příručky. Ve druhé kapitole
knihy *Slovo a předmět* tvrdí, že lingvista by se nejprve musel
zaměřit na pozorovací věty domorodců, které představují
jakousi vstupní bránu do džungly, a identifikovat jejich
výrazy pro souhlas a nesouhlas. V této počáteční fázi by
tyto jejich věty pokládal za jakési nedělitelné celky, které
jsou „napojeny“ na pozorovatelné dění v okolí mluvčích.¹⁰
Teprve v další fázi by přikročil k tomu, že by z celých vět
„preparoval“ jednotlivá slova či slovní spojení a zkusmo
by odhadoval jejich význam a řadil je do gramatických
kategorií; současně by se snažil určit pravidla pro jejich
spojování do vět a hledal by způsoby korelace mezi vě-
tami džungly a češtiny – v Quineově slovníku by si ling-
vista musel vytvořit sadu *analytických hypotéz*. Není však

9 S obdobným jevem jsme se setkali již při výkladu Davidsonových názorů
v páté kapitole, kde bylo ukázáno, jak lze posun reference termínu „klim“
kompenzovat posunem reference u jiných termínů. Davidson se ve své
úvaze inspiroval právě Quineovou tezí o nevyzitelnosti reference.

10 Přesněji řečeno, jsou napojeny na *stimulace neuroreceptorů* mluvčích, které
jsou tímto děním vyvolávány. Vyzbrojen pojmem stimulace pak Quine
navrhuje nahradit běžný pojem významu věty pojmem jejího *stimulového*
významu, tzn. pojmem třídy stimulací, které podnětují jednak souhlas
s větou, jednak nesouhlas s ní. V textu však nebudu pojem stimulového
významu používat, protože se chci omezit na perspektivu radikálního
překladatele. Ten samozřejmě žádá údaje o stimulových významech
mluvčích ve výše definovaném smyslu nemá k dispozici. Pro něj je dů-
ležitá empatie, schopnost přenést se do myšlí mluvčího a vidět situaci
jeho očima. Pojem stimulového významu využívá až teoretik, který se
snaží naturalizovaným slovníkem popsat mechanismy, které proces pře-
kládání neznámého jazyka umožňují. K pojmu stimulového významu
srov. Quine, *Word and Object*, §8, případně též, 'In Praise of Observation
Sentences', zejm. s. 113.

důvod procházet zde s Quinem všechny peripetie tohoto
příběhu. Důležité z našeho hlediska je to, že podle Qui-
ne tyto analytické hypotézy nejsou plně určeny evidencí,
která je lingvistovi k dispozici (a o jejíž povaze byla řeč
výše). Nevyzitelnost reference tuto nedourčenost ilu-
struje velmi výmluvným způsobem.

Quine uvádí přehledný příklad referenční nevyziti-
elnosti, v němž figurují výrazy japonského zvané „klasifi-
kátory“.¹¹ Jejich funkci lze vykládat dvěma způsoby. Tyto
výrazy jsou běžně chápány tak, že se spojují s číslovkami,
s nimiž tvoří zvláštní druh jakési „složené číslovky“. Je-
den druh klasifikátoru lze spojit s určitou číslovkou a do-
stat tak číselný výraz pro počítání živočichů; jiný druh
se obdobným způsobem používá pro počítání tenkých
věcí (tužek, jídelních hůlek apod.). Existuje ale i jiný po-
hled na věc, podle něhož klasifikátory tvoří složeninu
s číslovkou, nýbrž s látkovým jménem pro dobytek, dřevo
apod., a fungují analogicky jako české slovo „kus“. Dejme
tomu, že určitou trojslovnou japonskou frází přeložíme
jako „pět krav“. Sémantickou hodnotu slov, z nichž se
tato fráze skládá, však můžeme konstruovat dvojnám
způsobem. Buď klasifikátor navážeme na číslovku „pět“
a tento složený výraz, jakousi „číslovku pro živočichy“,
pak aplikujeme na třetí slovo, které odpovídá českému
termínu „kráva“, nebo jej navážeme na látkové jméno
pro dobytek, čili vytvoříme složený výraz zhruba odpoví-
dající českému „kusů krav“, a ten pak teprve spojíme s čís-
lovkou „pět“. Dostáváme tak dva odlišné soubory analy-
tických hypotéz, přičemž ten první soubor vymezuje
poslední termín zmíněné japonské fráze jako počítatelný
termín odpovídající českému slovu „kráva“, zatímco ten

11 Viz Quine, 'Ontologická relativita', s. 56 n.

druhý soubor tentýž termín vymezuje jako látkový výraz pro veškeré hovězí ve světě. Tyto odlišné soubory analytických hypotéz jsou součástí odlišných překladových příruček, avšak nemá smysl ptát se, která z těch příruček je „ta správná“ – správné jsou obě.¹²

V právě uvedeném příkladu referenční nevymezitelnosti se setkáváme s tím, že rozdílnost analytických hypotéz v rámci konkurenčních příruček neovlivňuje faktickou totožnost obou výsledných překladů – na základě obou příruček totiž budeme původní japonskou frázi překládat shodně jako „pět krav“. Tak tomu ale nemusí být vždy, jak ukazuje Quineův nejdiskutovanější příklad referenční nevymezitelnosti. Představme si, že domorodec, který s lingvistou kooperuje, použije výraz „gavagai“ vždy, když se v jeho okolí nachází králík. Podle Quinea lze tento výraz do češtiny přeložit nejen jako „králík“, což by nám asi přišlo nejpřirozenější, ale stejně dobře také třeba jako „neoddělená část králíka“. To nám sice přirozeně nepřipadá vůbec, Quine nicméně opět poukáže na to, že žádný objektivní fakt, který se týká jazykového jednání domorodce a jeho dispozic k tomuto jednání, nebude s tímto alternativním překladem výrazu „gavagai“ kolidovat. Mezi rozdílnými překlady daného výrazu si nelze vybrat na základě ostenze, tvrdí Quine, protože při ukázkování na králíka ukazujeme vždy také na neoddělenou část králíka.¹³ Doplňující otázky pokládané domorodci

12 Quineův příklad vyžaduje určité drobné modifikace: srov. tamt., s. 57.

13 Poznamenávám na okraj, že referenční nevymezitelnost neznamená, že v otázkách překladu „anything goes“: když domorodec ukazuje na králíka, neukazuje například na svůj loket, takže veřejně dostupná evidence vylučuje překladovou příručku, která by u slova „gavagai“ uváděla „loket“. Behaviorální evidence samozřejmě výrazně limituje okruh přípustných překladových alternativ.

údajně situaci rovněž nevyřeší. Dejme tomu, že lingvista v džunglině již identifikoval výraz pro numerickou identitu předmětů, tedy výraz svou funkcí odpovídající našemu výrazu „je tentýž jako“, a také demonstrativa odpovídající našim výrazům „tento“ a „tamten“. Zdálo by se, že nyní můžeme rozhodujícím způsobem otestovat, který z překladů termínu „gavagai“ je ten správný. Stačí prostě ukázat na nějakou část králíka, poté ukázat na jinou jeho část a zeptat se:

Je tento gavagai tentýž jako tamten gavagai?

Pokud by domorodci odpověděli kladně, zdálo by se to vylučovat překladovou příručku, která výraz „gavagai“ chápe jako ekvivalent českého výrazu „neoddělená část králíka“, a naopak podporovat příručku, která ten výraz překládá slovem „králík“. Quine nicméně upozorňuje na to, že tato vylučovací metoda již *předpokládá*, že větu „Je tento gavagai tentýž jako tamten gavagai?“ chápeme ve smyslu „Je tento králík tentýž jako tamten králík?“. Stejně dobře bychom prý ale mohli vycházet z odlišného souboru analytických hypotéz, který by umožňoval tutéž otázku chápat ve smyslu „Je tato neoddělená část králíka neoddělenou částí téhož zvířete jako tamta neoddělená část králíka?“. V takovém případě by souhlas domorodců podporoval i hypotézu, že jejich slovo „gavagai“ znamená „neoddělená část králíka“. Uhnem: reference je vždy relativní ke zvolené překladové příručce.¹⁴

Výzva pro Quineovy odpůrce je zřejmá: najděte takovou otázku či situaci, jejímž prostřednictvím by lingvista

14 Quine později zredukoval svůj argument pro nevymezitelnost reference do jednoduššího myšlenkového experimentu s tzv. *zástěpými funkcemi* – viz Quine, *Hledání pravdy*, § 12.

mohl vyloučit překlad termínu „gavagai“ termínem „neoddělená část králíka“ jako nesprávný. Quine pak bude kontrolovat odpovídající úpravou analytických hypotéz, tak aby jazykové vystupování domorodců podporovalo jím navrhované připsání neortodoxních referentů jejich slovům. Namísto sledování takových debat bych jen rád zdůraznil, že problémem referenční nevymezitelnosti podle Quinea nespočívá v tom, že lingvista je nějakým způsobem *limitován*, že mu nějaká data, například introspektivní data dostupná domorodému mluvčímu, chybí. Naopak, lingvista má přístup ke všemu, co je v otázkách jazykové komunikace relevantní. Nemožnost zafixovat referenci překládaných termínů je zcela objektivní záležitostí, žádných omezení se netýká.

Závěrem této stručné expozice Quineových argumentů se vyplatí poznamenat, že Quine nechce svými úvahami napadnout běžně užívané metody překládání cizích jazyků, nýbrž pouze předkládá určitou filosofickou tezi. Vůbec nic nenamítá proti tomu, že v praxi všichni zvolíme ten překlad, který pokládáme za nejpřirozenější, tj. například slovo „gavagai“ bez okolků přeložíme slovem „králík“. Upozorňuje však, že bychom *v principu* mohli volit i bizarnější překlady, protože nám to dostupná evidence umožňuje. To, že tímto neortodoxním způsobem nepostupujeme, nic nemění na filosofické relevanci možnosti alternativních určení reference – možnosti, která podobně jako možnost alternativních překladů celých vět zpochybňuje sémantické teorie založené na předpokladu absolutních významů či proposic.

Searlova námitka proti nevymezitelnosti reference

Z dnes již nepřehlédnutelné řady protiargumentů, které Quineovy myšlenky od svého zveřejnění vyvolaly, vybírám námitku Johna Searla, která podle mého názoru míří na samu podstatu teze o nevymezitelnosti reference.¹⁵ Teze o nevymezitelnosti se objevuje v kontextu úvah o překladu z cizího jazyka – například slovo „gavagai“ můžeme podle ní do češtiny převést slovem „králík“ nebo třeba slovem „neoddělená část králíka“. Tato teze se ale podle Quineových principů zjevně musí vztahovat obecně na všechny přirozené jazyky, *včetně našeho vlastního jazyka*. Když si totiž osvojíme svůj mateřský jazyk, máme k dispozici přesně ten typ evidence, na který jsme odkázáni i při učení se jakýmkoli dalším jazykům: veřejné jazykové jednání druhých.¹⁶ Potom ale platí, že nakonec nelze v absolutním smyslu říci ani to, zda český termín „králík“ referuje ke králíkům, nebo k jejich neodděleným částem, či zda termín „neoddělená část králíka“ referuje k neodděleným částem králíka, nebo ke králíkům!

Tento závěr Searle pokládá za *reductio ad absurdum* Quineova „extrémního jazykového behaviorismu“. Jeho námitka je v podstatě velmi prostá: kdyby Quineův behaviorismus platil, nedokázali bychom ve svém vlastním jazyce rozlišit, zda při vyslovení slova „králík“ míníme králíka, nebo jeho neoddělenou část; ze své vlastní zkušenosti však víme, že toto rozlišení jsme schopni provést, a to s naprostou jistotou; jazykový behaviorismus je tudíž neudržitelná pozice. Všimněme si také toho, že kdybychom nedokázali ve svém vlastním jazyce jednoznačně rozlišit extenze termínů „králík“ a „neoddělená část

¹⁵ Searle, 'Indeterminacy, Empiricism, and the First Person', zejm. s. 130 n.

¹⁶ Zdůrazňuje to i Quine sám: viz 'Ontologická relativita', s. 66.

králíka“, nemohli bychom tezi o nevynevitelnosti zformulovat. Formulujeme-li totiž tuto tezi, třeba pomocí termínu „gavagai“, užíváme slovo „králík“ tak, že *referuje ke králíkům*, a slovo „neoddělená část králíka“ tak, že *referuje k neodděleným částem králíků* – tj. předpokládáme fixní referenci těchto slov. Tezi o všeobecné nevynevitelnosti reference tak podle všeho nemůžeme zformulovat bez předpokladu vymezené reference našich vlastních slov, což je paradoxní.

Quine sám si je těchto problémů své teze dobře vědom. „Zdá se“, píše,

že se vmanévrováváme do absurdní pozice, že neexistuje naprosto žádný rozdíl – uvnitř jazyka ani mezi jazyky, objektivní ani subjektivní – mezi referováním ke králíkům a referováním k částem či stavům králíků [...]. To jistě absurdní je; z toho by totiž plynulo, že neexistuje žádný rozdíl mezi králíkem a jakoukoli z jeho částí nebo jakýmkoli z jeho stavů [...] Reference by se teď zdála stávat nesmyslnou nejenom při radikálním překladu, ale i doma.¹⁷

Jediným řešením je pro Quinea relativizace reference k nějakému „jazyku v pozadí“: abychom mohli tezi o nevynevitelnosti vůbec zformulovat, musíme se „opřít o náš mateřský jazyk a vzít jeho slova tak, jak jsou (*at face value*)“.¹⁸ Tím chce Quine říci, že když například tvrdíme, že slovo „gavagai“ může označovat jak králíky, tak jejich neoddělené části, referujeme výrazem „králík“ skutečně *ke králíkům* a výrazem „neoddělená část králíka“ skutečně *k neodděleným částem králíků*. V tomto případě je náš vlastní jazyk oním jazykem v pozadí, k němuž relativizujeme referenci

¹⁷ Tamt.

¹⁸ Tamt., s. 68.

slov džungliny. To však neznamená, že by náš vlastní jazyk referenční nevynevitelnosti nepodléhal: budeme-li předpokládat nějaký další jazyk v *jeho* pozadí, tedy jakousi „metačtinu“, jejíž slova budeme „brát tak, jak jsou“, pak si budeme moci dovolit prohlásit, že české slovo „králík“ označuje jak králíky, tak jejich neoddělené části.

Podle Searla tento manévř nepředstavuje žádné skutečné řešení, ale jen přesouvá výchozí problém do postulovaného jazyka v pozadí. I reference jeho slov je totiž fakticky neurčitá a lze ji ukotvit jen postulováním nějakého dalšího jazyka v pozadí – atd. do nekonečna. Hrozba, že dle teze o nevynevitelnosti reference nakonec skutečně neexistuje žádný rozdíl mezi významem výrazů „králík“ a „neoddělená část králíka“, prostě není tímto způsobem zažehnána. Navíc je nejasné, kde se vůbec představa vymezené reference slov jazyka v pozadí bere. Zdá se totiž, že kdyby skutečně panovala Quinem popsaná situace všeobecné referenční neurčitosti, nemohli bychom si rozdíl mezi králíky a jejich neoddělenými částmi osvojit v žádném jazyce – ať už je to jazyk v pozadí, nebo není. Searle proto navrhuje přijmout pojem prosté, nerelativizované reference, s nímž se nebudeme do takovýchto aporií zaplácávat.

X. Teorie řečových aktů a rozhraní mezi sémantikou a pragmatikou

John L. Austin (1911–1960) je ústřední postavou hnutí, které bývá označováno za *filosofii běžného jazyka*. Centrem tohoto hnutí byl Oxford poloviny minulého století a zařadit bychom do něj dále mohli filosofy jako Gilbert Ryle (1900–1976), Geoffrey J. Warnock (1923–1995), Stuart Hampshire (1904–2004) a James O. Urmson (1915–).¹ Tito autoři se shodnou na tom, že detailní zkoumání běžného jazykového úzu může sloužit jako nanejvýš vhodný předstupeň k řešení filosofických problémů, případně jako nástroj jejich odstranění. Austin se však z této skupiny poněkud vymyká svou tezí, že zmíněné zkoumání nepředstavuje jen prostředek filosofické práce, nýbrž je to hodnotný cíl sám o sobě.

Performativy, konstativy, ilokuční akty

Austin se zamýšlí nad otázkou, v jakém smyslu lze říci, že vyřčením slov nějak *jednáme*. V sérii přednášek pronesených r. 1955 na Harvardu² rozlišuje mezi *konstativy* a *performativy* (Austinovy novotvary). Konstativy jsou deskriptivní věty, jejichž užitím je vykonán akt s pravdivostní hodnotou, performativy jsou věty, jejichž užitím

1 Texty některých filosofů běžného jazyka jsou obsaženy ve výboru Mariany Oravcové *Filozofia přirozeného jazyka*.

2 Později, v r. 1962, vyšly knižně pod názvem *How to Do Things with Words (jak dělat věci slovy)*.

je pozměněn běh věci. Austin se tímto rozlišením obrací proti předchozí „deskriptivistické tradici“, pro kterou úkol každé smysluplné věty spočívá výhradně v tom, že popisuje či zaznamenává nějaký stav věci. Příkladem konstativu je věta

Je pět hodin,

příkladem druhého typu výpovědi jsou věty

Slibuji, že půjčené peníze vrátím,

Křtím tuto loď jménem *Queen Elizabeth*,

Tímto vám dávám výpověď.

Vezměme si příklad slibu. Když vyslovím větu „Slibuji, že půjčené peníze vrátím“, pak navzdory formě výpovědi, která se zdá být popisná, *vykonávám slib* – moji promluvu nemá smysl hodnotit jako pravdivou či nepravdivou. Stejně tak, když ve vhodnou chvíli a na vhodném místě pronesu slovo „Ano“, nic nepopisuji, nýbrž uzavírám sňatek. Zdá se tedy, že základní rozdíl zde spočívá v tom, že performativy jsou úspěšné, či neúspěšné, zatímco konstativy jsou pravdivé, či nepravdivé.

Austin však v průběhu svého pečlivého zkoumání postupně dochází k tomu, že tyto dvě na první pohled velmi rozdílné kategorie výpovědí jednak nelze přesně rozlišit pomocí čistě formálních znaků – například pomocí věty

Doma budu v pět

lze jak performativně vykonat slib, tak konstativně udat, kdy budu doma –, jednak se v různých ohledech podo-

bají – například ohodnocení úspěšný/neúspěšný lze uplatnit i v případě konstativů, a naopak, ohodnocení pravdivý/nepravdivý lze vztáhnout i na některé performativy. Austin se proto rozhodl nelpět na dichotomii konstativy/performativy, nýbrž vypracovat zcela nový rámec obecné teorie řečových aktů, který tuto dichotomii překoná a podá přesnější klasifikaci složek a druhů jazykového jednání.

Základem této nové klasifikace je Austinova trichotomie aktů, které vykonáváme při vykonání jazykové promluvy. Jejím vykonáním dle Austina vykonáváme

- (1) *lokuční* akt
- (2) *ilokuční* akt
- (3) *perlokuční* akt.

Lokuční akt je vyslovení věty, která se skládá ze slov nějakého existujícího jazyka, je gramaticky dobře utvořená a má určitý význam; tento význam Austin chápe v podstatě fregovskými, pomocí rozlišení smysl/referent výrazu. Ilokuční akt je komunikace propozičního obsahu s určitou *ilokuční silou* – promluva může mít sílu tvrzení, otázky, varování, slibu, prosby apod. Ilokuční síla promluvy může být vyjádřena explicitně, pomocí sloves jako „slibuji“, „žádám“ apod., ale není to podmínkou. Jedna a táž věta může být užita jednou s ilokuční silou slibu, jindy s ilokuční silou informativní promluvy a zase jindy s ilokuční silou hrozby; komunikovaný propoziční obsah však zůstane ve všech třech případech totožný. Konečně, perlokuční akt spočívá v dosažení určitých mimokomunikačních účinků u adresáta promluvy – v tom, že ho

o něčem přesvědčíme, že ho zastrašíme, uklidníme, pře-
kvapíme, pobavíme, ztrapníme apod.

Všimněme si nyní několika rozdílů mezi ilokučnými
a perlokučnými akty. Předně, vykonání ilokučného aktu je
podle Austina něco, co mluvčí *musí zamýšlet*, má-li tento
jeho akt být úspěšný. V případě perlokučného aktu však
taková intence na straně mluvčího není *conditio sine qua
non*. Mohu sice zamýšlet vystrašit adresáta tím, co se mu
chystám sdělit, ale stejně tak dobře se mi může podařit
vystrašit jej týmiž slovy zcela neúmyslně. Na druhé straně,
zatímco ilokuční akt je úspěšný již tehdy, když je úspěšně
vykonán lokuční akt a posluchač pochopí záměr mluv-
čího vyslovit danou promluvu s určitou ilokuční silou,
k úspěšnosti perlokučného aktu je třeba splnění dalších
podmínek. Prosba

Mohl byste mi podat slánku?

je jakožto ilokuční akt úspěšná již tehdy, když posluchač
rozpozná záměr mluvčího požádat jej o slánku; k tomu,
aby byl dovršen i perlokuční akt, který je v téže promluvě
vykonán také, je však zapotřebí, aby adresát skutečně vy-
hověl žádosti mluvčího a slánku mu podal. Z formálního
hlediska se pak rozdíl mezi ilokučnými a perlokučnými
akty rysuje v tom, že zatímco u mnohých ilokučných aktů
můžeme jejich ilokuční sílu vyjádřit explicitně, jako na
příklad ve větě

Varuji tě, nechod tam,

u perlokučných aktů to dost dobře nejde – je absurdní
říci třeba

Tímto vás ztrapňuji.

Vyslovením jakékoli věty lze, ať už záměrně nebo mimo-
děk, dosahovat v podstatě neomezeného počtu perlo-
kučných účinků, z nichž některé nejsou plně předvída-
telné, neboť závisejí na víceméně nahodilých faktorech,
například na míře znalostí adresáta, na jeho inteligenci,
povaze atp. Nelze proto doufat, že by se podařilo sestavit
nějakou systematickou klasifikaci řečových aktů podle je-
jich perlokučnické funkce. Klasifikace strukturovaná podle
jejich ilokučnické funkce by ale podle všeho uspět mohla.
Austin takovou linnéovskou klasifikaci ve svých přednáš-
kách skutečně nabízí. Řečové akty rozděluje podle jejich
ilokučnické síly do pěti hlavních tříd. Jsou to

- (1) *verdictivny* – akty vynášení úředního či neoficiálního
verdiktu ohledně nějaké osoby, věci, činu apod.
(příklady: shledat vinným, charakterizovat, stano-
vit cenu či diagnózu, oznámkovat písemnou práci
ad.)
- (2) *exercitivny* – akty vykonávání určité moci, práva či
vlivu (nařít, jmenovat do funkce, exkomunikovat,
zvolit, varovat, vetovat, prominout, udělit pokutu
či radu ad.)
- (3) *comisivny* – akty, jimiž se mluvčí zavazuje k určitému
jednání či postojí (slíbit, složit přísahu, smluvně
se zavázat, zaručit se za někoho, deklarovat úmysl,
dát souhlas ad.)
- (4) *behavitivny* – rozmanitá skupina výpovědí, jejichž
prostřednictvím mluvčí vyjadřuje své postoje nebo
pocity a jež jsou zpravidla konvencionalizované

(omluvit se, poděkovat, poblahopřát, doporučit, kondolovat, složit kompliment, pokárat, připít, protestovat, proklít ad.)

- (5) *expozitivy* – nesnadno vymežitelné akty, které slouží k vykládání či prokazování toho, co bylo řečeno či zapsáno, případně k projasňování způsobu užití promluvy a toho, jak zapadá do kontextu konverzace (tvrdit, popřít, prohlásit, informovat, popsat, postulovat, odpovědět, zaznamenat, rozlišit, dokázat, definovat, připustit, namítnout, opravit, odvolat, ilustrovat ad.).³

Toto rozčlenění však není optimální, jak ostatně připouští i sám Austin. Některá klasifikační kritéria nejsou úplně jasná a není ani těžké nalézt příklady aktů, které bychom mohli zařadit do dvou a více tříd z uvedené pětičky – například „definovat“ je sice expozitiv, avšak definování nás také zavazuje k určitému budoucímu jednání, totiž k používání definovaných symbolů určitým způsobem; definování tudíž můžeme chápat i jako komisiv. Podle Austina by se dokonce mohlo prohlásit i to, že v každé vyznačené třídě jsou obsaženy aspekty všech ostatních tříd.⁴ Jeho klasifikace má tak spíše jen orientační hodnotu – zdůrazňuje vždy ten rys daného řečového aktu, který se jeví jako nejnápadnější.

³ Austin, *Jak udělat něco slovy*, kap. 12.

⁴ Tamt., s. 149.

Searle o řečových aktech

Autorem nejnámější modifikace austinovské klasifikace řečových aktů podle jejich ilokuční síly je John Searle, který na Austina navazuje. Searla, stejně jako Austina, zajímá obecná a systematická klasifikace, tuto klasifikaci však navrhuje na základě poněkud odlišných kritérií.

Ještě předtím, než se k Searlově taxonomii dostaneme, se ale zastavíme u jeho analýzy podmínek úspěšného vykonání ilokučního aktu. Jak jsem již poznamenal, promluvy s různou ilokuční silou mohou být nerozlišitelné z hlediska svého propozičního obsahu. Searle proto navrhuje, aby se v rámci řečového aktu vylíčil *indikátor propozičního obsahu*, k němuž se připojuje explicitní, nebo implicitní *indikátor ilokuční síly*. Indikátor propozičního obsahu vymezuje podmínky naplnění řečového aktu, tedy podmínky, za kterých je tvrzení pravdivé, žádost uposlechnuta, slib splněn apod., indikátor ilokuční síly ukazuje, o jaký ilokuční akt se jedná. Například ve větě

Slibuji, že přijdu

je „slibuji“ indikátor ilokuční síly a „že přijdu“ indikátor propozičního obsahu.⁵ Po tomto základním rozlišení Searle přistupuje k samotnému formulování podmínek, z nichž každá je nutná a jejichž soubor je dostačující pro úspěšné vykonání ilokučního aktu. Nelze však samozřejmě požadovat, aby mělo takové vymezení podmínek zcela obecnou podobu, neboť podmínky vykonání prosby se v určitých ohledech liší od podmínek vykonání tvrzení, nebo třeba rozkazu. Musela by se tedy uvést speciální definice pro každý druh ilokučního aktu zvlášť.

⁵ Viz Searle, *Speech Acts*, s. 29–31.

Searle si pro ilustraci svého způsobu definice zvolil slib.⁶ Za předpokladu, že mluvčí *M* vyslovuje větu *V* v přítomnosti posluchače *P*, *M* upřímně (a nedefektně) slibuje *P*, že *p*, právě tehdy, když

- (1) Podmínky vstupu (týkající se porozumění na straně *P*) a výstupu (týkající se srozumitelného hovoření *M*) jsou normální.
- (2) *M* vyslovením *V* vyjadřuje, že *p*.
- (3) Vyjádřením, že *p*, *M* sám sobě připisuje nějaký budoucí akt *A*.⁷
- (4) *P* by dal přednost tomu, aby *M* udělal *A*, před tím, aby *A* neudělal, a *M* věří, že *P* by dal přednost tomu, aby *M* udělal *A*, před tím, aby *A* neudělal.
- (5) *M* a *P* nemají za to, že *M* by udělal *A* tak jako tak.⁸
- (6) *M* zamýšlí udělat *A*.⁹
- (7) *M* zamýšlí, aby ho užití *V* zavázalo k tomu, aby udělal *A*.¹⁰
- (8) *M* zamýšlí, aby vyslovením *V* navodilo v *P* přesvědčení, že podmínky (6)–(7) jsou splněny, prostřednictvím toho, že *P* rozpozná záměr *M* navodit toto přesvědčení, a *M* zamýšlí, aby *P* tohoto rozpoznání

6 Searle, 'What Is a Speech Act', s. 232–239. Searle konstatuje, že jeho analýza se týká jen centrálních případů a pomíjí okrajové, hraniční či částečně defektní sliby.

7 Podmínky (2) a (3) nazývá Searle podmínkami *propozičního obsahu*.

8 Podmínky (4) a (5) nazývá Searle *přípravými podmínkami*.

9 *Podmínka upřímnosti*.

10 *Podstatná podmínka*.

dosáhl rozpoznáním dané věty jako konvenčně užívané k vyvolání takového přesvědčení.

- (9) Sémantická pravidla dialektu, jímž mluví *M* a *P*, jsou taková, že *V* je správně a upřímně vyslovena právě tehdy, když jsou splněny podmínky (1)–(8).

To je tedy soubor nutných a dostačujících podmínek vykonání *upřímného* slibu. Existují však i neupřímné sliby, a má-li definice postihnout i je, musíme modifikovat šestou podmínku:

- (6*) *M* zamýšlí, aby ho vyslovením *V* učinilo odpovědným za záměr vykonat *A*.

V této podobě Searlova definice pokrývá všechny případy nedefektního slibování a může posloužit jako model analogickým definicím pro ostatní druhy ilokučních aktů.

Nyní již k slibované Searlové taxonomii. Searle rozlišuje třídy řečových aktů na základě jasněji formulovaných a konzistentnějších kritérií, než jsou ta Austinova. Těmito kritérii jsou především:

- *cíl promluvy*: například u rozkazu je tímto cílem přimět posluchače k nějakému jednání, u tvrzení učinit mluvčího odpovědným za pravdivost vyjádřené propozice, u slibu zavázat mluvčího k nějakému budoucímu činu

– *směr přízpůsobení mezi slovy a světem*: nastává jedna ze čtyř možností:

- (i) slova se přízpůsobují světu
- (ii) svět se přízpůsobuje slovům
- (iii) přízpůsobení slov a světa je obousměrné
- (iv) žádné přízpůsobení slov a světa nenastává

– *je/není vyjádřen určitý mentální stav mluvčího*: při kondolenci se předpokládá, že cítíme účast s pozůstalým a tuto svou účast dáváme veřejně najevo, když ale někoho jmenujeme do funkce, žádný svůj mentální stav tím nevyjadřujeme.

Na základě těchto kritérií pak Searle navrhuje modifikaci Austinova rozčlenění řečových aktů. Stejně jako Austin dělí i Searle řečové akty do pěti hlavních tříd:

- (1) *asertivy* zavazují mluvčího k pravdivosti vyjádřené propozice, slova se u nich přízpůsobují světu, vyjadřuje se mentální stav přesvědčení (příklady: tvrdit, učinit závěr, přísahat, předpovědět, pochlubit se ad.)
- (2) *direktivy* mají přimět posluchače k tomu, aby určitým způsobem jednal, svět se u nich přízpůsobuje slovům, vyjadřuje se přání (požádat, přikázat, poskytnout instrukce, pozvat ad.)
- (3) *komisivy* zavazují mluvčího k nějakému budoucímu činu, svět se u nich přízpůsobuje slovům, vyjadřuje se záměr (slíbit, přísahat, naplánovat, vsadit se ad.)

- (4) *expresivy* vyjadřují postoje či emoce mluvčího, žádný směr přízpůsobení mezi slovy a světem u nich nenastává, vyjadřuje se libovolný mentální stav (poblahopřát, kondolovat, poděkovat, přivítat, omluvit se ad.)
- (5) *deklarativy* mění realitu v souladu s deklarovanou propozicí, nastává u nich obousměrný vztah přízpůsobení slov a světa, žádný mentální stav se nevyjadřuje (prohlásit vinným, jmenovat do funkce, pokřtít, prohlásit za manžele, propustit ad.).¹¹

Jak Searle upozorňuje, řečový akt lze vykonat *nepřímým* způsobem, prostřednictvím přímého vykonání jiného řečového aktu – například položením otázky můžeme za příhodných okolností vykonat žádost („Mohl bys mi podat sůl?“). Searle mechanismus tohoto nepřímého vysvětluje následujícím způsobem: mluvčí může nepřímě o něco požádat tak, že se zeptá, zda „nastává přípravná podmínka“ pro vykonání nějakého aktu (jeho otázka se v našem příkladu týká určitých schopností a možností adresáta). Podle Scarla adresát po zaslechnutí nepřímé žádosti nejprve odvodí, že mluvčí nevysslovuje danou větu s indikovanou ilokuční silou a nejde mu primárně o doslovný význam užitých výrazů, protože ho zjevně nezajímají adresátovy schopnosti svalové koordinace, resp. ví, že adresát je mu schopen slánku podat. Poté si adresát uvědomí jednak to, že mluvčí hovoří o splnění přípravné podmínky pro *žádost*, jednak to, že mluvčímu jde s největší pravděpodobností právě o to, aby posluchač *žádost*, která je specifikována vyjádřenou propozicí, splnil. A je-

¹¹ Viz Searle, 'A Taxonomy of Illocutionary Acts'.

likož navíc není zjevné, že by mluvčího promluva mohla mít ještě nějaký další cíl, domněnka, že mluvčí prostřednictvím své otázky ve skutečnosti vykonal prosbu, je po-
tvrzena.¹²

Sémantika/pragmatika

Závěrem se zastavme u otázky, jak by bylo možné odlišit sémantiku, studium významu, od řečové *pragmatiky*. Již koncem třicátých let dvacátého století předložil sémiotik Charles Morris (1901–1979) určitý návrh, jak takovou distinkci vést: zatímco sémantika se týká vztahů mezi jazykovými výrazy a tím, co tyto výrazy označují, pragmatika zkoumá vztahy mezi těmito výrazy a těmi, kdo je užívají či interpretují.¹³ Toto jednoduché rozlišení, které záhy převzal i Carnap,¹⁴ se nicméně prizmatem některých pozdějších koncepcí jeví jako neadekvátní: například podle teorii pojmové role spočívá význam výrazu, wittgensteinovsky řečeno, v tom, jak je tento výraz užíván mluvčími příslušného jazyka, takže sémantika se v tomto pojetí vlastně stává *součástí* pragmatiky v morrisovském smyslu.¹⁵ Zkusme se proto podívat na věc z trochu jiného úhlu. S přihlédnutím ke Griceovým průkopnickým výzkumům se zdá být rozumné tvrdit, že zatímco pro sé-

12 Viz Searle, 'Indirect Speech Acts'. Je otázkou, zda Searlovo vysvětlení není zbytečně komplikované. Lingvisté například poukazují na to, že existují čisté syntaktické znaky, které indikují nepřímou sílu promluvy: všimněme si třeba rozdílu mezi větami „Proč bys ten pokoj maloval na růžovo?“ a „Proč ten pokoj maluješ na růžovo?“ – pouze druhá věta má sílu otázky, ta první je aktem odrazování od pojatého záměru. Srov. Ly-can, *Philosophy of Language*, s. 201.

13 Morris, *Foundations of the Theory of Signs*, s. 6 n.

14 Viz například Carnap, *Introduction to Semantics*, § 4.

15 K dalším podrobnostem viz Peregrin, 'Pragmatization of Semantics'.

mantiku je klíčová kategorie *doslovného významu* věty, pragmatika se zabývá tím, jak konkrétně je věta s určitým doslovným významem v *konkrétní situaci mluvčím užitá a jakých komunikačních či dalších efektů je tím dosaženo*. To, že takové rozlišení má svou hodnotu, se ukazuje na tom, že existují různé způsoby, jimiž se doslovný význam užitých slov může lišit od toho, co jejich prostřednictvím mluvčí adresátovi ve skutečnosti sděluje. Výrazným příkladem takového odklonu jsou nedoslovná užití jazyka typu metafor, ironie, nepřímé řečové akty a mnohé další případy toho, co můžeme zahrnout do Griceovy kategorie konverzačních implikatur.¹⁶ Vyložit fungování těchto komunikačních prostředků je dle navrženého demarkačního kritéria záležitostí pragmatiky, nikoli sémantiky.

Toto celkem jasné rozhraní mezi sémantikou a pragmatikou má ale jeden háček. Do vymezení doslovného obsahu věty totiž často, možná dokonce většinou, vstupují rozmanité prvky *kontextu* jejího užití – a kontext bývá běžně vnímán jako *pragmatický*, nikoli sémantický faktor. Distinkce doslovné/nedoslovné užití slov a kontextově nezávislé/kontextově závislé užití slov se nekryjí, což se zřetelně rysuje u vět s indexickými a demonstrativními výrazy: u jejich doslovného užití bez znalosti relevantních parametrů kontextu nelze stanovit, jaký propoziční obsah vyjadřují. Vezměme si nějakou větu s indexickými výrazy, například

Zavolám ti zítra,

a představme si, že jsme s ní konfrontováni, aniž bychom věděli, kdo, kdy a komu ji říká. Za takových okolností nevíme, jakou ta věta vyjadřuje propozici – v každém pří-

16 Viz níže, kap. VI., odd. 'Konverzační maximy a implikatury'.

padě platí, že taková věta sama o sobě nevymezuje úplné pravdivostní podmínky, a bez toho podle mnohých teoretiků nelze její doslovný význam stanovit.¹⁷ Zmíněný háček ale lze, přinejmenším do značné míry, odstranit tím, že rozlišíme dva druhy kontextu, sémantický kontext a pragmatický kontext. Za sémantický můžeme pokládat takový kontext, jenž determinuje sémantické hodnoty indexických a demonstrativních výrazů, za pragmatické pak ty kontextové faktory, které vstupují do hry tehdy, když jsou sémantické hodnoty indexických a demonstrativních výrazů již určeny. Úzký, sémantický kontext typicky udává hodnotu příslušného kontextového parametru v podstatě mechanickým způsobem – viz například indexické zájmeno „ty“, jehož referent je zpravidla dán tím, že je identifikován adresát promluvy.¹⁸ Široký, pragmatický kontext se naproti tomu týká jakýchkoli dalších informací, které posluchač využívá při určení toho, co mu mluvčí sděluje.¹⁹

17 Tato věta jakožto typ jazykového výrazu však samozřejmě *nějaký* smysl dává, tj. není to jen shluk zcela nesrozumitelných útvárů – odtud návrh mnoha autorů izolovat i u indexických výrazů jejich invarianční, na kontextu užití nezávislý význam: takovým významem je například u slova „já“ to, že vždy odkazuje k tomu, kdo toto slovo pronáší či zapisuje.

18 Konstrukce systematické teorie sémantického kontextu je však značně znesnadňována tím, že podle všeho nelze apriorně stanovit počet a povahu všech relevantních kontextových parametrů, které mohou přispívat k fixování vyjádřené proposice. Tuto proposici neurčují jen parametry jako místo, čas, autor či adresát promluvy, jakkoli jsou patrně nejfrekventovanější. K zajímavým příkladům některých nestandardních kontextových parametrů viz Lycan, *Philosophy of Language*, s. 166–169. K dalším podrobnostem teorie indexických výrazů viz heslo *indexické výrazy* ve slovníku Marvan, Hvorecký, *Základní pojmy filosofie jazyka a mysli*, s. 72–76, případně články v souboru Niederle, *Potřebuje být indexické výrazy?*

19 Srov. Bach, 'The Semantics-Pragmatics Distinction: What It Is and Why It Matters'.

Pragmatika se vedle konverzačních implikatur zabývá i případy toho, čemu filosof Kent Bach (1943–) říká *konverzační implicitura*. Implikatura je založena na spontánním odvození jedné proposice z jiné, implicitura naproti tomu spočívá v implicitním způsobu sdělování, při němž to, co mluvčí explicitně říká, tvoří jen *část* skutečně sdělovaného obsahu. Jinými slovy, u implicitury si adresát v závislosti na aktuálním kontextu musí mluvčího slova určitým způsobem doplnit. Toto doplnění může probíhat dvojným způsobem, *expanzí*, nebo *dosazením*. K prvnímu případu: prohlásí-li někdo

Nesnídal jsem,

budeme ho samozřejmě chápat tak, že nesnídal *dnes*, ne že nesnídal nikdy před časem vyslovení této věty (což se v jeho větě doslovně vzato vypoovídá). Mluvčí zde sice vyjadřuje kompletní proposici, tu je však třeba rozšířit o informaci, že mluvčí nesnídal dnes – teprve tímto rozšířením se dobereme ke skutečnému obsahu jeho sdělení. Alternativně může dojít k tomu, že mluvčí svou větou nevyjádří žádnou kompletní proposici. Můžeme si to představit tak, že mluvčí uvádí do komunikační výměny pozici obsahující „prázdná místa“, do nichž je potřeba dle kontextu promluvy něco dosadit a tento *propoziční kořen* tím zkompletovat – tak je třeba u věty

Karel je připraven

nutné specifikovat, na co je Karel připraven.²⁰

20 U implicitury doplňované expanzí mluvčí neuvádí větu jako celek doslovně, jakkoli užívá doslovně všechny její jednotlivé výrazy; u implicitury doplňované dosazením mluvčí svou větu sice doslovně užívá, ale

Jak je snad z předchozích příkladů alespoň trochu zřejmé, pragmatika musí brát ohled na principy komunikační racionality, případně na schopnost logicky usuzovat, a nezaměřovat se jen na striktně jazykovou kompetenci komunikujících. Klíčové jsou pro ni úvahy o zásadách komunikační kooperace a relevance, které detailně popsal Grice a další.²¹ Jakožto součásti filosofie jazyka nejde o kognitivně psychologický výklad mechanismů, jejichž pomocí adresát fakticky dekoduje sdělení mluvčího; zajímá ji spíše druh a povaha informací, které adresát při tomto dekodování využívá. Výklad některých druhů implikativního nebo implicitního užití řeči se přitom může odvolat na existenci ustálené sociální konvence, tak jako třeba v případě implicitury

Přijdu později

nebo u Griceových konvenčních implikatur.²² V mnoha jiných případech bude ale třeba hledat jiné způsoby objasnění toho, jak posluchač nakonec porozumí tomu, co mu mluvčí sděluje. Vzhledem k povaze dat, s nimiž pragmatika pracuje, lze však sotva očekávat ustavení nějaké formální pragmatické teorie, která by dokázala nějakým čistě algoritmickým způsobem popsat třeba proces dekodování konverzačních implikatur.

vyjádřena propozice je „nedourčena“. Viz Bach, 'Semantic Slack: What Is Said and More'.

21 Viz například knihu Sperbera a Wilsonové *Relevance: Communication and Cognition*.

22 K tém viz opět kap. VI., odd. 'Konverzační maximy a implikatury'.

Dodatek

Lewisova definice konvence

Konvence je dle Davida Lewis (1941–2001) *pravidelnost v jednání nebo v utváření přesvědčení* v rámci nějakého společenství, které sdílí určité cíle. V případě jazykové komunikace, která dle Lewis je konvencemi regulována, je tímto sdíleným cílem efektivní předávání informací a ovlivňování jednání druhých prostřednictvím jazykových promluv. Konvence je udržována v chodu převážně pomocí psychologických mechanismů.

Lewisovo schéma konvence vypadá takto:¹

Pravidelnost *R* v jednání či v jednání a tvorbě přesvědčení je konvencí ve společenství *P* právě tehdy, když jsou v *P* splněny následující podmínky (občasné výjimky lze tolerovat):

- (1) Každý člen *P* dodržuje *R*.
- (2) Každý člen *P* věří, že ostatní členové *P* dodržují *R*.
- (3) Toto přesvědčení je pro každého člena *P* dobrý a rozhodující důvod k tomu, aby sám dodržoval *R*: je to praktický důvod (pokud dodržování *R* spočívá v určitém způsobu jednání), nebo epistemický důvod (pokud dodržování *R* spočívá v určitém způsobu utváření přesvědčení).

1 Lewis, 'Languages and Language', zejm. s. 165 n.

- (4) Členové *P* obecně preferují stav, v němž všichni dodržují *R*, před stavem, v němž téměř, ale ne úplně všichni dodržují *R* – zejména před stavem, v němž *R* dodržují všichni až na jednu osobu, ať už je tou osobou kdokoli. (To však neznamená, že by nemohl být ještě více preferován stav *širokého nedodržování R*.²)
- (5) *R* není jediná možná pravidelnost, která by mohla splňovat předchozí podmínky.
- (6) *V P* je všeobecně známo, že podmínky (1)–(5) jsou splněny: všichni ty podmínky znají a všichni vědí, že je znají ostatní (atd.).³

Toto schéma je však zcela obecné, postihuje veškeré konvenční aktivity, nejen ty jazykové. Chceme-li tedy ukázat, jak konvence regulují užívání jazyka, musíme uvedené podmínky určitým způsobem upravit. Lewis tvrdí, že uživatelé nějakého jazyka – řekněme mu *L* – dodržují v tomto jazyce konvenci *pravdomluvnosti a důvěry*.⁴

2 „Každý, kdo věří, že téměř všichni dodržují *R*, bude chtít, aby *R* dodržovali jak ostatní, tak on sám. Tato podmínka odlišuje případy konvencí, u nichž se vyskytuje převážné sdílení zájmů, od případů vyhraněného střetu zájmů. V těchto případech sice může docházet k tomu, že každý zcela pochopitelně *R* dodržuje, neboť totéž dělají i ostatní; avšak každý si přeje, aby ostatní *R* nedodržovali, protože by z toho měl na jejich účet zisk“ (tamtéž, s. 165).

3 Jinými slovy: (i) každý člen *P* ví, že (1)–(5) platí; (ii) každý člen *P* ví, že každý člen *P* ví, že (1)–(5) platí (tedy: každý člen *P* ví, že (i) platí); (iii) každý člen *P* ví, že každý člen *P* ví, že každý člen *P* ví, že (1)–(5) platí (každý člen *P* ví, že (ii) platí) atd. *ad infinitum*. Lewis dodává, že nekonečný regres společných znalostí v podmínce (6) lze formulovat i negativně: nikdo v *P* nevěří, že podmínky (1)–(5) neplatí, nikdo v *P* nevěří, že ostatní členové *P* věří, že (1)–(5) neplatí atd. *ad infinitum*.

4 *L* máme chápat jako množinu uspořádaných dvojic tetřezců znaků a jejich významů.

Být pravdomluvný v jazyce *L* znamená určitým způsobem jednat: snažit se nikdy nepronášet věty *L*, které v *L* nejsou pravdivé. Jinak řečeno, znamená to vyhnout se pronesení jakékoli věty *L* tehdy, když nevěříme, že je ta věta v *L* pravdivá. Mít důvěru v *L* znamená si určitým způsobem utvářet přesvědčení: připisovat pravdomluvnost v *L* ostatním, a tedy reagovat na číkoli pronesení jakékoli věty *L* tím, že uvěříme, že pronesená věta je v jazyce *L* pravdivá.⁵

Být pravdomluvný a mít důvěru v *L* je pak konvencí v dané jazykové komunitě právě tehdy, když

- (1) Každý ve společenství *P* je pravdomluvný a důvěřuje v *L*.
- (2) Každý člen *P* věří, že i ostatní členové *P* jsou pravdomluvní a důvěřují v *L*.
- (3) Víra v (2) dává každému členovi *P* důvod být pravdomluvný a důvěřovat v *L*.
- (4) Obecné dodržování pravdomluvnosti a důvěry v *L* v rámci *P* je preferováno před stavem, v němž téměř, ale ne úplně všichni členové *P* dodržují pravdomluvnost a důvěru v *L*.
- (5) *L* není jediný jazyk, který by mohl splňovat předchozí podmínky.
- (6) Splnění podmínek (1)–(5) je věcí společného vědění v rámci *P*: jsou známy všem, ví se, že jsou známy všem atd.

5 Lewis, 'Languages and Language', zejm. s. 167.

Uvedený soubor podmínek podle Lewisova názoru ustavuje fakt, že *L* je jazykem společenství *P*. Podmínky (1)–(6) tak propojují jazyk *L* chápaný jako abstraktní, na konkrétních osobách nezávislý systém znaků a jejich významů s jazykem ve smyslu racionálního sociálního jednání mluvčích a interpretů, jejichž společným zájmem je hladká a efektivní komunikace.

Summary

The Question of Meaning

This book traces the main currents of the analytical philosophy of language in the 20th century and beyond, focusing on the central problem of linguistic meaning.

The account starts with influential thoughts of Gottlob Frege on sense and reference of an expression. Russell's famous theory of descriptions, Searle's cluster theory of proper names and Kripke's attack on descriptivist framework are expounded in the following chapters.

The central part of the book is devoted to the most influential attempts to construe a systematic theory of meaning. Donald Davidson's proposal from the sixties focuses on the notion of truth conditions of a sentence and draws on the work of Frege and Alfred Tarski. The intentionalist theory of Paul Grice takes a different shape: it strives to reduce semantic notions to psychological ones, especially to sets of interlocking intentions on the part of the utterer/speaker. Inferentialist approach of Wilfrid Sellars and Robert Brandom proposes, in contrast with the former theories, to take the notion of a materially correct inference as the fundamental tool of the theory of meaning.

Next comes the sceptical voice, represented here by the work of Willard Van Orman Quine. Quine is famous

for his rejection of the distinction between analytic and synthetic truths and for his radical views on the indeterminacy of translation. Both of these topics, which are directly relevant to the issue of the theory of meaning, are treated in detail in separate chapters.

The final chapter of the book presents Austin's and Searle's theories of speech acts and looks at the attempts to draw a distinction between semantics and pragmatics.

Citovaná literatura

- Austin, John L., *Jak udělat něco slovy*, přel. Jiří Pechar a kol. (Praha: Filosofia, 2000).
- Avramides, Anita, 'Intention and Convention', in: Bob Hale, Crispin Wright (eds.), *A Companion to the Philosophy of Language* (Oxford: Blackwell, 1997).
- Bach, Kent, 'Semantic Slack: What Is Said and More', in: Savas L. Tsohatzidis (ed.), *Foundations of Speech Act Theory* (London: Routledge, 1994).
- 'The Semantics-Pragmatics Distinction: What It Is and Why It Matters', in: Ken Turner (ed.), *The Semantics-Pragmatics Interface from Different Points of View* (Amsterdam: Elsevier, 1999).
- Brandom, Robert, *Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1994).
- *Articulating Reasons: An Introduction to Inferentialism* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000).
- 'Rozum, vyjádření a filosofie', přel. Jaroslav Peregrin, *Filosofický časopis* 48 (2000), 3, s. 419–437.
- 'Inferentialism and Some of Its Challenges', *Philosophy and Phenomenological Research* 74 (2007), 3, s. 651–676.
- Carnap, Rudolf, *Logische Syntax der Sprache* (Wien: Springer Verlag, 1934).
- *Meaning and Necessity* (Chicago: The University of Chicago Press, ²1956).

- *Introduction to Semantics* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1942).
- 'Testovateľnosť a význam', in: Ladislav Tondl, Karel Berka (eds.), Rudolf Carnap: *Problémy jazyka vědy* (Praha: Svoboda, 1968).
- 'Významové postuláty', tamt.
- 'Logická syntax jazyka (I)', přel. Jiří Fiala a kol., in: Jiří Fiala (ed.), *Analytická filosofie. První částka* (Plzeň: O.P.S., 2005).
- Davidson, Donald, 'Mental Events', in: Davidson, *Essays on Actions and Events* (Oxford: Clarendon Press, 1980).
- *Inquiries into Truth and Interpretation* (Oxford: Clarendon Press, 1984).
- 'Communication and Convention', in: Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*.
- 'Radical Interpretation', tamt.
- 'Reality without Reference', tamt.
- 'The Inscrutability of Reference', tamt.
- 'Truth and Meaning', tamt.
- 'A Nice Derangement of Epitaphs', in: Ernest Lepore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson* (Oxford: Blackwell, 1986).
- 'The Social Aspect of Language', in: Brian McGuinness, Gianluigi Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1994).
- 'The Folly of Trying to Define Truth', *The Journal of Philosophy* 93 (1996), 6, s. 263–278.
- 'Interpretation: Hard in Theory, Easy in Practice', in: Mario De Caro (ed.), *Interpretations and Causes. New Perspectives on Donald Davidson's Philosophy* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1999).
- *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, přel. Jan Kolář a Tomáš Marvan (Praha: Filosofia, 2004).
- 'Druhá osoba', in: Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*.
- 'Indeterminismus a antirealismus', tamt.
- 'Živočiškové rozumí', tamt.
- Devitt, Michael, *Designation* (New York: Columbia University Press, 1981).
- Donnellan, Keith, 'Reference and Definite Descriptions', *Philosophical Review* 75 (1966), 3, s. 281–304.
- Dummett, Michael, 'What Is a Theory of Meaning?', in: Samuel Guttenplan (ed.), *Mind and Language. Wolfson College Lectures, 1974* (Oxford: Clarendon Press, 1975).
- *Frege: Philosophy of Language* (London: Duckworth, 1981).
- 'A Nice Derangement of Epitaphs: Some Comments on Davidson and Hacking', in: Ernest Lepore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson* (Oxford: Blackwell, 1986).

- Ebbs, Gary, *Rule Following and Realism* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997).
- Evans, Gareth, 'The Causal Theory of Names', přetiš. in: A. P. Martinich (ed.), *The Philosophy of Language* (New York: Oxford University Press, 1985).
- Fodor, Jerry – Lepore, Ernest, *Holism: A Shopper's Guide* (Oxford: Blackwell, 1992).
- 'Brandom's Burdens: Compositionality and Inferentialism', *Philosophy and Phenomenological Research* 63 (2001), 2, s. 465–481.
- 'Brandom Beleguered', *Philosophy and Phenomenological Research* 74 (2007), 3, s. 677–691.
- Frege, Gottlob, *Die Grundlagen der Arithmetik* (Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner, 1884).
- 'Über Begriff und Gegenstand', *Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie* 16 (1892), s. 192–205; přetiš. in: Ignacio Angelelli (ed.), Gottlob Frege, *Kleine Schriften* (Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1990).
- *Grundgesetze der Arithmetik I* (Jena: Verlag Hermann Pohl, 1893).
- *Wissenschaftlicher Briefwechsel*, Gottfried Gabriel, Hans Hermes, Friedrich Kambartel, Christian Thiel, Albert Verraart (eds.) (Hamburg: Felix Meiner, 1976).
- 'O smyslu a významu', přel. Jiří Fiala, *SCI & PHI* 4 (1993), s. 33–75.

- 'Myšlenka', přel. Jiří Fiala, *SCI & PHI* 6 (1994), s. 50–75.
- Glombiček, Petr (ed.), *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein* (Praha: Filosofia, 2006).
- Greenberg, Mark – Harman, Gilbert, 'Conceptual Role Semantics', in: Ernest Lepore, Barry C. Smith (eds.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Language* (Oxford: Oxford University Press, 2006).
- Grice, H. P., *Studies in the Way of Words* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989).
- 'Meaning', in: Grice, *Studies in the Way of Words*.
- 'Utterer's Meaning and Intentions', tamt.
- 'Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning', tamt.
- 'Logika a konverzace', přel. Jiří Fiala a kol., in: Jiří Fiala (ed.) *Analytická filosofie. Druhá částka* (Plzeň: O.P.S., 1999).
- 'Znovu o významu', přel. Jiří Fiala a kol., in: Jiří Fiala (ed.) *Analytická filosofie. První částka* (Plzeň: O.P.S., 2005).
- Grice, Paul – Strawson, Peter F., 'Na obranu dogmatu', přel. Jaroslav Peregrin, in: Jaroslav Peregrin, Stanislav Soucedík (eds.), *Co je analytický výrok?* (Praha: OIKOYMENH, 1995).
- Hříbek, Tomáš, 'Davidsonovy externalismy', in: Ludmila Dostálová, Tomáš Marvan (eds.), *Studie k filosofii Donalda Davidsona*, supplement *Filosofického časopisu*, 2 (Praha: Filosofia, 2009).

- Chomsky, Noam, 'A Review of B. F. Skinner's *Verbal Behavior*', *Language* 35 (1959), 1, s. 26–58.
- Kemp, Gary, 'Meaning and Truth-Conditions', *The Philosophical Quarterly* 48 (1998), 193, s. 483–493.
- Kolář, Petr, *Pravda a fakt* (Praha: Filosofia, 2002).
- Kolman, Vojtěch, *Logika Gottloba Frega* (Praha: Filosofia, 2002).
- Koreň, Ladislav, 'Predikácia a sémantické teórie pravdy', in: Ludmila Dostálová, Tomáš Marvan (eds.), *Studie k filosofii Donalda Davidsona*, supplement *Filosofického časopisu*, 2 (Praha: Filosofia, 2009).
- Koťátko, Petr, *Význam a komunikace* (Praha: Filosofia, 1998).
- Kripke, Saul, *Naming and Necessity* (Oxford: Blackwell, 1980).
- 'Frege's Theory of Sense and Reference: Some Exegetical Notes', *Theoria* 74 (2008), 3, s. 181–218.
- Lepore, Ernest – Ludwig, Kirk, *Donald Davidson: Meaning, Truth, Language, and Reality* (Oxford: Oxford University Press, 2005).
- Levinson, Stephen, *Pragmatics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
- Lewis, David, 'Languages and Language', in: Lewis, *Philosophical Papers vol. 1* (Oxford: Oxford University Press, 1983).
- Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding* (Oxford: Oxford University Press, 1975).
- Ludlow, Peter – Neale, Stephen, 'Descriptions', in: Michael Devitt, Richard Hanley (eds.), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Language* (Oxford: Blackwell, 2006).
- Lycan, William, *Philosophy of Language* (London: Routledge, 2000).
- Macbethová, Danielle, 'Inference, Meaning, and Truth in Brandom, Sellars, and Frege', in: Bernhard Weiss, Jeremy Wanderer (eds.), *Reading Brandom: On Making It Explicit* (London: Routledge, 2009).
- Marcusová, Ruth Barcan, 'Modalities and Intensional Languages', *Synthese* 13 (1961), 4, s. 303–322.
- Marvan, Tomáš, 'Spor o povahu jazyka: Davidson a Dummett', *Filosofický časopis* 45 (1997), 4, s. 585–596.
- Marvan, Tomáš – Hvorecký, Juraj (eds.), *Základní pojmy filosofie jazyka a mysli* (Nymburk: O.P.S., 2007).
- McCullagh, Mark, 'Do Inferential Roles Compose?', *Dialectica* 57 (2003), 4, s. 430–437.
- Mendelsohn, Richard L., *The Philosophy of Gottlob Frege* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- Mill, John Stuart, *A System of Logic* (New York: Harper and Brothers, 1859).
- Miller, Alex, *Philosophy of Language* (London: Routledge, 2007).
- Montminy, Martin, 'Triangulation, Objectivity and the Ambiguity Problem', *Critica* 35 (2003), 105, s. 25–48.

- Morris, Charles, *Foundations of the Theory of Signs*, in: Otto Neurath (ed.), *International Encyclopedia of Unified Science vol. 1 no. 2* (Chicago: University of Chicago Press, 1938).
- Niedertle, Rostislav (ed. a překl.), *Potřebuje Bůh indexické výrazy?* (Brno: Vutium, 2004).
- Oravcová, Mariana (ed. a překl.), *Filozofia prirodzeného jazyka* (Bratislava: Archa, 1992).
- Peacocke, Christopher, 'The Philosophy of Language', in: A. C. Grayling (ed.), *Philosophy 2. Further Through the Subject* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- Peregrin, Jaroslav, 'Pragmatization of Semantics', in: Ken Turner (ed.), *The Semantics-Pragmatics Interface from Different Points of View* (Amsterdam: Elsevier, 1999).
- *Význam a struktura* (Praha: OIKOYMENH, 1999).
- *Kapitoly z analytické filosofie* (Praha: Filosofia, 2005).
- 'Možné světy v logice', *Aluze 9* (2005), 1, s. 135–141.
- Putnam, Hilary, 'Meaning and Reference', *The Journal of Philosophy* 70 (1973), 19, s. 699–711.
- 'Význam slova „význam“', přel. Ondřej Tomala, in: Jaroslav Peregrin (ed.), *Logika 20. století: Mezi filosofií a matematikou* (Praha: Filosofia, 2006).
- Quine, W. V. O., *Word and Object* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1960).
- *The Roots of Reference* (La Salle: Open Court Press, 1974).
- 'Mind and Verbal Dispositions', in: Samuel Guttenplan (ed.), *Mind and Language: Wolfson College Lectures 1974* (Oxford: Clarendon Press, 1975).
- 'Carnap and Logical Truth', in: Quine, *The Ways of Paradox and Other Essays*, 2. vyd. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976).
- 'In Praise of Observation Sentences', *The Journal of Philosophy* 90 (1993), 3, s. 107–116.
- *Hledání pravdy*, přel. Jaroslav Peregrin (Praha: Herrmann a synové, 1994).
- 'Ontologická relativita', in: Jaroslav Peregrin (ed. a překl.), *Obrat k jazyku: druhé kolo* (Praha: Filosofia, 1998).
- 'Dvě dogmata empirismu', přel. Prokop Sousedík, in: Tomáš Marvan, Ludmila Dostálová (eds.), V. O. Quine: *Vybrané články k ontologii a epistemologii* (Plzeň: Nakladatelství ZČU, 2006).
- 'Ohlédnutí za dvěma dogmaty', přel. Jaroslav Peregrin, tamt. Rawling, Piers, 'Comments on Donald Davidson: Meaning, Truth, Language, and Reality', *Florida Philosophical Review* 7 (2007), 1, s. 128–137.
- Rumfitt, Ian, 'Review of Robert Brandom, *Making It Explicit*', *The Philosophical Review* 106 (1997), 3, s. 437–441.
- Russell, Bertrand, 'Mr. Strawson on Referring', *Mind* 66 (1957), 263, s. 385–389.

- 'O označování', přel. Ladislav Tondl a Karel Berka, in: Ladislav Tondl, Karel Berka (eds.), Bertrand Russell: *Logika, jazyk, věda* (Praha: Svoboda, 1967).
- *The Philosophy of Logical Atomism* (Chicago: Open Court, 1985).
- 'Poznání založené na obeznámenosti a poznání založené na deskripci', přel. Jan Kolaří, in: *Filosofický časopis* 49 (2001), 5, s. 755–770.
- Searle, John, 'What Is a Speech Act?', in: Max Black (ed.), *Philosophy in America* (London: Allen & Unwin, 1965).
- *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969).
- 'A Taxonomy of Illocutionary Acts', in: Searle, *Expression and Meaning* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979).
- 'Indirect Speech Acts', tamt.
- 'Indeterminacy, Empiricism, and the First Person', *The Journal of Philosophy* 84 (1987), 3, s. 123–146.
- 'Vlastní jména', přel. Rostislav Niederle, in: Rostislav Niederle (ed. a překl.), *Potřebuje Bůh indexické výrazy?* (Brno: Vutium, 2004).
- Sellars, Wilfrid, 'Inference and Meaning', *Mind* 62 (1953), 247, s. 313–338.
- *Empiricism and the Philosophy of Mind* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997).

- 'Význam jako funkční klasifikace', in: Jaroslav Peregrin (ed. a překl.), *Obrat k jazyku: druhé kolo* (Praha: Filosofia, 1998).
- Smith, Quentin, Marcus, Kripke, and the Origin of The New Theory of Reference', *Synthese* 104 (1995), 2, s. 179–189.
- Sperber, Dan – Wilsonová, Deirdre, *Relevance: Communication and Cognition* (Oxford: Blackwell, 21986).
- Strawson, Peter, 'On Referring', *Mind* 59 (1950), 235, s. 320–344.
- 'Intention and Convention in Speech Acts', *The Philosophical Review* 73 (1964), 4, s. 439–460.
- Tarski, Alfred, 'Der Wahrheitsbegriff in den formalisierten Sprachen', *Studia Philosophica* 1 (1936), s. 261–405.
- 'Sémantická koncepce pravdy a základy sémantiky', přel. Karel Procházka, in: Jaroslav Peregrin (ed.), *Logika 20. století: Mezi filosofi a matematikou* (Praha: Filosofia, 2006).
- Valenta, Lubomír, *Problémy analytické filosofie* (Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003).
- Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, přel. Jiří Pechar (Praha: Filosofia, 1993).
- Zouhar, Marián, *Rigidná designácia. Metafyzická téma vo filozofii jazyka* (Bratislava: Infopress, 2006).

Rejstřík

- analytická věta 49, 127, 133–147
- analytické hypotézy 156–160
- Austin, J. 165–171, 173 n.
- Avramides, A. 112
- behaviorismus 150–152, 161
- Bach, K. 116, 178–180
- Brandom, R. 119, 122–132, 150
- Carnap, R. 62, 134–142, 176
- Davidson, D. 65–67, 71–101, 108, 117, 150, 156
- dělba jazykové práce 64
- demonstrativní výrazy 21, 78, 159, 177 n.
- denotát 33–36, 39, 43, 49
- deskripce 18 n., 26 n., 32–42, 47–49, 50–55, 57–61
- atributivní/referenční užití deskripce 43–45
- svazková teorie deskripce 49 n.
- deskriptivní stereotyp 60 n.
- Devitt, M. 59
- Donnellan, K. 43–45, 52
- Dummett, M. 29, 76 n., 98
- Ebbs, G. 141
- Evans, G. 58 n.
- extenze/intenze 62–64, 142
- externalismus 63
- Fodor, J. 126, 128, 130 n.
- Frege, G. 7, 13–31, 36 n., 39–41, 47–49, 53, 59, 66, 72, 116, 167
- funkce 23 n., 26, 69, 159
- Gentzen, G. 121
- Glombíček, P. 96
- Greenberg, M. 119
- Grice, P. 101–117, 145–147, 150, 176 n., 180
- Harman, G. 119
- Hříbek, T. 100
- Hvorecký, J. 76, 178
- Chomsky, N. 151
- ilokační akt 167 n., 171, 173
- ilokační síla 167–169, 175
- indexické výrazy 21 n., 78, 177 n.
- jazyková hra 118, 132
- Kaplan, D. 52

- kauzálně-historická teorie
 reference 57–59
 Kemp, G. 20
 Kolář, P. 69
 Kolman, V. 21, 29, 40
 konotativní jména 51
 konstativity 165–167
 kontext 21 n.,
 42, 45, 78, 87–89, 93, 97,
 113, 129, 150, 170, 179
 sémantický/pragmatický
 kontext 177 n.
 konvence 94–98, 106 n.,
 173, 180–184
 konvence pravdomluv-
 nosti a důvěry 182 n.
 konvenční implikatury
 115 n.
 konverzační implicitury
 179 n.
 konverzační implikatury
 112–115, 177
 konverzační maximy
 113–115
 Koreň, L. 69
 Kořátko, P. 111 n.
 Kripke, S. 28, 50–61, 91
 Lepore, E. 126, 128, 130 n.
- Levinson, S. 114
 Lewis, D. 95, 107, 181–184
 Locke, J. 151 n.
 logická forma věty
 32 n.,
 77 n.
 lokuční akt 167
 L-pravdivost 136–140
 L-pravidla 135–137
 Ludlow, P. 39
 Ludwig, K. 90
 Lycan, W. 13, 43, 54,
 176, 178
 Macbethová, D. 126
 malapropismy 98
 Marcusová, R. B. 51 n.
 Marvan, T. 76, 98, 178
 materiálně správná
 inference 122 n., 125 n.,
 128 n.
 McCullagh, M. 131
 Mendelsohn, R. L. 29
 mentalismus 151 n.
 metajazyk 67 n., 71–74,
 76 n., 79
 Mill, J. S. 51 n.
 Miller, A. 24, 151
 Montminy, M. 100
 Morris, Ch. 176
- možné světy 53–57, 61 n.
 Neale, S. 39
 nepřímý kontext 15–17,
 27–29, 36, 52, 78 n.
 nepřímý řečový akt 175 n.
 neurčitost interpretace
 88–94
 neverbální promluvy
 101–107
 objektový jazyk 67 n.,
 71–81, 91
 Oravcová, M. 165
 Peacocke, Ch. 69
 Peregrin, J. 9, 53, 120, 176
 performativy 165–167
 perlokuční akt 167–169
 Perry, J. 52
 popis stavu 138 n.
 P-pravidla 135
 pragmatika 176–180
 pravdivostní podmínky věty
 20, 66 n., 69, 72, 74, 82,
 90, 92, 115, 178
 predikáty 22–26, 32, 35,
 62, 68, 71, 77, 88, 92,
 133 n., 136, 138, 143
 presupozice 41 n., 44
- princip kompozicionality
 17, 20
 princip kooperace 113 n.
 princip vstřícnosti 83–87
 procedura 105–108
 výsledná procedura 108
 propozice 15,
 40 n., 62, 100, 154, 160,
 167, 171–175, 177–180
 propoziční postoje 15,
 28 n., 52, 81, 84 n.,
 89, 93 n., 111
 překlad. 22, 67, 71–73,
 118, 136
 neurčitost překladu
 149–155
 (výrazy pro) přirozené druhy
 60–64
 přirozený/nepřirozený
 význam 103
 Putnam, H. 61–64
 Quine, W. V. O. 93, 127 n.,
 133–163
 Rawling, P. 94
 reference 13–24, 26–31,
 33–40, 44 n., 48–53,
 56 n., 69, 78, 91–93, 99,
 101, 129, 167, 178

- nevymezitelnost reference 92 n., 155–163
 přímá reference 51 n.
 referenční teorie významu 13–16, 31, 34 n., 37 n., 47
 rigidní designátor 54–57, 61
 Rumfitt, I. 126
 Russell, B. 31–49, 53, 58
 Salmon, N. 52
 Searle, J. 49 n., 53, 58,
 161–163, 171–176
 Sellars, W. 119–122,
 128, 135
 sémantická pravidla 136–141
 singulární termíny 13 n.,
 17–19, 22–25, 27, 29,
 32–35, 38 n., 41, 62, 88
 Smith, Q. 52
 smysl/referent 13–31, 39 n.,
 48, 116, 167
 nepřímý referent 16 n.,
 27, 29, 36
 nepřímý smysl 27–29
 Soames, S. 52
 Sperber, D. 180
 splňování 69
- Strawson, P. F. 41–45, 104,
 109–112, 145–147
 synonymie 73, 75, 134,
 139, 141–143
 syntetická věta 127 n.,
 133–147
 Tarski, A. 66–72, 77–79
 Tarského teorie pravdy 67–71, 81,
 136, 147
 triangulace 99 n.
 T-věta 67 n., 70, 72–76,
 79, 87 n., 90–92
 Valenta, L. 10
 vlastní jméno 14–19, 23 n.,
 26–28, 37 n.,
 47–61, 91
 výchozí/průběžná teorie 94–98
 význam mluvčího 101–105,
 109–112
 významové postuláty 140
 Wilsonová, D. 180
 Wittgenstein, L. 96,
 117–119, 124 n.,
 129, 132, 176
 Zouhar, M. 59